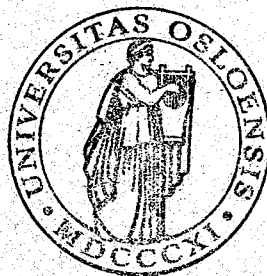

OLLY 30410

Etterreformatoriske runeinnskifter i Norge
Opphav og tradisjon

K. Jonas Nordby

**BIBLIOTEK FOR
HUMANIORA OG
SAMFUNNSVITENSKAP**

Auh GEA Nor

Magistergradsavhandling i runologi

ved Germanistisk institutt

Universitetet i Oslo

Mars 2001

Veiledet av professor James E. Knirk

Oslo 2001

V

Innholdsfortegnelse

DEL I INNLEDNING

KAPITTEL 1 UTGANGSPUNKT	4
1.1 DEFINISJONER.....	4
1.2 TRANSLITTERERING	5
KAPITTEL 2 TEMA.....	9
KAPITTEL 3 HISTORIOGRAFISK OVERSIKT.....	12
KAPITTEL 4 MATERIALET	17
4.1 INNSAMLING OG UTVELGELSE.....	17
4.2 DOKUMENTASJON	18
4.3 DATERING	19

DEL II BRUDD ELLER KONTINUITET

KAPITTEL 5 INNLEDNING	24
5.1 FRAMGANGSMÅTE OG METODE.....	24
KAPITTEL 6 RUNENE I MIDDELALDEREN.....	26
6.1 RUNENES UTVIKLING MOT MIDTEN AV 1400-TALLET	27
KAPITTEL 7 RUNENE I DE LITTERÆRE KILDENE.....	30
7.1 TRYKTE RUNEARBEIDER FRA 1500- OG 1600-TALLET	31
7.2 RUNENE HOS BRØDRENE MAGNUS, HUITFELDT OG LYSCHANDER	34
7.3 OLE WORMS RUNER	37
KAPITTEL 8 GRAFISK ANALYSE.....	38
8.1 GRAFEMATISK, FONOGRAMMATISK OG GRAFOGRAMMATISK ANALYSE	38
8.2 RUNEFORMENE I INNSKRIFTENE	39
KAPITTEL 9 KOMPARATIV ANALYSE	51
9.1 DE ELDSTE AV DE YNGSTE – MELLOMPERIODEN	57
9.2 EN LEVENDE SKRIFTRADISJON – DALRUNER OG DET NORSKE MATERIALET	61
KAPITTEL 10 KONKLUSJON: BRUDD ELLER KONTINUITET	64

DEL III DE ETTERREFORMATORISKE RUNEINNSKRIFTENE

KAPITTEL 11 SPESIELLE TRADISJONER	66
11.1 PRIMSTAVER MED RUNER	66
11.2 ROMERTALL MED RUNER.....	71
11.3 BUMERKER OG RUNER	77
KAPITTEL 12 LOKALE TRADISJONER.....	82
12.1 HARDANGER	82
12.2 OPPDAL OG “OPPDALSRUNER”	93
12.3 “TRÆBOKSTAVERNE” I OPPDAL OG RENNEBU	94
12.4 DOVRE OG NORD-GUDBRANDSDALEN.....	96
12.5 VALDRES.....	106
12.6 ØVRE TELEMARKE.....	112
KAPITTEL 13 FORM OG FUNKSJON	119
13.2 SKRIVEOPPLÆRING.....	120
13.3 MOTIVASJON	121

13.4	HÅNDVERKERE SOM RUNERISSERE.....	122
13.5	NORRØN INSPIRASJON	125
13.6	FALSKE INNSKRIFTER	126
13.7	DEN LÆRDE ELITEN SKRIVER MED RUNER.....	129
13.8	RUNER I DET 20. ÅRHUNDRE.....	130
KONKLUSJON.....		132
KATALOG: NORSKE ETTERREFORMATORISKE RUNEINNSKRIFTER		134
	ØSTFOLD.....	135
	AKERSHUS	136
	OSLO	137
	HEDMARK.....	139
	OPPLAND.....	140
	BUSKERUD.....	147
	VESTFOLD.....	150
	TELEMARK	151
	AUST-AGDER.....	155
	VEST-AGDER.....	156
	ROGALAND.....	158
	HORDALAND	159
	SOGN OG FJORDANE	167
	MØRE OG ROMSDAL	168
	SØR-TRØNDELAG	169
	NORD-TRØNDELAG.....	175
	NORDLAND.....	176
	TROMS	176
	UKJENT STED	177
LITTERATUR		179

Del I Innledning

Kapittel 1 Utgangspunkt

Formålet med denne oppgaven er å presentere og undersøke en gruppe norske runeinnskrifter fra perioden 1500-tallet og fram til i dag. Innfallsvinkelen til behandlingen er et spørsmål om disse runeinnskriftene står helt isolert fra den tidligere runeskriftstradisjonen, eller om de er en naturlig følge av denne. Videre skal forskjellige sider ved runenes bruk etter reformasjonen presenteres med utgangspunkt i innskriftsmaterialet. Oppgaven er formelt delt i tre deler. Del I skal fungere som en presentasjon av materialet og introduksjon til de etterfølgende undersøkelsene. Del II er undersøkelsen av den kunnskapskonteksten runeinnskriftene er produkter av – da først og fremst om kunnskapen har vært overlevert i tradisjon fra middelalderen eller om den er gått via litterær formidling. Del III behandler den form runekunnskapen tok i etterreformatorisk tid, og selve bruken av runene. Etter siste del følger en katalog over de etterreformatoriske runeinnskriftene som undersøkelsene bygger på.

1.1 Definisjoner

Avgnidning: En kopi av en innskrift utført ved at papir legges over innskriften og en kull-/fettstift (eller lignende) strykes over papiret slik at riss og fordypninger ikke fargelegges.

Avtegning: Gjengivelse av en innskrift etter originalen.

Binderune: En ligatur av to eller flere runer, ofte satt sammen ved at runene har en felles stav.

Graf: Et skriftegn, her oftest en rune, slik den er utformet i det enkelte tilfellet.

Grafem: Abstrakt gruppe av grafer med felles funksjon.

Graftype/runetype: Runer betraktet ut fra et bestemt abstraksjonsnivå etablert på autonom analyse av distinktive trekk.

Lesning: Bestemmelse av de enkelte segmenter i en innskrift. Man skiller ut hva som faktisk er risset og ment å utgjøre deler av et tegn og hva som er tilfeldige riss, skader og annet. Lesningen skal i normale tilfeller ta utgangspunkt i synsbeifaring av innskriften, men i denne oppgaven betraktes også bestemmelse ut fra fotografier, avgnidninger, avtegniniger og annet som lesning.

Rune: Et segment i runeskriften (jfr. *graf*), men også brukt mer generelt (imidlertid ikke om interpunksjonstegn).

Runeform: Generelt – en rune omtalt i forbindelse med beskrivelse visuelt utseende. Spesielt – runer betraktet ut fra et bestemt abstraksjonsnivå etablert på formlige trekk, men ikke ved autonom analyse av distinktive trekk.

Runerisser: Betegnelsen brukes i denne oppgaven for en person som skriver

runer/runeinnskifter, uavhengig av om runene faktisk er risset med skarpt redskap i hardt materiale eller på annen måte tegnet på et hvilket som helst underlag.

Runografi: Hvordan runer er brukt for å danne meningsgivende tekster. Til forskjell fra ortografi, som er rettskriving i forhold til en norm, er runografi rent deskriptivt.

Segment: Minste meningsgivende bestanddel i et skriftsystem (bokstav, rune, o.l.; ikke regn som representerer suprasegmentale funksjoner, som interpunksjonstegn, stor forbokstav o.l.).

Skriftbærer: Den gjenstand som en runeinnskrift er skrevet på.

Translitterering: Overføring, bokstav for bokstav, fra et alfabet til et annet (se kap. 1.2).

1.2 Translitterering

“Translitterere” vil si å overføre bokstav for bokstav fra et alfabet til et annet. Dette gjøres ved å lage et system der alle tegnene i et skriftsystem representeres ved forskjellige tegn i et annet. Det er to viktige grunner til å translitterere runeinnskifter til latinske bokstaver. I denne oppgaven har det ikke latt seg gjøre å gjengi alle innskiftene med fotografier eller tegninger/avtegninger, dermed oppstår et ønske om, på en eller annen måte, å gjengi runeinnskiftenes runografiske trekk ved hjelp av trykktyper. I dag finnes det fonter av runetegn, men ingen av disse har på langt nær alle de tegn som trengs for å gjengi runeformene som forekommer i materialet. Derfor benyttes et system av latinske bokstaver, selv om dette ikke gir den ønskede informasjon om runenes grafiske utforming. (Mer om dette nedenfor.) Den andre grunnen er et ønske om å beskrive den runografiske skrivemåten med tegn som er lettere å lese enn runer.

Til grunn for translittereringssystemer ligger tradisjonelt en oppfatning av runeskriftens grafematiske klassifisering (enkelt forklart: hvordan de enkelte runeformer kan grupperes ut fra form og funksjon) og i hvilket forhold disse grafemene står til lydene i språket (for nærmere behandlig se kap. 8.1). Ut fra dette vil man tilstrebe et translittereringssystem der bokstaven har omlag den samme lydverdien som den runen den representerer. Et slikt konsekvent system er det mulig å lage hvis man har et fast tegninventar med faste funksjoner i begge systemer. Slik er ikke forholdet mellom runeskrift og latinsk skrift. Likevel har man i runologien innført denne praksis og forsøkt å gjøre systemet så funksjonelt som mulig. Hvor presis translittereringen blir, avhenger av hvor enhetlig den gruppen innskifter er som man utarbeider et translittereringssystem for. De store variasjonene i runeskriften, både fra sted til

sted og fra en tid til en annen, gjør derfor at det ikke lar seg gjøre å lage et felles translittereringssystem for alle runeinnskrifter, men at man må dele opp i bolker ut fra geografisk og diakron tilhørighet (jfr. Bryggeinnskriftene, Rökruneinnskriftene, Dublininnskriftene, men også felles system for alle norske innskrifter med “yngre runer” slik vi finner i *MyR*). Etterreformatoriske innskriftsmaterialet er mer variert enn de øvrige bolkene, og det lar seg heller ikke gjøre å lage et enhetlig translittereringssystem for dette.

Runetegnenes form og funksjon kan vurderes på flere nivåer. Her er tre valgt:

- 1 graf – vurdering av det enkelte runetegn (graf)
- 2 innskrift – vurdering av grafer i en innskrift
- 3 gruppe – vurdering av grafer i en gruppe innskrifter

Skulle man bertakte det etterreformatoriske materialet som én gruppe, ville man få det problemet at det ikke bare er stor variasjon i form mellom formlig beslektede grafer (graftyper), f.eks. $\uparrow$ og $\downarrow$, og mellom grafer av samme funksjon (allografer av samme grafem), f.eks. $\uparrow$ <æ> og $\uparrow$ <æ>, men også at materialet inneholder innskrifter av vidt forskjellige systemer. Noen innskrifter er skrevet med “yngre runer” fra vikingtid eller middelalder, mens andre er skrevet med “eldre runer” fra romertid og folkevandringstid, og enkelte innskrifter er en blanding. Et eksempel på dette er innskriften $\uparrow \downarrow \downarrow \downarrow \downarrow$ på en forlovelsesring fra Oslo (E23). Tolkningen er grei, hvis man ikke tenker i konvensjonelle baner: “I love you”. Her er det tydelig oppslagsverk som er har vært utgangspunktet for runerisserens utforming av innskriften. Han har brukt de eldre runene $\downarrow$ og $\downarrow$, normalt translitterert o og ë (som han har oppfattet som egnet for e), men i mangel av eldre rune for y har han tittet på et senvikingtids- eller middelalderalfabet og funnet $\downarrow$, og uten kjenskap til at $\downarrow$ u også stod for v, har han måttet bruke den latinske bokstaven.

For på dette grunnlag å danne translittereringssystemer som var konsekvente, måtte man ha delt materialet opp i mindre grupper med egne systemer hver for seg. Dette ville gitt et mylder av forskjellige systemer. Derfor er det her valgt i stedet å gå ned ett vurderingsnivå, og translitterere ut fra den grafiske distribusjonen som forekommer i den enkelte innskrift. På den måten trer runografiske trekk klart fram, men den grafiske distribusjonen kommer ikke til syne. Det vil si at man ikke ut fra translittereringen kan danne seg et bilde av hvilke runeformer som er brukt. I stede gjengir jeg runene i de tilfeller hvor grafiske trekk diskuteres. Og i katalogen er alle innskrifter med gjennomgående system av “eldre runer” markert.

Som nevnt forutsetter et funksjonelt translittereringssystem en forståelse av runene og hva de representerer. Siden vurderingen av dette ligger på innskriftsnivå, må innskriften kunne tolkes for å kunne translittereres etter dette systemet.

Problemet med et translittereringssystem som er avhengig av en tolkning, er også selvfølgelig det, at ikke alle innskrifter lar seg tolke. I disse tilfellene har translittereringen måttet baseres på erfaring fra resten av materialet.

Spørsmålet er da hvordan man skal translitterere de etterreformatoriske runeinnskriftene. Som nevnt skal hensikten være et hjelpemiddel til lett å få tak på innskriftens runografiske trekk. Dette er særlig viktig i vurderingen av materialet. Det viser seg nemlig at det ikke er fonologiske forhold som ligger til grunn for tegnvalg og tegnsammensetninger i innskriftene. Talespråket kommer sjelden til uttrykk ved den grafiske representasjonen, i stedet er det latinskriftens ortografiske skriftnorm som styrer. Dette er lett å oppdage i innskriftene ettersom det på den tiden det her dreier seg om (1600-tallet og framover) var dansk skriftnorm som gjalt, og avstanden mellom norsk tale- og skriftspråk var stor. Dette betyr igjen at runene ikke er brukt som lydtegn, men som “alfabettegn”, “ligefremme erstatninger for det tilsvarende latinske bokstav” (IR: 37)¹. Spurkland (1991) kaller prosessen “transrunering” – overføring av latinske bokstaver til runer. Av dette må hver rune i en innskrift ha en tiltenkt korresponderende latinsk bokstav. Det er denne forbindelsen som må demonstreres ved translittereringen. Slik kan man si at translittereringen tilbakefører til latinske bokstaver de runetegnene som opprinnelig er satt for å erstatte de samme bokstavene, og viser derfor det ortografiske grunnlaget innskriftene bygger på. Klare eksempler på dette er runer brukt som romertall eller runer oppstilt i alfabetisk rekkefølge. Her er det tale om translitterasjon av bokstaver til runer i ordets rette forstand.

Translittererte runer vises som små latinske bokstaver i fete typer (**a**). I enkelte innskrifter forekommer dobbelt representasjon, det vil si at to forskjellige runer tydelig representerer samme latinske bokstav. I disse tilfellene translittereres den hyppigste runen med liten fet bokstav (**a**) og den andre med liten fet bokstav i kursiv (*a*). Unntak fra denne regelen om fet kursiv får man i de tilfellene der runene **ᚠ** og **ᚢ** eller der **R** og **ᚱ** forekommer i samme innskrift for henholdsvis d og r. I disse tilfellene følges translittereringstradisjonen for øvrig med **d**=**ᚠ**, **p**=**ᚢ** **r**=**R**, **R**=**ᚱ**. Dette er gjort fordi differensieringen mellom disse runeformen i en innskrift kan fortelle noe om runerisserens runekunnskap. Det forekommer også latinske

---

¹ Einar Haugen snakker om “alphabetic runic symbols” (Haugen 1981: 150).

bokstaver i innskriftene, og disse translittereres med vanlige typer – små bokstaver for minuskler (a) og store for majuskler (A).²

Enkelte steder er det gått bort fra translitterering i henhold til runenes funksjon som alfabettegn fordi runografiske trekk av særlig interesse ikke kommer fram på denne måten. Dette gjelder særlig i forbindelse med binderuner. For eksempel finner man i translittereringen til E75 Såsen, Buskerud, følgen **gauer**. Antagelig er r. 3 en konstruksjon i mangel av en rune for w eller v, men fordi runen er laget ved å sammenskrive to u-runer i en binderune er den translitterert på denne måten. Det samme gjelder i E89 Seljord prestegård, der binderune **ae** er brukt for æ. Interpunksjonstegn forekommer med forskjellige former og plasseringer (én eller flere prikker, streker, kryss eller kors, plassert i skriftfeltet eller i nederkant, på vertikal linje eller etter forskjellige geometriske former). De er markert etter beste evne med de interpunksjonstegn som er tilgjengelige.

Der lesningen av et tegn er usikker, eller der det er usikkert hvilken funksjon runen har som alfabettegn, er runen translitterert med den mest sannsynlige bokstaven og usikkerheten er markert ved at det er satt en prikk under (...**a**...). Er det flere sannsynlige translittereringsbokstaver, vises disse i bølgeparentes etter / (...**a**{/æ}...). Usikker interpunksjon vises med vanlig parentes (...(:)...) . Uleselige tegn vises med ? og uforståelige runelignende tegn vises med *. Er et tegn tydelig rettet fra et annet, settes det opprinnelige tegnet i bølgeparentes etter < (...**thø** | **sten**{<a}: søn...).

Når translittereringen ligger på innskriftsnivå og refererer til runer i den bestemte innskrift, bør man ikke benytte translittererte bokstaver, dvs. fete typer, når man behandler runene i materialet mer generelt ut fra funksjon (på gruppenivå om man vil). Hadde materialet vært enhetlig, kunne man gjort en grafematisk analyse på det hele og brukt grafemene (gjerne markert med hakeparenteser: <a>), men slik dette materialet er, passer det bedre å bruke vanlige latinske bokstaver for funksjonsverdiene av runer når disse ikke refererer til en bestemt innskrift.

---

² For å opprettholde et konsekvent system er tegnformer som faller sammen med latinske bokstaver translitterert uten fete typer også i tilfeller der det synes klart at denne formen har inngått i det runeinventaret som er i bruk (jfr. kap.8.2).

Kapittel 2 Tema

Runeskriften har en lang historie i Norge. Fra det andre århundre e.Kr., som de eldste innskriftene skriver seg fra, har runeskriften utviklet seg og kontinuerlig vært i bruk fram til utgangen av høymiddelalderen. Den ubrutte runeskriftstradisjonen har tradisjonelt vært inndelt i tre hovedperioder ut fra runeskriftens utvikling. Den første, med et 24-tegns alfabetssystem, varte fram til overgangstiden på 600- og 700-tallet. Ut av denne overgangen kom et 16-tegns alfabet, som var i bruk i vikingtiden og som ble utvidet med tegn fra 1000-tallet og framover, delvis under påvirkning av latinskriften. På 1100-, 1200- og 1300-tallet levde så runealfabetet side om side med det latinske alfabetet før det tradisjonelt har vært antatt at det gikk ut av bruk rundt 1400.

Men også etter middelalderen, med sin levende runeskriftstradisjon, er det blitt skrevet med runer i Norge. Levningene etter denne aktiviteten er utgangspunkt for denne oppgaven. Ved Runearkivet i Oslo har man forsøkt å registrere også disse innskriftene og det er blitt en anseelig arkivsamling etter hvert. Denne samlingen ligger til grunn for mine undersøkelser.

Tidligere er disse nyere tids runeinnskriftene først og fremst blitt behandlet med den hensikt å påvise om de er “ekte” eller “falske/uekte”, det vil si om de er skrevet før avslutningen av middelalderen, og er en del av den “ekte” runeskriftstradisjonen, eller om de er fra nyere tid og dermed ikke produkter av en levende skriftradisjon. (Om diskusjonen rundt betegnelsene “ekte” og “falske/uekte” runeinnskrifter se Moltke 1982 og Knirk 1985; om falske innskrifter se for øvrig kap. 13.6.) En mindre subjektiv betegnelse som har vært brukt, er “yngste” runeinnskrifter. Denne betegnelsen er ment å stå i forhold til runeinnskrifter skrevet med de eldre og de yngre runene, dvs. runer fra henholdsvis 24-tegns alfabetet og 16-tegns alfabetet (med tilleggstejn). Men de innskriftene det her er tale om, er ikke skrevet med runer fra ett felles alfabetssystem som skiller seg fra de eldre og de yngre runene. Tvert i mot er det i dette materialet innskrifter skrevet både med eldre runer, yngre runer, blanding av de to, innoverte runeformer og særegne runer for dette materialet. I denne oppgaven blir disse innskriftene betegnet som “etterreformatoriske runeinnskrifter” fordi “yngste” runeinnskrifter er en relativ betegnelse, som må stå i forhold til eldre og yngre runer, og fordi betegnelsen insinuerer et standard runeinventar som da forutsettes å ha vært utgangspunktet for runene brukt i disse innskriftene.³ Noen slikt standard utgangspunkt som er felles for

---

³ Dessuten er “yngste” runer enkelte steder brukt som betegnelse på runene i den middelalderske utvidede runerekken (se f.eks. *NjyR* V: 244).

runeinnskriftene, som blir behandlet her, finnes ikke. Som sagt kan innskriftene like gjerne være skrevet med eldre som med yngre eller innoverte runeformer. Betegnelsen etterreformatoriske runeinnskrifter indikerer klart det tidsskille i runeskriftens historie som denne oppgaven i hovedsak dreier seg om.

I hele Norden (bortsett fra Finland) finnes det runeinnskrifter fra etter reformasjonen, og enkelte steder, som på Island, Gotland og i Dalarna i Sverige, er deler av innskriftsmaterialet anerkjent som produkter av en fortsatt levende runeskriftstradisjon fra middelalderen. Innskriftene fra de øvrige områdene har gjerne vært betraktet som produkter av en interesse for gammel nordisk eller nasjonal kultur blant de lærde, og senere som lek og spøk blant folk i flere lag av befolkningen. I begge tilfellene har man forutsatt et litterært utgangspunkt, og man har antatt at runekunnskapen stammer fra bøker der runeinnskrifter og runealfabetet er framstilt.

I Norge synes det aldri å ha vært noen direkte diskusjon i forskningsmiljøet rundt hvilken status disse etterreformatoriske runeinnskriftene hadde eller hva som var runerissernes utgangspunkt. Men flere av dem som har skrevet om de etterreformatoriske innskriftene, har gitt uttrykk for sitt syn på disse spørsmålene. Og synet ser ut til å gå i to motsatte retninger. Den ene retningen betrakter innskriftene som produkter av en forlenget skriftradisjon fra middelalderen, mens den andre antar en boklærd bakgrunn, som nevnt over. Divergensen må til en viss grad ses i lys av man har tatt for seg forskjellige deler av innskriftsmaterialet, og ingen har tatt for seg hele det registrerte materialet fra Norge samlet.

Med dette som utgangspunkt blir det sentrale temaet for oppgaven todelt. Med hele materialet av norske etterreformatoriske runeinnskrifter som grunnlag skal det undersøkes: 1) om det for hele eller deler av materialet kan påvises en kontinuerlig tradisjon bakover til den middelalderske runeskriftstradisjonen; 2) hvis ikke, hva kilden til runekunnskapen da var (Del II).

Videre skal det undersøkes hvordan runene ble formidlet etter reformasjonen og hvilken form, funksjon og status runeskriften hadde i samfunnet etter reformasjonen (del III).

For undersøkelsen legges alle de registrerte norske innskriftene til grunn, men det sier seg selv at bare deler av materialet vil være aktuelt for de forskjellige undersøkelsene. Når det gjelder undersøkelsen med henblikk på en eventuell levende skriftradisjon fra middelalderen, vil innskriftene som med stor grad av sikkerhet kan tidfestes til 1500-, 1600- og 1700-tallet, bli behandlet. Materialet fra de siste århundrene springer ut av en tid da lese- og skrivekyndigheten var mer utbredt og da økende antikvariske interesse gjorde at mange tilegnet seg kunnskap om runer. I tillegg er man da kommet så langt bort fra middelalderen i tid at

eventuelle levninger av middelaldertradisjonen måtte ha nedfelt seg i materiale fra århundrene i mellom. Når det gjelder runeskriftens status, bruk og utvikling, vil synkronitet og geografisk distribusjon bestemme valget av innskriftene som skal utgjøre empirien. (Se for øvrig kap. 4 og de respektive undersøkelser nedenfor.)

Enkelte sider ved runenes bruk etter reformasjonen er helt eller delvis utelatt i oppgaven fordi behandlingen av dette ville gjort arbeide alt for omfattende. Runenes bruk i svartebøker og til magi er ikke behandlet, og heller ikke den framstilling som runene har fått i folkevisene (jfr. Olsen 1933: 113, note 47). Runenes bruk på primstaver og i segl- og bumerker er kun så vidt behandlet.

Kapittel 3 Historiografisk oversikt

Lite er blitt publisert av forskning på de etterreformatoriske runeinnskriftene. Og det som er blitt publisert, har for det meste konsentrert seg om særegne grupper av innskrifter innenfor denne tidsperioden. Særlig gjelder dette runeskraftstradisjonen i Dalarna i Sverige (Böethius, Levander og Noreen 1906, Noreen 1913, Erixon 1915, Svärdröm 1971 og Gustafson og Hallonquist 1985 og 1994). I det følgende presenteres de viktigste arbeidet som er gjort på skandinaviske og spesielt norske etterreformatoriske innskrifter, med vekt på de holdninger tidligere forskere har hatt til problemstillingene som ble presentert i forrige kapittel.

P. G. Thorsen argumenterer i sin artikkel "Om Runernes Brug til Skrift udenfor det monumentale" (1877), som tar utgangspunkt i "Codex runicus" (AM 28, 8vo), for at det var utstrakt bruk av runene til nedtegnelser av litteratur, folkediktning og lignende i middelalderen. Hva angår denne undersøkelsen, er de eksemplene han trekker fram fra det danske sen- og post-middelalderske innskriftsmaterialet, og den posisjonen han mener disse har i skriftkulturen, av interesse. Han mener runeinnskriftene er en del av den folkelige kulturen og, som han sier (1877: 55), at "der har været Trang hos den store Almenhed til at bevare den gamle fra fjærne Tider nedarvede Skrift." Thorsen (1877: 102) anser tradisjonsoverleveringen av runekunnskapen for å være herskende fram til utgivelsen av Ole Worms verker. Og han utelukker ikke at enkelte innskrifter så sent som på slutten av 1700-tallet kan bygge på kontinuerlig tradisjon.

Anders Bæksted er kommet med det kanskje viktigste bidraget til studiet av de etterreformatoriske runeinnskriftene. I sin artikkel "Vore yngste runeindskrifter" (1939) går han grundig inn på runenes bruk og status fra høymiddelalderen og framover, og han gir en rekke eksempler fra det danske materialet. Han er også den første som diskuterer betegnelse "ekte" og "uekte/falske" runeinnskrifter (se også Moltke og Knirk nedenfor). Bæksted deler innskriftsmaterialet i to "arts-bestemte" grupper, som han mener kommer fram allerede på 1100-tallet i Danmark. Den ene gruppen består av innskrifter som springer ut av en "direkte tradition", og den andre av innskrifter etter lærde med tilknytning til latinkulturen. Om innskriftene av den siste gruppen sier han (1939: 113): "En del af Valdemarstidens [1157-1241] indskrifter bør næppe betragtes som de siste naturlige repræsentanter for den ved denne tid hendøende runeskraft, men er sikkert et fuldt bevidst forsøg paa kunstigt at holde en gammel national kulturfaktor i live." Og det er, etter hans mening, kun innskrifter av denne

gruppen vi finner fra 1300-tallets slutt og framover.⁴ Oppblomstringen av runeinnskrifter etter 1500 mener han skyldes en sterk nasjonalfølelse som skulle gjenopplives på fortidens arv, og humanistenes interesse for nasjonens fortid. Videre hevder Bæksted at runeinnskriftene fra 1500- og 1600-tallet har litterære runealfabeter som grunnlag og at runeskriften aldri ble helt folkelige.⁵ Med dette går han i mot Thorsens syn.

I *Islands Runeindskrifter* synes Bæksted å sette et skille mellom innskrifter fra 1600-tallet og tidligere og, på den andre siden, innskrifter fra 1700- og 1800-tallet. De siste fører han i en egen avdeling under tittelen “Yngste indskrifter” (IR: 227-237). Dette må forstås som at han betrakter innskriftene fram til slutten av 1600-tallet som del av en kontinuerlig tradisjon.

Adolf Noreen har skrevet eller deltok i skrivingen av to artikler med utgangspunkt innskriftene i Dalarna (Böethius, Levander og Noreen 1906; Noreen 1913). Men i “Runinskrifter från nyare tid” fra 1913 tar han også stilling til runebruken i resten av Skandinavia. Han skriver at runene synes å ha gått ut av bruk tidlig i Danmark, og han nevner innskrifter fra midten av 1500-tallet som de siste. Fra Island nevner han innskrifter fra slutten av 1600-tallet, og i Norge mener han runene var i bruk helt fram til 1800. I sentrale strøk av Sverige mener han runene levde videre til ut på 1600-tallet, men lengst i Sverige holdt runeskriftstradisjonen seg i live på Gotland og i Dalarna.

Otto von Friesen behandler kort noen eksempler fra det svenske materialet i avslutningen av sin artikkel om runer i *Runorna* (Friesen 1933: 240-44). Hans presentasjon er i stor grad dominert av runetradisjonen i Dalarna, men han nevner også flere 1500-talls innskrifter fra sentrale strøk og hevder at runene en kort tid levde videre blant høyrestående lekmenn. Videre mener han at trykte runer kan ha vært forbilde for innskrifter produsert på 1600-tallet (1933: 241).

I sin artikkel “»Falske« runeindskrifter” går Erik Moltke gjennom en rekke danske og andre etterreformatoriske runeinnskrifter og forsøker å nyansere den generelle betegnelsen av disse som “falske” runeinnskrifter. Han deler materialet i to funksjonsbestemte grupper: “fupindskrifter”, som etter Moltkes mening er de virkelige falske innskriftene, og generelle meddelelser med runer fra nyere tid.⁶

---

⁴ Med et lite, og for ham selv tvilsomt, forbehold om runeskrifter fra nyere tid i Cyprianus-bøker.

⁵ Dette mener han er tilfelle for den middelalderske runeskriftstradisjon også.

⁶ Moltke tar i artikkelen utgangspunkt i det som blir innrapportert som runeinnskrifter til Runologisk-epigrafisk laboratorium i København, og han har av den grunn også med en tredje gruppe av naturlige furer og riss.

I senere tid har flere, blant andre Marit Åhlén (1986), presentert deler av det svenske etterreformatoriske innskriftsmaterialet. Åhlén har det syn at bortsett fra tradisjonen i Dalarna har disse innskriftene litterære forelegg. “Runic inscriptions from later centuries can also be found in other parts of the country, but it is most unlikely that any of these represent an unbroken tradition. In such cases, we seem to be dealing with recently acquired knowledge” (Åhlén 1986: 73).

I Norge har forskningen på de etterreformatoriske runene vært relativt beskjeden. De forskjellige forskernes syn på dette kommer delvis til uttrykk gjennom behandlingen av nærliggende temaer og behandlingen av enkelte innskrifter. Viktige runeforskere som Sophus Bugge og Magnus Olsen, og lederene for Runearkivet, Aslak Liestøl og James E. Knirk, har alle kjent godt til runenes bruk etter middelalderen, og de har stadig måttet ta stilling til enkeltinnskrifters opphav i enten før- eller etterreformatorisk tid.

I sin topografisk ordnede notatbok “Norske Runeindskrifter”, påbegynt i 1864, har Bugge tatt med flere etterreformatoriske runeinnskrifter i visshet om at de var nettopp det. Noen stilling til hvilken rolle disse innskriftene spilte på denne tiden eller i hvilket forhold de stod til innskriftene fra middelalderen, tar han ikke. Et lite inntrykk av hans syn på runekunnskapen i nyere tid får vi likevel gjennom en betraktninger han gjør om en innskrift fra Belgu (E79), som han behandler i *Norges Indskrifter med de ældre Runer* (nr. 43, 2, *NIæR* II, Tillæg: 464). Han ser det som usannsynlig at noen, på egenhånd, kan ha kommet opp med denne innskriften på 1700- eller 1800-tallet, og han mener at risseren må ha kopiert deler av en vikingtidsinnskrift.

Olsen har ved noen få tilfeller skrevet om etterreformatoriske innskrifter og i den sammenheng trukket fram brudd/kontinuitet-spørsmålet (Olsen og Morgenstjerne 1920 og notis i *Stavangeren*, 21.06.1935). Men han synes ikke å ha tatt standpunkt til dette. I *Runorna* (Nordisk Kultur 6) skriver han:

“Hvordan det er gått til at skikken å riste runer er trengt tilbake i 15. årh., tør vi ikke uttale nogen formodninger om. Forskjellige forhold har vel kunnet bli bestemmende i de forskjellige landsdeler. I ikke få bygder (Telemark, bygdene på begge sider av Dovrefjell o. a. ...) har runene kunnet holde sig i bruk helt inn i 19. årh. (og like lenge har minnet om de tryllekraftige runer levd i folkediktingen, liksom runene også har kunnet hevde en beskjeden plass på runekalendrer, primstaver); men det er, så lenge ikke inngående undersøkelser er gjort, vanskelig å avgjøre hvor meget der skyldes gammel hjemlig tradisjon, og hvor meget den ved 1600 optagne lærde beskjeftigelse med fortidens runeminner har virket inn (jfr. f. eks. $\lambda = r$).” (Olsen 1933: 110)

Liestøls arbeid med de etterreformatoriske runeinnskriftene var for det meste knyttet til debatten rundt Kensingtonsteinen. I en artikkel om runer i *Kulturhistorisk leksikon* skriver han:

“Ekte tradisjonsstoff var likevel att då dei lærde på 1500-talet tok til å interessere seg for r[unene]. Etter den tid er det vanskeleg å avgjera om folkeleg bruk av r[uner] bygger på kontinuerleg tradisjon el[ler] er henta frå trykte bøker, el[ler] er ei blanding. Den nokså vanlege bruken av r[uner] i dei indre dalføra i Sv[erige] og No[reg], og på Isl[and], frå 1600-talet og fram mot vår tid, viser tydeleg påverknad frå trykte arbeid, el[ler] har tydeleg samanheng med den sterke antikvariske interessa i denne tida.”
(*KLNM* 14: 478)

Knirk har behandlet og publisert en rekke etterreformatoriske runeinnskrifter (se *NoR* 2-3, 5-10, 14; og Knirk 1997). I innlegget “Censoring of Runic Inscriptions” til Det andre internasjonale symposiet om runer og runeinnskrifter i Sigtuna i 1985 belyste han viktigheten av at også innskrifter som er blitt betraktet som “tvilsomme”, dvs. innskrifter som ikke med sikkerhet kan bestemmes som førreformatoriske, blir publisert og gjennom det blir gjort til gjenstand for hele forskningsmiljøets vurdering. I innlegget skilte han ut to innskriftsgrupper av det etterreformatoriske materialet (Knirk 1985: 1): “a popular, older, farmer's tradition, and the more modern children's renditions.” Den folkelige “bonderune”-tradisjonen mener han hadde litterært utgangspunkt, men at runekunnskapen etter hvert kunne bli tradisjonsstoff. De nyere innskriftene laget av barn derimot, er ikke produkter av tradisjon i det hele tatt, men bygger, ifølge Knirk, direkte på runealfabeter i skolebøker.

Einar Haugen berører så vidt spørsmålet om de etterreformatoriske runeinnskriftenes opphav i to artikler med utgangspunkt i runeinnskrifter fra Oppdal, Sør-Trøndelag (Haugen 1980 og 1981). Han sier om alfabetpinnene fra Oppdal: “It would be pleasant to believe that this was a folk tradition preserved from the Middle Ages. But the evidence speaks against it” (1981: 151). Videre refererer han til flere tidligere arbeider med “yngste runer” og argumenterer for at runene fra Oppdal har sin kilde i litterære verk fra midten av 1500-tallet og fremover.

I artikkelen “Lysstokken med runer fra Valdres” (1981) diskuterer Henning Alsvik kunnskapskilden til en rekke norske etterreformatoriske runeinnskrifter. Han vurderer et litterært opphav for mange av dem, men for innskriftene fra Valdres trekker han parallellen til Dalarna og sier (Alsvik 1981: 40): “Nettopp i et lukket område som Älfaldalen har tradisjonen bakover kunnet holde seg levende. Det samme fenomenet mener jeg vi står overfor i øvre Valdres.”

Jan Ragnar Hagland har i en artikkel fra 1989 tatt for seg en rekke etterreformatoriske runeinnskifter fra Karmsund innerst i Førdesfjorden, Rogaland. Han mener innskriftene herfra peker tilbake på én mann, som levde på 1800-tallet, og han vurderer forskjellige forelegg for denne tradisjonen, men tar ikke stilling til om den har litterært utgangspunkt eller om den følger av en kontinuerlig tradisjon.

I tillegg til dette er det skrevet en del mindre artikler med utgangspunkt i spesielle geografiske områder med høy tetthet av runeinnskifter, eller navngitte personer som skrev med runer. Her kan nevnes Olav Berge (1966) og Olav Tveiten (1986) om innskifter i Hardanger, og Eilert Støren (1921) om innskifter i Rennebu og Meldalen.

Kapittel 4 Materialet

Det empiriske materialet som danner grunnlag for denne oppgaven, er i hovedsak runeinnskrifter fra Norge fra 1537 og fram til i dag. For hovedundersøkelsen spiller i første omgang innskriftene fra før 1800 en rolle. For sammenligning behandles også innskrifter fra middelalder, tidlige publikasjoner som tar for seg runer, enkelte innskrifter fra de andre nordiske landene, Dalrune-innskrifter, primstaver med runer, seglmerker og bumerker.

4.1 Innsamling og utvelgelse

Innsamling, sortering, organisering og behandling av innskriftene har vært et svært tidkrevende arbeid. Siden det ikke finnes noen korpuspublikasjon av norske etterreformatoriske runeinnskrifter, har mesteparten av dette arbeidet måttet gjøres fra grunnen. Utgangspunktet har vært Runearkivets delarkiv "Yngste runer og nyere tids innskrifter". Dette arkivet inneholder nå omlag 300 mapper med registrerings- og dokumentasjonsmateriale om runeinnskrifter, bokstavinnskrifter, innskrifter i andre alfabeter og runelignende tegn (stort sett en mappe for hver innskrift). I tillegg til dette er omlag 300 rapporter om funn som tidligere er blitt ansett for ikke å være bokstav- eller runeinnskrifter, gjennomgått og kritisk vurdert. Oftest dreier det seg om spill i naturen, for eksempel sprekkdannelser og forvitningsmerker i fjell og stein som kan ligne på runer, men det er også mye som er menneskelagde tegn, for eksempel bumerker, monogrammer, tegninger og uforståelige skriblerier. Flere innskrifter som ikke var registrert i Runearkivet, er i forbindelse med arbeidet på denne oppgaven kommet til gjennom søk i artikler i lokalhistoriske tidsskrifter, topografiske beskrivelser og lignende. Dokumentasjon og opplysninger om innskrifter er også skaffet til veie ved at innskrifter er oppsøkt og undersøkt. Blant annet ble det foretatt en reise til Hardanger for å studere og dokumentere innskrifter. Gjennom forberedelsene til denne reisen og oppdagelser under veis ble antall registrerte innskrifter herfra fordoblet, fra 11 til 22 innskrifter.

Etter en kritisk gjennomgang av alt det registrerte materialet er omlag 200 innskrifter skilt ut, og disse er gått inn i katalogen til denne oppgaven. Dette er innskrifter som kan betraktes som riktige runeinnskrifter, eller innskrifter der runer er brukt sammen med for eksempel latinske bokstaver. Det er ikke blitt sett på som en viktig oppgave her å redegjøre for den kritiske utvelgelsen og behandlingen av hver innskrift. Heller ikke den kildekritiske vurderingen med hensyn til lesning og tolkning av innskriftene kommer klart til syne. Men

som generelle prinsipper er lagt til grunn at innskriftene må inneholde helst flere tegn som er gjenkjennelige som runetegn i den form man kjenner dem fra tidligere tider eller slik de framstilles i trykte bøker. I en slik vurderingen må man se bort fra enkelte tegn som, når de risses i hardt underlag, like gjerne kan være latinske bokstaver som runer (f.eks. I, B, R, H, D, M og S). I de tilfeller der innskriften ikke gir noen umiddelbar mening, må dokumentasjonsmaterialet by på en viss troverdighet i form av at tegnene trer tydelig fram som runer på fotografier eller, dersom tegninger ligger til grunn, at innskriften er avtegnet eller undersøkt av en kyndig person.

Ikke alle riktige runeinnskrifter er tatt med i katalogen. Runeinnskrifter i svartekunstabøker er ikke tatt med. Den magiske bruken av runer inngår ikke som tema i oppgaven. Primstaver med runer for gyllentall og dagsbokstaver, bumerker, og seglmerker blir til en viss grad behandlet, men det har ikke vært praktisk å føre katalog over disse. Offisielle etterligninger og kopier av innskrifter fra middelalder eller før, og de fleste gjenstander med runer produsert for salg som suvenirer eller lignende, er som regel ikke tatt med.

4.2 Dokumentasjon

Siden etterreformatoriske runeinnskrifter tidligere ikke har vært av større interesse for runeforskningen som sådan, er de heller ikke blitt skikkelig dokumentert – selv ikke når de har vært undersøkt av Runearkivets ansvarshavende. James E. Knirk er den første ved Runearkivet som har sett viktigheten av slik dokumentasjon, og derfor er innskrifter som har vært undersøkt av ham, bedre dokumentert enn de øvrige.

Svært mange innskrifter er kun dokumentert med avtegninger utført og innsendt av ikke rune kyndige. Registrering og avtegnning kan også være utført av folk med kulturvern som arbeidsoppgave, som fylkeskonservatorer og arkeologer. Andre innskrifter har ingen form for dokumentasjon, men bare en henvisning til artikler eller andre kilder der de er omtalt. I de tilfellene der innskriftene er dokumentert med fotografier, er kvaliteten på disse svært varierende. Fotodokumentering av runeinnskrifter er ingen enkel sak, og ofte kommer ikke innskriften fram på bildene i det hele tatt.

I min kildevurdering har, nest etter autopsi, gode fotografier sammen med avtegninger vært vurdert som det sikreste utgangspunkt for en riktig lesning. Gode avgnidninger er også sikker hjelp i lesning av innskriftene. Seriøse runeforskeres vurdering betraktes som nokså trygt utgangspunkt, men også her ser man, at uten god kjennskap til det etterreformatoriske

materialet er det lett, selv for rutinerne runologer, å gå feil. Tegninger av ukyndige varierer svært i kvalitet og verdi ut fra personlig nøyaktighet, og i vurderingen av dokumentasjonen har avtegninger som gir en meningsfull lesning og tolkning, i mange tilfeller, veid tyngst.

4.3 Datering

Ut fra runeformene som brukes, er det mulig å dele de etterreformatoriske runeinnskriftene inn i to hovedgrupper – den ene bestående av innskrifter skrevet med eldre runeformer (former fra 24-tegns alfabetet) og den andre av innskrifter skrevet med yngre runeformer. Siden det eldre runealfabetet ikke var i bruk i vikingtid og middelalder, kan vi utelukke innskrifter av den første gruppen som produkter av en eventuell tradisjon fra middelalderen. Praktisk talt var det liten kunnskap om det eldre runealfabetet i fagmiljøet før i annen halvdel av 1800-tallet, og vi må regne med at det gikk noen tiår før folk ble kjent med dette gjennom mere alminnelige bøker.⁷ Dette gir en datering *post quem* for de etterreformatoriske innskriftene med eldre runeformer til ca. 1880. Et mulig unntak fra denne dateringsregelen er innskrifter der kjente eldre runeinnskrifter er etterlignet, uten at man har kunnet bruke runene som skriftegn. For eksempel ble gullhorninnskriften og innskriften på Tune-steinen publisert lenge før man hadde noen forståelse av eldre runer (innskriftene E83 Bratsberg kapell og E156 Notsete er nyere tids eksempler på slik kopiering).

Mange av innskriftene har årstall, som i de fleste tilfellene gir en eksakt datering. Andre innskrifter kan omtrentlig dateres ut fra gjenstandene de står skrevet på. Noen innskrifter kan dateres ut fra at runeformene samsvarer med andre innskrifter tilknyttet et bestemt miljø, men stort sett er variasjonen for stor, og det er vanskelig å knytte variantene til en kronologisk utvikling. Teksten kan i noen tilfeller, for eksempel når den viser seg å være direkte gjengivelse av ordlyden i en bok, gi en *post quem* datering (se for eksempel E110 Litland, Vest-Agder). Det kan også runekunnskapen som kommer til uttrykk i innskriftene gjøre, hvis denne klart representerer runeforskningens nivå på bestemt tid. I en rekke tilfeller har det lyktes å identifisere personnavn i innskriftene, slik kan man få en ganske presis datering. Språket i innskriftene har i mange tilfeller vært bestemmende for om innskrifter

---

⁷ I 1865 skrev S. Bugge sin berømte notis "Guldhorn-Indskriften" (*Tidskrift for Philologi og Pædagogik* 6 (1865), 317-18.), og han behandlet en rekke eldre innskrifter i *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed* 1884. Ellers finner vi eldre runer behandlet av Ludvig F. A. Wimmer i *Die Runenschrift* (Berlin, 1887) og av G. Stephens i *The Old Northern Runic Monuments of Scandinavia and England I-IV* (Kjøbenhavn, 1866-1901). Det første bindet av serien *Norges Indskrifter med de ældre Runer* kom i 1891.

hører til det etterreformatoriske materialet eller ikke, men innad i denne perioden danner det lite grunnlag for datering. Til det er ortografien for varierende og språket for mye preget av dansk-norsk skriftspråk.

Mange av innskriftene kan ikke dateres med sikkerhet, og det er en viss mulighet for at noen av disse stammer fra middelalderen eller enda før. Likevel står de fleste av disse i en slik kontekst at det er mest sannsynlig at de stammer fra senere tid. Noen unntak er innskriftene uten sikker lesning og tolkning, og uten noen form for daterbar kontekst. Tre eksempler på dette finner vi i Østfold. På gårdene Bø, Gunnarstorp og Vestre Hornes, alle i Skjeberg, er det runeinnskrifter som vanskelig kan bestemmes til noen som helst periode. De er alle hugget i stein og fjell, og ingen av dem er gitt en tilfredsstillende tolkning. De er svært uniforme, både i arrangering og i runetyper og kan gjerne være hugget av samme person eller stamme fra samme miljø. Innskriftene E3 Bø og E5 Vestre Hornes har kors som innledningstegn (Vestre Hornes foran begge av de to linjene) og E4 Gunnarstorp har kors som avslutningstegn. Alle tre innskrifter har interpunksjonstegn i form av ett punkt tilnærmet midt i skriftfeltet. (I Vestre Hornes' a-linje forekommer et dobbelpunkt.) Kors som initial- og avslutningstegn og interpunksjonstegn midt i skriftfeltet tilsvarer vanlig runepraksis i middelalderen.

Gunnarstorpinnskriften er i tillegg innrammet med kantlinjer, noe som også forekommer hyppig i innskrifter fra vikingtid og middelalder, men da helst ved at runestavene trekkes fra topplinje til bunnlinje. I Gunnarstorpinnskriften er det klaring mellom runestavene og topp- og bunnlinjen. I tillegg til likhetene i utforming og arrangering synes det også å være visse tekstuelle likhetstrekk mellom de tre innskriftene. Både Bø og Vestre Hornes a og b innledes med tegnene + |ŷ, og et tegn H synes å forekomme i alle de tre innskriftene. I tillegg ser det ut som om det er et begrenset antall graftyper som går igjen i de tre innskriftene.⁸ Andre innskrifter som det er en viss mulighet for at kan stamme fra før reformasjonen, er E199 Påssåhaugen, Nord-Trøndelag og E24 Glomstad, Hedmark (se Knirk 1985: 3f.).

Noen innskrifter som tidligere har vært vurdert og publisert som middelalderske eller enda eldre, er tatt med her fordi de senere er blitt vurdert til å være etterreformatoriske. I 1924 ble det funnet en sandsteinshelle med runer på gården Skollerud, Buskerud (E67). Steinen skulle ha vært brukt som hagebord. I en artikkel i 1926 ("Runestenen paa Skollerud", *Ringerikes Blad* 11.8.1926) tolket Magnus Olsen innskriften som *Ale* (med tilnavnet) *mygre reist runar þessar, Skolle(rud)* og han tidfestet den til omkring 1200. Senere slo det ham at **ole**

---

⁸ Det er lett å assosiere disse innskriftene med N9 Bjørnstad (første gang omtalt lokalt i Østfold i 1871), som også ligger i Skjeberg (*NyR* I: 13f.).

myhre like gjerne kunne vært et moderne personnavn, og i forordet til *NIyR II* skriver han at han har utelatt runeheilen fra Skollerud fordi den har vært vanskelig å bedømme og tidfeste. Men Carl J. S. Marstrander bruker Skollerudinnskriften som belegg, blant annet for * brukt for spirantisk /g/ i en artikkel om innskriftene på breidsiden av Alstadsteinen (Marstrander 1947). I folketellingen av 1900 er en agronom Ole Myhre f. 1877 oppført under gården Grette i Lier. Og når vi vet at Skollerud på slutten av 1800-tallet var landbruksskole er det ikke overilt å anta at det er denne Ole Myhre, som elev der på 1890-tallet, som har skrevet runeinnskriften på hagebordet (se også Knirk 1985: 3).

Ikke like sikkert av nyere dato er en runeinnskrift på en liten stein fra Fuglset, Møre og Romsdal (E163). Magnus Olsen leste innskriften, med visse forbehold, som eldre runer **tor l wite**, *toðr-viti, hvilket han oversatte med “den som trygger avkommet, tilveksten, utbyttet” (Olsen 1941). Han mente at innskriften opprinnelig skulle være fra ca. 700 eller litt senere og at runene var opptrukket av finneren i 1939. Dette siste er grunnen til at Wolfgang Krause ikke tok denne innskriften med i sin korpusutgave av de eldre runeinnskriftene. Han sier at siden han som fant steinen, har trukket opp runene med kniv før steinen ble vitenskapelig undersøkt, er det ikke lenger mulig å gi en sikker tolkning (Krause 1966: 110, note). Innskriften er tatt med i denne oppgaven under tvil.

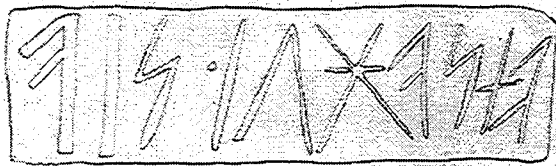
Blant M. F. Arendts papirer i Nationalmuseets bibliotek i København finnes en ubestemt avgnidning av en innskrift med runer som ligner de angelsaksiske.⁹ Denne knytter George Stephens (*Run. Mon.* I: 276) sammen med et notat etter Arendt et annet sted blant hans papirer. Her nevnes et avtrykk av en innskrift i tre med angelsaksiske runer som han i 1805 tok i Gjevedal stavkirke. Sophus Bugge fastholder denne forbindelsen, og i *NIæR II* (Tillæg, Nr. 44: 470-77) tolker han innskriften som en hedensk tekst fra omkring 750. Han mener at innskriften skal bety “En til Æserne viet Helligdom (er) denne (Bygning)” og at trestykket kan ha kommet fra et hov og senere har vært gjenbrukt ved bygging av stavkirken. Det er mange usikre punkter ved denne innskriften. Arendts avgnidning har ingen påskrift og det er kun runenes karakter som gjør at den kan knyttes til notisen om Gjevedal kirke. Bugges forklaring på hvordan denne innskriften skal ha overlevd fra omkring 750 og fram til 1805 er utrolig (men strengt tatt ikke umulig). Dessuten er hans resonnementer angående tolkningen og dateringen heller tvilsomme.¹⁰ I en note (*NIæR II*: 471, note 3) nevner Bugge at han i 1865 skrev om innskriften til sognepresten i Åmli. Han fikk til svar at denne hadde snakket med en

⁹ Se *NIæR II*, Tillæg: 470 f. for referanse til Arendts papirer i Nationalmuseets bibliotek.

¹⁰ Krause har ikke behandlet denne innskriften i sin korpusutgave.

gammel mann som erindret at en “slig Kar” (her er det snakk om Arendt) hadde vært der på den tid som kirken ble revet (1824-25) og tatt en avgnidning av trestykket. Siden skulle han ha kastet det og sagt at nå kunne de gjøre hva de ville med det.¹¹ Arendt døde i 1823 så det er vel helst en annen med samme framtoning¹² som har vært på stedet og vurdert innskriften som uviktig – noe som kunne tale for at den var moderne. Hvis man, som Stephens og Bugge, antar at Arendts avgnidning faktisk er den som nevnes fra Gjevedal kirke i hans papirer, men at innskriften er etterreformatorisk og ikke angelsaksisk eller urnordisk, og at den skal leses fra venstre mot høyre, kan man translitterere på følgende måte:¹³

E106 Gjevedal kirke. Kalkert kopi ved I. Undset av M. F. Arendts avgnidning.

nis·iuhnsen

Formene Λ for u, $\ast$ for h og $\dagger$ for e kjenner vi fra det etterreformatoriske materialet (se bl.a. innskriftene fra Hardanger, kap. 12.1). Runen som her er translitterert med **n** er $\ddot{a}$. Hva denne runen skulle stå for er usikkert, men hvis det skulle være n, ville innskriften gi full mening. Da får man initialene “NIS” og etternavnet “Juhnsen”. At initialene stemmer overens med etternavnet (N *IuhnSen*) støtter denne tolkningen. Samme bruk av initialer og etternavn ser vi for eksempel i E168 Leirvoll, Møre og Romsdal, og E150 Tveit, Hordaland. Formen “Juhnsen” for vanlig skrivemåte *Johnsen* kan skyldes både dialektisk skrivemåte og bruk av u-runen for o. (Tegnet som her er tolket som u forekommer i etterreformatoriske innskrifter også for y.)¹⁴

¹¹ Bugge fester liten lit til meddelelsen.

¹² Vi har ikke Bugges brev til sognepresten og vet dermed ikke hvilke karakteristika Bugge beskrev Arendt med, men det trenger strengt tatt ikke ha vært hans skolastiske framtoning. Arendt skal ha vært en meget spesiell karakter, jfr. Moltke 1958: 212.

¹³ Bugge leser fra høyre mot venstre, eldre runer: **ansagui·sia**.

¹⁴ Samme sted behandler Bugge også tre innskrifter fra Belgu i Vestfold. Den ene er tatt med her som E79 (Bugges nr. 43, 2, *NlæR* II, Tillæg: 461-64). Denne innskriften mener han kan være fra nyere tid, muligens 1791.

Del II Brudd eller kontinuitet

Kapittel 5 Innledning

Denne delen av oppgaven er viet undersøkelsen av de etterreformatoriske runeinnskriftenes opphav. Som nevnt tidligere er det to mulige utgangspunkt. Enten utgjør innskriftene en kontinuasjon av den middelalderske tradisjonen, eller så er runeinnskriftene produkter av en eller annen form for gjenoppliving.¹⁵

En slik gjenoppliving må ha hatt en litterær kunnskapsbase. Det er allerede kjent at enkelte innskrifter i materialet bygger på litterær kunnskap (se E20 Oslo Katedralskole og E74 Rypås i kap. 7.1), og det er ingen tvil om at når noen i dag finner det for godt å skrive med runer, er runekunnskapen hentet fra bøker. Spørsmålet er om dette gjelder hele materialet fra 1500-tallet og fram til i dag. For å finne ut av dette må man kjenne både middelaldertradisjonen og den etterreformatoriske litterære overleveringen av runene.

5.1 Framgangsmåte og metode

Spørsmålet om kontinuitet eller brudd og revitalisering ved overgangen fra middelalder til tidlig ny tid er, som nevnt i kap. 2, et spørsmål om hvilket forhold det er mellom de etterreformatoriske runeinnskriftene og middelaldertradisjonen, respektive den etterreformatoriske litterære behandlingen av runene. Det er flere måter å analysere disse forholdene på. Man kan se på skriftkulturen som danner rammen rundt produksjonen av de etterreformatoriske runeinnskriften og se om det er de samme trekk man finner i middelalderens skriftkultur eller om denne passer bedre med den framstilling runenes bruk får i litteraturen.¹⁶ Man kan også se på andre kilder fra denne overgangstiden for å undersøke hvilken posisjon runene har der (for eksempel studier av framstillingen av runer i folkeviser og annen dokumentert folkekultur). Eller man kan, som det her skal gjøres forsøk på, studere selve innskriftene og runenes utforming, for så å sammenligne disse med middelalderske runer og gjengivelser av runer i publikasjoner fra etter reformasjonen.

---

¹⁵ På hvilken måte en slik gjenopplivningen kan ha skjedd, skal undersøkes i del III.

¹⁶ Her må det forutsettes at det er en forskjell mellom framstillingen av runene og deres bruk i bøkene og den faktiske utforming og bruk av runene på tampen på middelalderen. De eldste trykte verkene der runer behandles, er bare omlag 80-100 år etter den påviselige levende runetradisjonen i tid, om man skal anta at runeskriften gikk ut av bruk de fleste steder i Skandinavia innen midten av 1400-tallet. Man kunne hypotetisk tenke seg at det som beskrives i humanistenes verker, er en samtidig levende skriftkultur som bare har etterlatt seg alt for få sikre spor. Imidlertid er det ingen ting i det man finner fra 1400- og 1500-tallet som ville støtte en hypotese om at den utforming og bruk av runene som beskrives i verkene, er den som virkelig forekom på 1500-tallet.

En undersøkelse der alle de forskjellige innfallsvinklene blir vurdert sammen, ville naturlig nok gitt det sikreste resultat, men dette ville blitt en altfor stor oppgave, og som enkeltundersøkelse må en analyse av tegnformene være den sikreste. Visse skriftkulturelle forhold skal likevel behandles for å belyse spørsmålene (se kap. 9.2).

Før kjernen av undersøkelsen, den grafiske og den komparative analysen, vil det kort bli gjort rede for runeskriftens utvikling fram mot avslutningen av middelalderen (kap. 6), og nedgangen som fulgte. På grunnlag av tidligere undersøkelser av norske runeinnskrifter vil en oversikt over runeinventaret fra 1300- og 1400-tallet bli presentert (kap. 6.1). Dette skal ligge til grunn for den grafiske sammenligningen med det etterreformatoriske materialet. Så vil humanistenes tidligste beskjeftigelse med runene bli skissert, og aktuelle kilder til runekunnskap presentert (kap. 7.1), før også det aktuelle inventaret av trykte runer presenteres (kap. 7.2).

Den grafiske analysen av de etterreformatoriske innskriftene vil bli begrenset til innskrifter fra (1500-?), 1600- og 1700-tallet. Ut fra undersøkelse av tegnformene i disse innskriftene vil man ende opp med et runeinventar som videre kan sammenlignes med runene fra middelalderen og de trykte runene. Framgangsmåten for den grafiske analysen er nærmere beskrevet i kap. 8.1.

En generell grafisk vurdering av tegnformene i materialet kan ikke alene gi noe svar på spørsmålet om kontinuitet. Runene i det etterreformatoriske inventaret kan knyttes både til runene i de litterære verkene og de middelalderske runeformene. Det er først når vi prøver de enkelte innskriftenes inventarer mot middelalderrunene og bokrunene at forbindelsene kan avsløres. Den innledende grafiske analysen og sammenligningen av tegninventaret med middelalder- og bokrunene vil avdekke de trekken som kan fungere som merker på at runekunnskapen har opphav i litterære kilder eller i middelaldertradisjon. Disse merkene skal så prøves mot enkeltinnskrifter i forsøk på å bestemme disse innskriftenes kunnskapsbase.

Videre skal det undersøkes hvilke belegg man har på runenes bruk i mellomperioden, det vil si tiden fra midten av 1400-tallet, da runene antas å ha gått ut av bruk i Norge, og fram til ca. 1600, da man kan regne med at trykte bøker med runer var tilgjengelige i Norge.

Helt til slutt skal det vi vet om den etterreformatoriske runebruken i Norge prøves mot den eneste samtidige tradisjonen som vites med sikkerhet er en kontinuasjon av middelaldertradisjonen – dalrunene (kap. 9.2).

Resultatet av undersøkelsene vil bli sammenfattet i en kort delkonklusjon (kap. 10).

Kapittel 6 Runene i middelalderen

På trods av latinskriftens etablering i Norge på samme tid ser perioden 1100-1300 ut til å ha vært runeskriftens mest vitale tid. Så på 1300-tallet ser det ut som om bruken av runer dabber noe av, og etter 1400 mener de fleste at det var mer eller mindre slutt på bruken av runer i Norge.

Om man ser på den kronologiske fordelingen av en gruppe runeinnskrifter funnet under utgravningene på Bryggen i Bergen kommer denne nedgangen klart til syne. Av omlag 370 noenlunde sikkert daterte runeinnskrifter fra Bryggen,¹⁷ ca. 54 er relatert til brannlag fra rundt 1170, ca. 105 til brannlag fra rundt 1200, ca. 75 til brannlag fra rundt 1250, ca. 58 relaterer seg til et lokalt brannlag fra rundt 1290 eller til en korresponderende byggefase mellom to hovedbrannlag, ca. 35 til brannlag fra rundt 1335, ca. 20 til en byggefase mellom branner fra rundt 1365 og ca. 20 relateres til to brannlag fra rundt 1395-1415. Det er altså funnet et høyt antall innskrifter over en lengre periode gjennom høymiddelalderen og fram til senmiddelalderen, men det er en markant nedgang i antall på 1300-tallet - og det er ingen innskrifter som med sikkerhet kan knyttes til yngre brannlag fra 1400- eller 1500-tallet.¹⁸

Det er godt mulig at runeskriften fortsatt kan ha vært i bruk i Bergen til godt ut på 1500-tallet uten at dette nødvendigvis må ha nedfelt seg som arkeologisk daterbare innskrifter. Ved begynnelsen av utgravningene ventet man ikke å finne store mengder runeinnskrifter på tre og annet organisk materiale, derfor kan man heller ikke vente at oppmerksomheten var rettet mot denslags. Dessuten ble det slik at man på grunn av tidsnød besluttet, at for deler av den nordre delen av utgravningsfeltet skulle de øvre kulturlagene ned til ca. 1250 fjernes og den arkeologiske utgravningen ta til der. Massene fra de yngre lagene ble kjørt bort og dumpet. Slik er det teoretisk mulig at levninger etter en eventuell levende runeskriftskultur på slutten av 1400-tallet og begynnelsen av 1500-tallet kan ha unnsloppet i massene. Store deler av utgravningsfeltet er likevel så å si totalutgravd, spesielt Bugården, og det er mange registrerte funn til og med fra etterreformatorisk tid (langt over brannlaget 1476

---

¹⁷ Tallene bygger på Knirks gjennomgang av funnfortegnelsene for store deler av Bugården, Enelgården, Søstergårdene og de innskrifter fra Gullskoen som er trykket i *NlyR* VI. Innskriftene er ikke bare datert ut fra direkte brannlagsrelasjon, men også ut fra annen kontekst, relasjon til bygninger og lignende.

¹⁸ Innskrift B395 og B542 har tidligere vært knyttet til brannlag fra henholdsvis 1527 og 1476, men for begge er brannlagsrelasjonen svært usikker. Innskrift B619 er tidligere blitt datert til ca. 1450, men ifølge R. Dunlop er pinnen funnet i fyllmasser som ble deponert en gang sent på 1300-tallet eller tidlig på 1400-tallet (telefaks fra R. Dunlop til J. E. Knirk, 29.04.1993, i Runearkivet).

og under brannlaget 1702). Alt i alt kan man feste lit til at nedgangen i antallet runeinnskifter fra 1200 til 1400 reflekterer en reell nedgang i bruken av runer på Bryggen.

Men Bergen var et handelssentrum der nye impulser kom tidlig og endringer skjedde raskt. I øvrige deler av landet, og særlig der kommunikasjonene var dårligere, kunne man vente at gamle tradisjoner hadde dypere rotfeste og at runeskriften kunne holde seg lenger. Av innskiftene publisert i de fem første bind av *Norges innskifter med de yngre runer* er det en del som er gitt dateringer fra slutten av 1300-tallet og ut til slutten av 1400-tallet. Problemet med å bygge på dette materialet er at grunnlaget for dateringen av disse innskiftene ofte er runologisk (i en del tilfeller også språkhistorisk, kunsthistorisk og bygningshistorisk), det vil si at det er en antatt relativ kronologi for runenes bruk og formvarianter som ligger til grunn for dateringene – nettopp de trekk ved innskiftene som her ønskes undersøkt. For å unngå at det sluttes i sirkel må man derfor være varsom når man i det følgende velger ut de yngste innskiftene i middelaldermaterialet som brukes til å identifisere de graftyper som er i bruk mot slutten av middelalderen. Her vil innskifter som er datert på kun runologisk grunnlag, unngås. Språkhistorisk, kunsthistorisk bygningshistorisk og arkeologisk daterbare gjenstander vil inngå i undersøkelsen.

6.1 Runenes utvikling mot midten av 1400-tallet

Etter omveltningene i runeskriften på 600- og 700-tallet sto man ved inngangen til vikingtiden igjen med et nytt runealfabet. Det var relativt stor variasjon i tegnformene de forskjellige stedene, men felles var at i den grad runene ble oppført som en runerekke, var dette en fast rekke av 16 runer, der plassene var faste. Denne ordningen av runealfabetet forble den gjeldende helt fram til 1400-tallet, men, som det skal vises, fikk den mot slutten av perioden konkurranse av den latinske ordningen.

Tradisjonelt har vikingtidens og middelalderens forskjellige runeformer vært delt inn i to hovedgrupper, kortkvistruner og langkvistruner, og man har brukt betegnelsen kortkvistalfabeter og langkvistalfabeter. Det er svært få innskifter eller futharker som inneholder former kun av den ene eller den andre typen, og derfor er inndelingen i kortkvistalfabet og langkvistalfabet litt misvisende, men betegnelsene kortkvist- og langkvistruner kan være praktisk å bruke i beskrivelser av runer når man for eksempel ønsker å skille kortkvist a, ᚨ, fra langkvist a, ᚦ. Særtrekk ved formene som tidligere har vært sett på som geografisk betingede, er i senere tid blitt betraktet som temporale. For eksempel “Man-Jærske runer”, som er runeformer som finnes i en rekke innskifter på Isle of Man og på

Jæren, men også andre steder, må ikke ses som spesielle former som representerer en spesiell forbindelse mellom disse to landskapene, men heller som vitnesbyrd for at det på (tidlig) 900-tallet ble reist mange runesteiner nettopp på Isle of Man og på Jæren, med tegnformer som var tidstypiske.

Vikingtidens kortkvist- og langkvistruner

ƿ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ
ƿ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	*	ᚠ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ
f	u	þ	q	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	r

På tusentallet skjer det noen endringer i runenes fonologiske representasjon. Runen ᚦ, som tidligere hadde stått for en nasal a /ǣ(:)/, hadde allerede endret lydverdi til /o(:)/, og ᚷ, som tidligere var en spesiell r-lyd (utviklet fra z og hovedsakelig brukt i final posisjon) hadde, på grunn av sitt navn, *ýr*, fått verdien /y(:)/. Fra tusentallet får man så de første utvidelsene av runealfabetet med flere runer. Mange av disse kom til ved at runer som allerede var i bruk ble tilføyd et punkt, et diakritisk tegn om man vil. Der yr-runene ennå ikke hadde skiftet verdi til /y(:)/ kunne u tilføyes et punkt, ᚢ, for å representere /y(:)/, men tilsynelatende noen ganger også /o(:)/. Og på samme måten kunne ƿ g skilles fra ƿ k, ᚠ d fra ᚠ t og ᚢ p fra ᚢ b. Videre fikk man en omfordeling av funksjoner mellom variantformer. Slik ser man for eksempel at langkvistformen ᚠ æ ble brukt ved siden av kortkvistformen ᚠ a, ᚦ ø ved siden av ᚠ o og, under latinskriftens påvirkning, ᚠ c ved siden av ᚠ s.

Denne utviklingen førte til at det rundt 1200 var så godt som like mange runer i bruk som det var latinske bokstaver i alfabetet. Fremdeles var det kun de 16 opphavlige runene som utgjorde futharken. De nye tegnene kunne føres opp sammen med denne, men da nesten alltid etter futharken og uten noe som helst fast inventar eller rekkefølge.

Den vanlige norske futharken med tilleggstejn fra 1200-tallet

f	u	þ	o	r	k	h	n	i	a	s	t	b	m	l	y	g	e	d	p	æ	ø	c/z
ƿ	ᚢ	ᚢ	ᚠ	ᚱ	ᚷ	*	ᚠ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚱ	ᚷ	ƿ	ᚠ	ᚠ	ᚢ	ᚠ	*	ᚠ
																			K			ᚠ

I tillegg kommer graftyper som brukes for latinskriftens q, v og x, men disse forekommer i så lite monn i runetekstene at det er vanskelig å si noe om standard bruk av disse. Derimot forekommer de i abc-innskrifter – innskrifter der runene er oppført i alfabetisk rekkefølge

korresponderende med de latinske bokstavene. I disse innskriftene er det vanskelig å si hvilken status man skal tillegge graftyper som er lite brukt i runetekstene. De kan rett og slett være alfabetformer konstruert for at hver latinske bokstav skal ha en tilsvarende rune. Det er nesten bare i latinske tekster at behovet for tegnene dukker opp, og her ser man at det ofte er futharkens standardtyper som brukes istedenfor. For eksempel blir gjerne **k** brukt der latinskriften ville hatt **q** og **ks** der latinskriften ville hatt **x**. Likevel forekommer også de sjeldne runeformene som man finner i abc-innskriftene i enkelte runeinnskrifter.

Kapittel 7 Runene i de litterære kildene

Parallelt med den middelalderske runeskriftstradisjonen ser det ut til å ha vært en litterær behandling av runene blant lærde latinlitterater i Europa. Fra middelalderens England finnes det en hel rekke pergamenthåndskrifter fra slutten av 700-tallet og fram til tidlig 1400-tall med runealfabeter og gjerne med sine latinske ekvivalenter (Derolez 1954: xxvi f.). Og Derolez hevder at “runic alphabets were circulated so widely that many scribes must have had access to them”. Fra de nordiske områdene har man også enkelte eksempler på runer og runealfabeter gjengitt i manuskripter fra middelalderen. Her kan særlig nevnes Ólafr hvítaskalds (d. 1259) lille avsnitt i den tredje grammatiske avhandling fra rundt 1250. Og hele Skånske lov er skrevet med runer i den såkalte Codex runicus fra 1320-tallet. Ellers nevnes runenes bruk i sagaer (Egilssaga), eddadikt og historiske verk (Saxo) nedskrevet på 1100- og 1200-tallet. Med utgangspunkt i et mye spedere middelaldersk runemateriale enn det vi har i dag, mente Anders Bæksted at det var denne lærde interessen for runene som hadde erstattet den folkelige allerede på 1200-tallet og at innskriftene fra denne tiden bunnet i en lærd interesse (Bæksted 1939). I dag, med rike middelalderfunn, vet man at dette ikke var tilfelle. Men likevel må man innse at det ved slutten av middelalderen har vært en fasinasjon blant lærde som kan ha bidratt til å holde runekunnskapen ved like når folketradisjonen svant hen. Ved at runealfabeter ble skrevet ned med latinske ekvivalenter på pergament, kunne de overleve blant litterater og kunnskapen kunne når som helst bli gjenopplivet av en som kunne lese og skrive latinsk skrift.

Det var trolig på denne måten at den katolske biskopen i Roskilde, Joakim Rønnow, i første halvdel av 1500-tallet kunne skrive et runealfabet i permen av sin *Aristoteles*, med forklaringen “eth runne abceth som gamle danske brugthe nar thy kasthe rhunner och en nu staar i gamle stene indhogne” (Bæksted 1939: 115f). Og på samme måte kunne den svenske boktrykkeren Paulus Griis en gang mellom 1510 og 1519 og biskop Brasks sekretær i Linköping, J. Spegelberg, i 1523 skrive navnene sine med runer (Friesen 1933: 240). Enkelte gikk lenger i sin bruk av runene. Den danske kannik og lensmand Bent Bille (1509-1555) skrev lengre avsnitt av sensitive og private notater med runer i loggbøker og dokumenter fra 1540- og begynnelsen av 1550-tallet.¹⁹

---

¹⁹ Jan Ragnar Hagland presenterte innskriftsmaterialet etter Bent Bille i sitt innlegg til Det femte internasjonale symposiet om runer og runeinnskrifter i Jelling 16.-20. august 2000.

Ifølge Bureus fantes det på hans tid en “Undervisning” om runene i den svenske erkebiskop Laurentius Petris hånd (Friesen 1933: 240). Friesen refererer til H. Schück,²⁰ som har bevist at dette lille håndskrevne verket opprinnelig er etter reformatoren Olavus Petri (1493-1552), Laurentius’ bror.²¹ Fra Norge har man ingen slike eksempler på litterær bruk av runene fra 1500-tallet, men man må regne med at det også her var lærde som kunne en del om runer.

Den lærde opprettholdelsen av runekunnskapen i København og Stocholm, der man må anta at runene hadde gått av vanlig bruk relativt tidlig, kan ha vært grunnlaget som gjorde at man i løpet av 1500-tallet kunne trykke bøker med runealfabeter i. Der er først med trykte bøker at man kan anta en noen større spredning av den litterære runekunnskapen, som igjen må være forutsetningen for en større grad av gjenopplivning av hele tradisjonen.

7.1 Trykte runearbeider fra 1500- og 1600-tallet

Med renessansehumanismen vokste også en mer vitenskapelig interesse for runer fram. I første omgang ble runer tatt opp mer som en kuriositet i den europeiske historieforskningen enn som et filologisk studie. Runer og runealfabeter ble omtalt og gjengitt i diverse trykte avhandlinger på 1500-tallet, uten at det ble foretatt noen direkte studie av dem, og enkelte ganger uten at man en gang viste at det var runer man behandlet (jfr. Ambrosius 1539). De færreste av disse verkene fikk noen utbredelse i Skandinavia.²²

Det første trykte verket som inneholdt runer og som hadde noen større utbredelse i Norden, er Johannes Magnus’ *Historia (...) de omnibus Gothorum Sveonumque regibus*, trykt i Roma i 1554. Her er et runealfabet “Alphabetum gothicum” gjengitt med latinske ekvivalenter, uten noen nærmere behandling.²³ Alfabetet er det samme som Johannes

²⁰ H. Schück i *Samlaren* 1888, s. 5ff.

²¹ Det finnes fremdeles avskrifter av dette lille stykket. Olavus Petri skal iflg. Bureus også skrevet en runeinnskrift i Gamla Stan (*Upplands runinskrifter* 1 = SR VI: 74f.).

²² Worm refererer til og gjengir runer fra flere eldre trykte verk i sin *Runer*. Foruten Huitfeldts alfabet (se nedenfor) gjengir han runer etter Vulcanius Bonaventuras *De literis & lingua Getarum, siue Gothorum (...)* Lvgdvni Batavorum (Berlin?) 1597, Peter Lindebergs *Commentarii rerum memorabili in Europa ab anno octuagesimo sexto usque ad praesentem nonagesimum primum gestarum (...)* Hamburgi 1591, Wolfgang Lazius’ *De gentium aliquot migrationibus, sedibus (...)* libri XII. Basileæ 1557 og Theseus Ambrosius’ *Albonesius Introductio in Chaldaicam linguam, Syriacam, atque Armenicam & decem alias linguas (...)* Pavia 1539. (For referanser til publikasjoner omtalt av Worm se Derolez 1954: xxxiii ff., spesielt xxxvi f.)

²³ På denne tiden ble runene presentert som de gamle goternes skrift, “literae Gothorum”, i de svenske kulturhistoriske verkene (“Gotthicum alphabetum” hos Theseus Ambrosius 1539; “Alphabetum gothicum” hos Johannes og Olaus Magnus). Forståelsen av goterne på denne tiden bygde på Jordanes’ beretning om at disse var utvandret fra Skandivavia (“Skandza” i hans *Getica*) og goter betegnet således de skandinaviske folkene og da særlig de som holdt til i de sørvestre og sentrale delene av Sverige, nærmere bestemt Götaland. På denne måten

Magnus' bror, Olaus Magnus, trykte året etter i sitt verk *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (Roma 1555). Det var Olaus som i 1554 etter sin brors død hadde fått trykt Johannes' etterlatte manuskript, og det var trolig hans runekunnskap som ble gjort til kjenne i dette alfabetet. I sitt eget verk gir Olaus grundig redegjørelse for runenes bruk i Sverige.

Den som kan sies å ha vært pioneren innen det vitenskapelige studiet av runer, er Johannes Bureus. I 1599 ga han ut "Runakänslanäs Lärä-span", et stort kopperstikk som inneholder ti runesteiner og diverse runealfabeter med fonologiske forklaringer, og i 1611 utga han sin *Runa ABC boken*, en bok som skulle bidra til gjeninnføringen av runer som skriftsystem for det svenske språket. Siden trykte han flere runologiske verk, og han startet arbeidet med en korpuspublikasjon av de svenske runeminnesmerkene.

I Danmark-Norge ble runene opptatt i to viktige historieverk på begynnelsen av 1600-tallet. I 1603 utga Arild Huitfeldt første bind av *Danmarkis Rigis Krønike* i København. Her gjengir han i innledningen et runealfabet med latinske ekvivalenter uten nærmere forklaring enn: "De gamle Ronebogstaffuer, som ere afflagde". Et annet dansk historieverk der runer forekommer, er Claus Christophersen Lyschanders *Synopsis Historiarum Danicarum*, også kalt *De Danske Kongers Slectebog*, utgitt i København i 1622 (*Synopsis* i det følgende). Lyschander gjengir runeinnskriftene på Jellingsteinene, Haithabusteinen, og Veses gravskrift. I tillegg gjengir han Niels Pedersens oppdiktede jyllandske dokument, den såkalte "Iaphet tridium"-teksten, som knyttet det danske kongehus til Noas ætt.

På samme tid var det at Ole Worm (1588-1654) begynte sitt innsamlingsarbeide for registrering av danske og norske runeminnesmerker. I 1622 gikk det ut et kongebrev til alle bispene i Danmark og Norge der det ble pålagt dem å avtegne antikviteter og dokumenter i stiftet og sende disse inn til kanseliet. Og senere, i 1626, gikk det et annet kongebrev til Norges statholder, Jens Juel, der det ble pålagt ham, "hvis Rune-Monumenter der udi Riget findes kan, at I dennem med Flid lader optegne og afridse og siden hid neder for-skikker". Antagelig var det på Worms initiativ at disse kongebrevene kom til (Undset 1889: 99f.). I 1626 ga han ut første utgave av *Fasti Danici* (København) der han tar for seg tidsregning i Norden med hovedvekt på runekalenderen. Men de viktigste produktene av hans innsamlinger må vel sies å være *Runic seu Danica literatura antiquissima* (Runer i det følgende), utgitt i København første gang i 1636 (og så igjen i 1651), og *Danicorum monumentorum libri sex* (*Monumenta* i det følgende) utgitt i København i 1643. Runer var et viktig vitenskapelig

---

ble runene integrert i bildet av Sveriges fordums storhetstid, som var så viktig for patriotismen i den etter hvert voksende europeiske militærmakten.

studie av mange sider ved runeskriften og dens bruk, opphav og utvikling, mens *Monumenta* med sitt senere *Additamenta* (København 1650 eller 1651) var den korpussamlingen som ble gjeldende for Danmark-Norge helt fram til siste halvdel av 1800-tallet. (For det meste er denne presentasjonen hentet fra Moltke 1985: 504-509.)

Johannes og Olaus Magnus' verker hadde en begrenset tilgjengelighet ettersom de var skrevet på latin. Foruten "Runakänslanäs Lärä-span" og *Runa ABC boken* må man anta at Bureus' verker heller ikke hadde større utbredelse enn blant særlig interesserte i vitenskapelige kretser. Men selv med Bureus' rune-ABC var det ikke lett å tilegne seg runeskriften. Her er meningen at man skal lære seg runene med utgangspunkt i futharken og dennes rekkefølge. Og videre må man tilegne seg et intrikat system av formvarianter, hvis bruk delvis er avhengig av initial, medial eller final posisjon. Boken synes aldri å ha fått noen større utbredelse i Norge. I dag kjennes ingen eksemplarer herfra, og i Sverige er kun 6 eksemplarer bevart, andreopplaget fra 1612 medtatt. Større utbredelse i Norge hadde nok Huitfeldts og Lyschanders historieverker. At disse har vært forelegg for runeinnskrifter skrevet i Norge, ser vi av to eksempler der det refereres til kilde:

Blant papirer som fram til 1869 befant seg i Christiania Katedralskole, men som nå er i Runearkivet, er det tre ark, to små notiser og et større (folio) ark, med avtegninger av runeinnskrifter og to runealfabeter (E20). Arkene er skrevet av Ole Haraldsson (1727-1818) fra Aurdal og klokker i Røn sogn. Folio-arket innledes med "dette er udskrevet af en Bog som kaldes de Danske Kongers slægtebog ellers har tittelbladet paa bogen saadan opskrift:" og deretter følger hele teksten på tittelbladet i Lyschanders *Synopsis*. Resten av arket inneholder avskrifter av alle de runeinnskrifter med transkripsjoner som finnes i Lyschanders verk. Og nederst, over to sider, er avtegnet et fot/palme-mål. På det ene lille notisarket er sammenstilt alle de runeformer som finnes i runeinnskriftene i Lyschanders verk i alfabetisk rekkefølge, og under dette står: **oluf haraldson | i ourdal i ualdris | anno mdccxxuii**, med en kommentar om at x er latinsk x. Det andre lille arket innledes med: "Dette er udskrevet af Arrild Hvitfeldt, hans Dannemarkes Rigers Krönike, Prentet udi Kiöbenhavn Ao 1603, – (Nemlig Alfabeterne eller Bogstaverne:) ..." og under er Huitfeldts runealfabet kopiert, med tilføyet rune for ø. Ø-runen er forklart med: "NB: Jeg Synes siden ø [?] kand nu ikke undværes i vort sprog saa kand mand gi for ʃ med en stræg over til ø: s[aa] l[edes] ʃ ." Og i margen står: "Man kand og bruge af disse bogstaver og faa til Rommer Tal." Under dette har Ole Haraldsson skrevet en lengre runeinnskrift om seg selv: "Jeg Ole Haraldson er født på en gård (som) heter Erstad i Aurdals prestegjeld i Valdres anno MDCCXXVII (1727), og min hustru Elen

Jensdatter er født på det Jarlsbergske bergverk i Skoger prestegjeld anno MDCCXXXIII (1743). Levde tilsammen år MDCCLXXIII (1773).”

Det andre eksempelet er innskrift E74 fra Rypås i Buskerud, som finnes på et ark blant dokumenter i privat eie i Skotselv, Øvre Eiker. Kopier av dokumentene skal ifølge Alsvik finnes i Drammens museum. Alsvik beskriver dokumentene slik (Alsvik 1980: 33) ²⁴:

“et ark med innskriften: «De gamle Norske Rune Bogstavers Alphabet». Under dette følger runealfabetet i to versjoner med arabiske og latinske bokstaver over og en henvisning til verket «Udtog at de Danske Kongers Slægtebog udgivet af Claudio Christophoro Lyskander og Prentet i Kiøbenhavn Ano 1622». Derpå følger begynnelsen på en av runeinnskriftene i boken, og nederst står skrevet med runer: «Hans Hansen Rypaas, O(?)le Pederssen — Berte Hansdatter».”

Gården Rypås har trolig vært en plass under Buskerud herregård i Modum. I folketellingen for 1801 finner vi de tre navnene i innskriften som husfolk under Buskerud herregård. Ole Pedersen er oppført som “saugdrenge” og “huusfader” på egen plass, 37 år. Og Hans 21 år og Berthe 25 år er oppført som barn av Hans Svenningsen 55 år, “saugmester” og “huusfader” med egen plass (*Digitalarkivet*). På Buskerud hadde Peter Collet (1766-1836), ved sine boklige interesser, bygget opp et betydelig bibliotek,²⁵ og det er vel her Hans, Ole og Berthe har kommet over Lyschanders bok.

Begge disse eksemplene er hentet fra papirer og dokumenter med øvrig tekst i latinske bokstaver, noe som i seg selv gjør det sannsynlig at runerisserne har hatt et litterært utgangspunkt når de skriver runer. Her skal det gås nærmere inn på noen av de verkene som er nevnt og deres runer, og særlig Huitfeldts og Lyschanders, som det allerede er belegg på at ble brukt som kilde til etterreformatoriske runeinnskrifter.

7.2 Runene hos brødrene Magnus, Huitfeldt og Lyschander

Arild Huitfeldts runealfabet i *Danmarckis Rigis Krønike* (København 1603, side b iii verso) har overskriften “ALPHABETVM GOTHICVM. De gamle Ronebogstaffuer / som ere afflagde”. Runene er oppstilt i alfabetisk rekkefølge over to linjer, med sine tilsvarende

²⁴ På forespørsel har museet ikke klart å gjenfinne hverken kopiene eller nærmere opplysninger om hvor originalene finnes, derfor er den eneste dokumentasjonen som legges til grunn Henning Alsviks beskrivelse.

²⁵ Av biblioteket på Buskerud kom det over 3000 bind til Universitetet etter Collets død. Resten ble gårdsbibliotek, som 1878 ble overført til Drammen skole (*NBL* 3: 116).

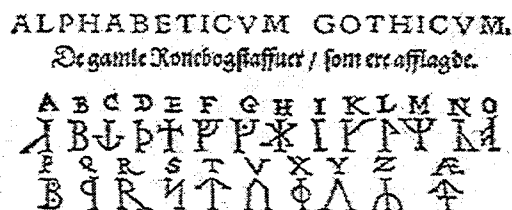
latinske bokstaver ovenfor. Runene er standard norske middelalderformer med unntak av c ↓, q ɔ, s ʃ, t ʈ, v (u/v) ʋ, x φ, y Λ, z ʁ og æ ʒ.

Huitfeldts alfabet ser ut til å være hentet fra brødrene Magnus' "ALPHABETUM GOTHICUM" (Olaus Magnus 1555: 57).²⁶ Her er runene fordelt på fire linjer, med hovedformer i første og tredje og varianter i andre og fjerde. Runene i første og tredje linje er akkurat de samme som de man finner hos Huitfeldt, og runene er transkribert med de samme latinske bokstavene så langt som til tegnet ʒ. Dette tegnet er transkribert med et, mens Huitfeldt har ført det opp som Æ (Huitfeldt med horisontal tverrkvist, mens brødrene Magnus har diagonal).²⁷ Trolig har Huitfeldt for enkelhets skyld bare brukt Magnus-brødrenes hovedformer, og siden han anså runene for å være et skriftsystem kun for de skandinaviske språkene og ikke for latin, har han funnet det mer passende med æ enn med et for siste rune.

Alphabetvm Gothicvm i Olaus Magnus' *Historia de Gentibus Septentrionalibus* (...) fra 1555.

Alphabeticvm Gothicvm i Arild Huitfeldts *Danmark Rigis Krønike* fra 1603.

Det er tydelig at brødrene Magnus har hatt en kilde til runekunnskapen som har vært velkjent med den sen-middelalderske bruken av runene.

Friesen (1933: 240f.) mener at Olavus Petri skal ha vært deres kilde. Alfabetets runer for s og c peker mot Danmark der ʃ var den vanlige formen for s og ʃ (og ʃ) ble brukt for c (man må anta at det er fullstavs, punktert kortkvist-s ʃ som ligger til grunn for ↓). Men det faktum at s-runen har én full stav og en bistav som skrånar i både hovedformen og den speilvendte varianten taler for at runene er hentet fra Gotland. Denne s-formen betegnes som gotlandsk s, og er den vanligste formen der.

²⁶ Iflg. Bæksted (1939: 122) har også Bonaventura Vulcanius hentet sitt runealfabet i *De literis et Lingua Getarum siue Gothorum* (Leyden 1598) fra brødrene Magnus.

²⁷ Utgangspunktet for et i alfabetet til brødrene Magnus er trolig en bindruner brukt i runeinnskrifter med latinsk tekst, tilsvarende latinskriftens ligatur &. Slike binderuner, men sammensatt av æ og þ, finner man i det norske materialet (se f.eks. N632).

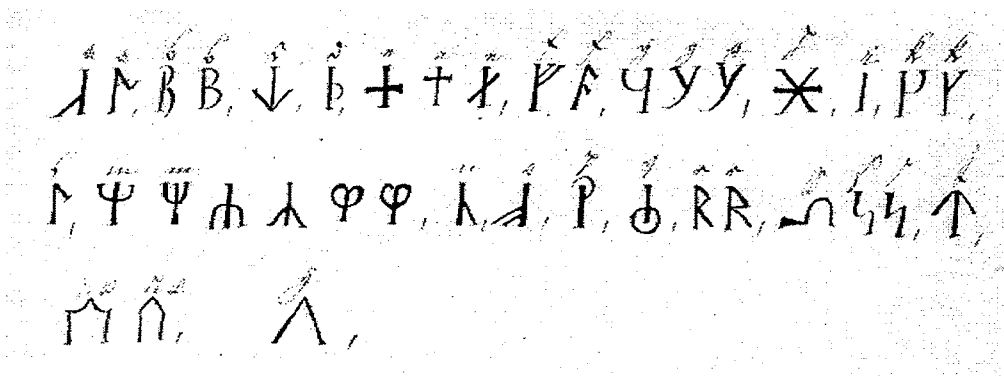
De tre runene, hovedformen for x ϕ og varianten $\uparrow$, og varianten for y $\times$, er hentet fra gyllentallsrekken, der runene $\uparrow$ *árlaug*, $\times$ *tvímaðr* og ϕ *belgþór* er de tre siste gyllentallene, henholdsvis 17, 18, og 19. Disse tre runene er også de eneste i gyllentallsrekken som ikke hørte til futharken, og de hadde, så vidt man vet, ingen lydverdi i middelalderen. Det er trolig derfor brødrene Magnus har satt dem inn som ekvivalenter til bokstaver, hvor den middelalderske runeformen ser ut til å ha vært ukjent.

I og med at gyllentallsruner forekommer i alfabetet, må man anta at runer, brukt som gyllentall, har vært en del av tradisjonen alfabetet er hentet fra. Nettopp denne bruken av runer til kalender finner man i første halvdel av 1500-tallet på Gotland. Her ble dødsår angitt på gravsteiner ved dette systemet.

Alternativvarianten for d er i utgangspunktet den middelalderske normalformen for d med punkt eller tverrkvist på staven ($\uparrow$). Alternativvarianten for g er trolig i utgangspunktet h-runen, som i middelalderske innskrifter også har vært brukt for frikativ g, og siden har man ansett den som en variant av g.

I Lyschanders *Synopsis* er det ikke gjengitt noe runealfabet. Men ved hjelp av innskriftene og transkriberingene av disse, og da særlig “Iaphet tridium”-innskriften, er det en enkel sak å sette sammen et alfabet med runer for alle de vanligste bokstavene. Dette ser man også at Ole Haraldsson har gjort i sine notater fra 1773 (E20 Oslo Katedralskole). Han er gått grundig til verks og satt opp alle de formvarianter han er kommet over i innskriftene.

E20 Oslo Katedralskole 2a

Den store variasjonen i tegnformene hos Ole Haraldsson skyldes delvis at runene er hentet fra avskrifter av forskjellige originale runeinnskrifter, men også en stor grad av variasjon i “Iaphet tridium”-innskriften. Bæksted mener at også disse runene stammer fra brødrene Magnus (Bæksted 1939: 122). Man kjenner igjen de spesielle runeformene for c, u/v og y,

foruten at runene **a1, b, d, e, f1, i, k, l, m1** og **2, n, r** og **t** er de samme som man finner hos både Magnusbrødrene og Huitfeldt. Likevel der det klare forskjeller. Runen **f2** er antagelig bokstaven F, og **g1** må betraktes som speilvendt k-rune. Runen for h er en liggende variant av vanlig *. Runene **m3** og **4** forekommer i gjengivelsen av Jelling 1 og 2, men uten at man har visst hvilken verdi runen hadde, derfor er den blitt oppfattet som en variant av m-runen. Runene **m5** og **6** er også hentet fra Jellingsteinene. Andre spesielle former er den liggende s-runen og runen for q. Runen for p er latinsk P med den samme variasjon som **b1**, der lommene ikke går inn til staven i øvre og nedre kant (kanskje med K som utgangspunkt).

7.3 *Ole Worms runer*

Som nevnt over var nok ikke Worms verker like utbredt som de kulturhistoriske og historiske verkene. Hos Worm får man en vitenskapelig behandling av runer som straks er vanskeligere å få oversikt over for en som kun er interessert i å tilegne seg et runealfabet for eget bruk. Behandlingen kommer attpåtil i et mylder av forskjellige alfabeter og betraktninger om runenes funksjoner, opphav og bruk, alt skrevet på latin. Dette mylderet gjør det også vanskeligere for oss å skille ut et sett runeformer som igjen kan identifiseres med dem man finner i de etterreformatoriske innskriftene. Likevel er det noen ting som er viktig å merke seg ved Worms verker.

Som nevnt over var verdien av yr-runen i vikingtidens innskrifter ukjent for de tidligste historikerene. I sitt prospekt av Jelling fra 1591 hadde Ranzau antatt at **h** hadde verdien o, og brødrene Magnus, og dermed også Huitfeldt, hadde ført den opp som z.²⁸ Bureus var tilsynelatende den første som oppfattet at runen hadde stått for en r-lyd i final posisjon (jfr. *Runa ABC boken* 1611: 3; **h** er også oppført som rune for r i "Runakänslanäs Lära-span" 1599.) og dette er også kommet med hos Ole Worm (1636).²⁹

---

²⁸ At runen en gang har stått for en spirant, som vi i dag gjerne translittererer med **z** i eldre kontinentale runeinnskrifter, var ikke kjent for brødrene Magnus. Valget av denne runen for z har nok sin grunn i at den stod som siste tegn i futharken, eventuelt fjerde siste tegn i gyllentallsrekken, og derfor ble assosiert med siste bokstav i det latinske alfabetet.

²⁹ På en stein med alfabetinnskrift fra Øster Marie, Bornholm, Danmark (DR 396), finnes begge r-formene. Wimmer (1887: 255) tok steinen for å være middelaldersk, men den er senere blitt bestemt som etterreformatorisk nettopp på grunn av at **h** er plassert sammen med R i alfabetet (DR I: 1034).

Kapittel 8 Grafisk analyse

8.1 *Grafematisk, fonografematisk og grafografematisk analyse*

Innen lingvistikken ble det på 1960-tallet etablert en strukturalistisk analysemetode for granskningen av skrift og skriftens komponenter. Systemet ble dannet over malen som allerede var etablert for granskningen av lyder i talespråket, fonologien. Og parallelt med dette tok man i bruk termen grafonomi som betegnelse på denne formen for studie av skrift. Den første som i større grad brukte de skriftanalytiske instrumentene fra grafonomien på runer, var Bengt Loman (1965). Han anvendte dette på en gruppe runeinnskrifter som var skrevet med det han kalte Rökruner – det vil si runer hovedsakelig av samme type som dem som er skrevet på Röksteinen. Siden har også andre benyttet grafonomiske framgangsmåter for undersøkelser av grupper av runeinnskrifter (bl.a. Seim 1982, Spurkland 1994 og Seim 1998). Hensikten med denne innfallsvinkelen til studiet av skrift er først og fremst å kunne studere representasjonen av lyder i språk ved skriftegn, og siden grafonomiens analysemetoder er bygget over malen til fonologien, er de to systemene kompatible, og skulle derfor være vel egnet til dette formålet. Selve strukturen og framgangsmåten kan enkelt skisseres på følgende måte.³⁰

Et runeeksemplar (graf) kan oppløses i formelle bestanddeler som kan kategoriseres som grafiske trekk. Oppløsningen må skje på et visst abstraksjonsnivå slik at ubetydelige variasjoner kan siles bort. Trekkene må være slik at de kan gjenkjennes i grupper av runeeksemplarer. Noen av trekkene vil fungere som skille mellom slike grafgrupper, det vil si at trekkene forekommer i fast kombinasjon i grafer av samme gruppe, men forekommer ikke, eller i annen kombinasjon, i grafer av en annen gruppe. Disse er distinktive trekk. Grafer med de samme distinktive trekk faller til en ideell graftype. Videre kan grafer av samme graftype assosieres med språkfunksjoner og underlegges funksjonsklasser, grafemer. Framgangsmåten kalles grafematisk analyse. Siden grafemene utgjør funksjonelle enheter i skriftsystemet på samme måte som fonemene er funksjonelle enheter i talespråket, kan et studie av relasjonene mellom dem, en fonografematisk analyse, gi et inntrykk av forholdet mellom tale og skrift.

Behovet for et skriftanalytisk instrument for materialet som her behandles, dukker opp når dette nå skal sammenlignes, på grafisk og funksjonsmessig grunnlag, med middelalderrunene og de trykte runene. Før en slik sammenligning kan gjøres, må materialet

som ligger til grunn, dvs. runene i innskriftene fra 1600- og 1700-tallet, struktureres med tanke på å skaffe oversikt over relasjonen mellom form og funksjon. I grafonomien vil dette innebære at runene (grafene) grupperes i runetyper (graf typer) og at disse grupperes etter språklig funksjon, det vil si at runene relateres til grafemer. Etableringen av runetyper bør som nevnt skje på rent formelt grunnlag ved hjelp av et definert system av distinktive trekk. Dette kan muligens la seg gjøre med en enhetlig gruppe innskrifter som allerede i utgangspunktet er økonomisk. Det vil si at det er et system med enkle konsekvente trekk som skiller runer med forskjellig funksjon fra hverandre. Men som nevnt er ikke dette tilfellet med runene i de etterreformatoriske innskriftene. Variasjonen i grafene er så stor at et system av distinktive trekk ville bli mer komplisert enn hensiktsmessig.

På grunn av dette må undersøkelsen bygge på tolkninger, og dermed vil også kun tolkbare innskrifter kunne legges til grunn. Ved at defineringen av grafenes funksjoner bygger på tolkningen av den enkelte innskrift, og at man gjennom tolkningen kan konstatere at den grafiske representasjonen er ortografisk betinget på samme måte som for latinskriften, er allerede relasjonen mellom de to skriftsystemene etablert som et prinsipp. Det vil si at grafemer av det ene systemet tilsvarer grafemer av det andre. At så dette prinsippet realiseres vidt forskjellig grafisk fra innskrift til innskrift gjør at et spekter av vidt forskjellige allografer kan ligge til samme grafem.

Denne framgangsmåten ville vært gal om man skulle etablere fonografematiske eller grafografematiske relasjoner for videre tolkning av nye innskrifter, men her skal det kun etableres et inventar av runeformer relatert til grafemene (som altså tilsvarer grafemene for de latinske bokstavene) for videre sammenligning med runeformer i runeinnskriftene fra middelalderen og i de trykte verkene. Her brukes betegnelsen runeformer om tegn som er etablert på formelt grunnlag og på et vist abstraksjonsnivå, men ikke gjennom autonom analyse av distinktive trekk slik graf typer etableres.

8.2 *Runeformene i innskriftene*

Hensikten med denne analysen er som nevnt å klassifisere runeformene som opptrer i de tidlige etterreformatoriske runeinnskriftene. Dette vil gi et inventar av runeformer som så i neste ledd kan sammenlignes med runeformer som forekommer i materialet fra høymiddelalderen og runene slik de er framstilt i publikasjonene.

---

³⁰ Skissen er satt opp med runer som utgangspunkt, derfor er ikke betraktninger som ligger til andre

I tabellen nedenfor er innskrifter som med noenlunde sikkerhet kan dateres til tiden før 1800, satt opp kronologisk og runeformene som forekommer i tolkbare ord eller fraser, oppført. Initialer og ikke meningsgivende tekst er ikke tatt med. De fleste innskriftene er datert ved at de inneholder årstall, men i noen tilfeller, som E56 Remme og E90 Sudbø, er dateringen genealogisk fundert.

Runer som i én og samme innskrift bare representerer romertallstegn, står i buet parentes ( ) og usikre runer står i skarpe klammer [ ]. Runene i tabellen er forsøkt gjengitt med en viss grad av presisjon, med blant annet markering av krumme eller rette kvister, og spesielle avslutninger av kvistene/stavene. Seriffer er ikke gjengitt, foruten i et par tilfeller der disse er så utretert at de må vurderes som formelle trekk (jfr. E94 Håsum).

Enkelte innskrifter er ikke tatt med. Noen av disse, som E205 et øksehode med årstallet 1451, E162 Breim drikkehorn med innskrift som sier at hornet ble funnet i 1443 og E206 tresleiv med årstallet 1443, er antatt å være mye yngre og behandles i kap. 13.6. E54 Onstad er tatt med på tross av spekulasjoner om at denne er fra 1800-tallet (se kap. 12.5.1). E33 Hållåklen, en pengekiste med årstallet 1574 (innskriften kan ikke legges til grunn for grafisk analyse), er behandlet i kap. 9.1 med særlig tanke på vurderingen av runenes utvikling mot slutten av middelalderen. Innskriftene E32 Bergseng (1789) og E31 Haugen (1799) er skilt ut fordi de inneholder tegnformer som avviker sterkt fra det øvrige materialet. Disse vurderes for seg i kap. 12.4.

Grafer for u og v er ofte sammenfallende slik det har vært langt tilbake både i runeskrift og latinskrift. Men i noen innskrifter har man belegg på bruken av to forskjellige runeformer som fungerer for u og v etter latinskriftens ortografiske praksis. Derfor er disse grafene ført i to kolonner i tabelle. I *u/v*-kolonnen er det satt opp grafer for u og v i de innskriftene der det ikke kan påvises, formell distinksjon mellom dem; i de tilfellene dette kan påvises, føres grafen for u i *u/v*-kolonnen og grafen for v i *v*-kolonnen.

Det kan diskuteres hvorvidt grafer som formlig tilsvarer latinske bokstaver, skal betraktes som runer eller ei. I tilfellene B, l, R og h faller det helt naturlig å oppfatte disse som runer, der disse opptrer sammen med andre runer ettersom formene har eksistert i runeskriften hele tiden. Andre grafer, som for eksempel C, V, X og Ø/ϕ (der denne opptrer for ø), er her vurdert som latinske erstatninger der runeriseringen mest sannsynlig ikke har kjent runen.

---

skriftsystemer nevnt (f.eks graford). Suprasegmentale grafemer (f.eks. interpunksjon) er heller ikke tatt med.

Grafer som tilsynelatende er modifiserte latinske bokstaver, blir betraktet som runer (jfr. runen l i E175 Drivstua og runene for p i innskriftene E44, E42 og E45 fra Gudbrandsdalen).

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u/v	v	x	y	z	œ	ø
1663	1	1	↓					*	i								⊕	4	↑							
1682/5	1	1		p	+					↑							R	4								
1685			(C)	p	+	Ɔ	Y	*	l	↑	Y	Y	Y	Ǝ			R	4	↑	∩	(V)(X)				∅	
1689	1		(L)	p	+					(r)	Y	Y	Y				R		↑	∩	(ϕ)					
1690			∩		±		G		∅	↑	Y	Y	Y	∩			R	4		∩	(ϕ)					
1694							[X]			↑	Y	Y	Y				R	4		∩						
1696	1		c	p	+	Ɔ	Y	*	l	h	↑	Y	Y	Ǝ			R	4	↑	∩					ɣ	
1700					+						Y	Y	Y				R	4		∩						
ca.1700	1	B		p	+					[∩]	Y	Y	Y	[H]	B		R	4	↑	∩	(*)					
1714	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		R		R	4	↑	∩	(ϕ)	[∩]				
1720			(L)(p)							↑	(Y)	(Y)	(Y)								(ϕ)					
1730	1		(L)(p)							↑	(Y)	(Y)	(Y)								(ϕ)					
1730	1	B		p	+	Ɔ	Y		l	Y	Y	Y	Y		R		R	4	↑	∩	(ϕ)				↑	
1733	1			p	+	Ɔ	Y		l	Y	Y	Y	Y				R	4	↑	∩	(ϕ)					
1734			(V)	p	+	Ɔ	Y		l	Y	Y	Y	Y				R	4	↑	∩	(ϕ)				≠	
1736	1		(L)(p)							↑	(Y)	(Y)	(Y)								(ϕ)	[∩]				
1749	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y		l	Y	Y	Y	Y				R	4	↑	∩					↑	
1752	1		↓	p	+	Ɔ	Y		l	Y	Y	Y	Y		R		R	4	↑	∩					↑	
1754	1				+		P																			
1756			(d)(p)					(l)		(r)(Y)											(ϕ)	[∩]				
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*	l	Y	Y	Y	Y		B		R	4	↑	∩					↑	
1756	1	B	↓	p	+	Ɔ	Y	*																		

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u/v	v	x	y	z	æ	ø
1758	1				+	[ʃ]				ʃ		ʃ	ʃ	ʃ				N	↑							
1760		(↓)(p)								(ʃ)(ʃ)												[p]				
1762	1	B	I	p	φ	ʃ	*	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	B	H	R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1765	1	B	↓	p	+	ʃ	ʃ	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1770	∩		(↓)(p)							(ʃ)(ʃ)		(ʃ)(ʃ)	ʃ	ʃ								(φ)				ʃ
1772					+					ʃ		ʃ	ʃ	ʃ	B			ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1773/4	1	B	(↓)(p)					I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	B			ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1776	1	B			+	ʃ	*	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	B			ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1777	1		(↓)(p)	p	φ			I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1779	1				+		*	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1780	1		(↓)(p)							(ʃ)(ʃ)		(ʃ)(ʃ)	ʃ	ʃ												ʃ
1783			(↓)(p)						(I)	(ʃ)(ʃ)		(ʃ)(ʃ)	ʃ	ʃ												ʃ
1784	1		(↓)(p)	+	+	ʃ	ʃ	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ				ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1784	1		I	4p	+		ʃ	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ				ʃ	ʃ	ʃ	ʃ					ʃ
1785	1	B	↓	p	+	ʃ	ʃ	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	B	q	R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1788	d	B	(↓)(p)	+	+	ʃ	ʃ	I		[P]	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ				ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1791			(v)(p)					(I)		(ʃ)(ʃ)		(ʃ)(ʃ)	ʃ	ʃ												ʃ
1791			↓	p						ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ												ʃ
1791	1	B	(↓)	p	+	ʃ	ʃ	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1792	1		p	φ	+	ʃ	*	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ
1793	1	1	p	+	+	ʃ	*	I		ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ			R	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ	ʃ

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u/v	v	x	y	z	æ	ø	
1797 E131 RæI	1	B		p	t	p	*	ii	l		R	H	↑	∩	V	∧										≡	
1797 E183 Innset			(↓)(p)								(ψ)											(P)(#)					(2)
1750- 1800 E90 Sudbø	4						X	R	l					↑			∧	H	↑	∩							

- a* Normalformen er $\downarrow$, varianten med lang kvist til basis forekommer noe hyppigere enn varianten med kort kvist, og horisontal kvist forekommer i ett tilfelle (E90 Sudbø). I E84 Romnes kirke går kvisten fra toppen av staven og ned til basis. Dette må betraktes som en egen runeform (vel i utgangspunktet påvirket av latinsk A; tilsvarende finnes i E87 Hjordal kirke fra 1812). Runeformen $\downarrow$ forekommer kun i E146 Røyrvik I, og her bare i variasjon med normalformen i innskrift 2. Andre særformer forekommer i E208 ølkrus fra ukjent sted, der formen tydelig er påvirket av latinsk bokstav A. Bokstaven A, med tilnærmet samme form som runen, står skrevet rett under denne i innskriften. (For øvrig er noen tegnformer byttet om i denne innskriften – se under *l* og *n* nedenfor.)
- b* opptrer kun som varianter av runeformen B.
- c* Normalformen er $\downarrow$, med spiss eller buet avslutning nederst. Den skråstilte formen i E89 Seljord prestegård skyldes muligens ønsket likhet med latinsk C. I innskriftene E138 Voss og E60 Bragernes har staven ingen markert avslutning nederst og må betraktes som egen runeform. I innskriftene E54 Onstad og E57 Skammestein har man tilsynelatende ikke kjent til noen runeform og brukt latinsk C. Begge innskriftene har flere erstatninger med latinske bokstaver (jfr. *v*, *x* og *y* nedenfor).
- d* Normalformen er $\mathfrak{D}$. I noen innskrifter er rune for d kun belagt som romertall, men i alle tilfellene er $\mathfrak{D}$ brukt (i E195 Orkdal er lommen så stor at grafen tilsvare bokstaven D). I E60 Bragernes opptrer runeformen $\mathfrak{D}$ i variasjon med $\mathfrak{D}$ slik: $\mathfrak{D} \mathfrak{a} \mathfrak{f} \mathfrak{i} \mathfrak{D} \mathfrak{p} \mathfrak{i} \mathfrak{e} \mathfrak{t} \mathfrak{r} \mathfrak{i} \mathfrak{c} \mathfrak{h} \mathfrak{s}$. Her kan det synes som om intensjonen har vært å markere stor bokstav D med $\mathfrak{D}$, men systemet er ikke gjennomført. Tilsvarende finnes i Nils Juels dagbok 1848-49 (E125 Halsnøy kloster) der $\mathfrak{D}$ er skrevet i posisjoner der man i bokstavskrift skulle vente stor D, og $\mathfrak{D}$ er brukt i andre posisjoner. Av særlig interesse er $\mathfrak{D}$ oppført ved siden av $\mathfrak{D}$, og transkribert med $\mathfrak{D}$, i runealfabetet fra Voss (E138).
- e* Normalformen er $\mathfrak{D}$, i noen tilfeller med tverrkvist skrånende oppover fra venstre mot høyre (slik man bl.a. finner i Hardanger på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, jfr. E140 Berge, E131 Råe I; se også kap. 12.1), og i et par tilfeller med store (seriff-)markeringer øverst og nederst på staven (se E94 Håsum i kap. 12.6). I innskriftene E138 Voss, E197 Melhus og E128 Odda kirke har man runeformen $\mathfrak{D}$. I Melhusinnskriften er ringen plassert på toppen av staven for å skille mellom $e \mathfrak{D}$, og $\mathfrak{D}$, dermed burde strengt tatt ringens plassering høyt eller lavt på staven betraktes som

- formelt trekk, og de to grafene φ og ϕ assosieres med to forskjellige runeformer.³¹ Men siden distinksjonen bare forekommer i denne ene innskriften – og synes å representere en enestående løsning – velges det å se bort fra dette i denne undersøkelsen. I innskriftene E57 Skammestein og E60 Bragernes er runeformen $\dagger$ brukt.
- f* opptre kun som varianter av runeformen $\mathcal{F}$. (Om $\mathcal{F}$ for v se nedenfor.)
- g* Normalformen er $\mathcal{G}$, men i noen tilfeller kan punktet være utført som en ekstra kvist knyttet til standardkvisten (E42 Bjølstad og E45 Gudbrandsdalen; se også hardangerinnskriftene i kap. 12.1), og i ett tilfelle (E73 Hallingdal) til staven slik at grafen blir sammenfallende med *f*, $\mathcal{F}$. Disse grafene regnes likevel som varianter av runeformen $\mathcal{F}$. I innskriftene E54 Onstad, E58 Thomaskirken, E57 Skammestein, alle fra Valdres (se kap. 12.5 om innskriftene fra Valdres), og E68 Hyttestølen er runen uten punktering av noe slag, og må regnes som variant av runeformen $\mathcal{F}$. (I Skammesteininnskriften er distinksjonen mellom runene for *g* og *k* opprettholdt ved at runen for *k* er snudd på hodet.) I innskriftene E165 Langlo og E140 Berge forekommer grafer som må betraktes som en egen runeform $\mathcal{Y}$. I E94 Håsum har man brukt bokstaven *G*.
- h* har normalformen $\mathcal{H}$, oftest med korte kvister, men også med lange, ofte krumme, kvister til basis. Som egen runeform må regnes $\mathcal{H}$ i E58 Thomaskirken, E89 Seljord prestegård og E140 Berge.
- i* har normalformen $\mathcal{I}$. I med prikk over (E77 Gjerde, E60 Bragernes og E131 Råe I) burde strengt tatt vurderes som egen runeform siden den består av de distinktive trekkene stav og punkt til forskjell fra bare stav, men bruken av *i* er så nært knyttet til bokstaven *I/i* at dette ikke har noen hensikt. Runen *i* i E94 Håsum er usikker (se kap. 12.6), det samme gjelder den kompliserte grafen i E90 Sudbø (grafene er tolket som eget tegn for *j*; se kap. 12.6). Disse blir derfor ikke vurdert her.
- k* opptre kun som varianter av runeformen $\mathcal{K}$. I E94 Håsum er kvisten trukket over staven og ned i en krok, og i E41 Sylte er kvisten blitt en lomme. (I det siste tilfellet er dokumentasjonen usikker.) I innskriften fra Skammestein (E57) er runen stupvendt (se *g* ovenfor).

³¹ Det finnes to tegninger av innskriften på drikkehornet fra Melhus, den ene innført med penn i C. N. Schwachs håndeksemplar av Klüwers *Norske Mindesmærker* (1823) og den andre etter I. Undset (?). Undsets tegning har markert forskjellen mellom *e* og $\emptyset$, mens den andre ikke har det. Dette tyder på at Undset har sett hornet, som nå synes å være tapt.

- l* Normalformen er ʟ. I E90 Sudbø er kvisten som en bøyle øverst på staven og i E89 Seljord prestegård er runen speilvendt. E175 Drivstua har en runeform som er en kombinasjon av latinsk L og runen (jfr. E32 Bergseng og E31 Haugen i kap. 12.4). I innskrift E208 ølkrus fra ukjent sted er runene for l og n byttet om slik at ʟ er av runeformen ʟ og n er av runeformen ʟ.
- m* opptrer kun som varianter av runeformen ʟ.
- n* Normalformen er ʟ, som oftere har lang kvist til basis enn kort kvist. I innskrift E208 ølkrus fra ukjent sted går kvisten fra toppen av staven (se *l* ovenfor), og i E178 Storli må grafen med kvist fra toppen av staven og ned til basis regnes for egen runeform. (Samme runeform er tilsynelatende også brukt for x i denne innskriften; jfr. *x* nedenfor.) E94 Håsum har to forskjellige grafer for n. Den ene er, som n i Storliinnskriften, en variant av runeformen ʟ, med skråstilt stav og kvist fra litt under toppen ned til basis. Den andre er runeformen ʟ korrigert for å ligne bokstaven N (se kap. 12.6).
- o* Normalformen er ʟ, oftest med korte kvister, i fem tilfeller med horisontale kvister og i to tilfeller med lange kvister til basis (E137 Eidfjord og E140 Berge). Til normalformen må også regnes grafer der øverste kvist går fra toppen av staven. I E197 Melhus (og E32 Bergseng, se kap. 12.4) er runen speilvendt. Langkvistformen ʟ forekommer i E94 Håsum (korrigert for å ligne bokstaven O; jfr. *n* ovenfor og kap. 12.6) (også E31 Haugen har denne runeformen; se kap. 12.4). Grafen i E90 Sudbø faller til en runeform ʟ.
- p* er belagt i ni innskrifter. Av disse har seks grunnformen ʟ (E175 Drivstua med begge lommene på øvre del av staven), tre med punkteringer i lommene (E89 Seljord prestegård med bare ett punkt) og tre uten. Innskriftene E42, E45 og E44, alle fra Gudbrandsdalen, har p-runer som ligger til runeform, ʟ.
- q* er belagt i tre innskrifter med tre forskjellige runeformer. Innskriftene E138 Voss har runeformen ʟ (her er også runen for k av runeformen ʟ, men innad i innskriften er grafisk distinksjon opprettholdt ved at k har rett kvist og q har krum kvist), og i E37 Hågålia er grafen speilvendt og har knekt kvist. Innskrift E140 Berge har runeformen ʟ.
- r* Normalformen er R. Men i E77 Gjerde og E90 Sudbø (og E32 Bergseng, se kap. 12.4) har man runeformen ʟ.

- s* opptrer kun som varianter av runeformen h_1 , som også forekommer speilvendt i E85 Klever³² og E73 Hallingdal. Den skråstilte formen i E94 Håsum og E37 Hågålia må også forstås som samme runeform. I flere av innskriftene er én av de loddrette strekene i full høyde (E89 Seljord prestegård, E144 Store Linga, E140 Berge, E146 Røyrvik I og E131 Råe I; på sistnevnte går kvisten fra litt nedenfor stavens topp).
- t* forekommer som to runeformer, hvorav den dobbeltsidige typen, $\uparrow$, er den hyppigste. Den andre, $\downarrow$, forekommer sammen med $\uparrow$ i alfabetet fra Voss (E138) og i E146 Røyrvik I, og alene i fire innskrifter.
- u/v* forekommer som to runeformer: $\uparrow$ og $\downarrow$, der $\downarrow$ er den hyppigste formen. I innskrift E68 Hyttestølen er toppen av stavene knekt diagonalt nedover $\downarrow$, og i E89 Seljord prestegård er høyre stav tilført en liten krok.
- v* Normalformen er V , som må oppfattes som latinsk V . I den grad runeform benyttes er dette $\mathcal{V}$, som er belagt som tegn for v i fire innskrifter. I innskriftene E138 Voss og E128 Odda kirke (runen er trolig skadet eller upresist gjengitt i avtegningen) er runen punktert, $\mathcal{V}$, mens runen i E197 Melhus og E60 Bragernes ikke er punktert (med upresis gjengivelse i avtegningen av Melhusinnskriften kan man ikke si med sikkerhet at runen ikke er punktert). Formen ϕ for v i E178 Storli skyldes muligens ombytting av tegnene for x og v i romertall, men formen gjenfinnes for v i E31 Haugen (se kap. 12.4.1) og E50 Ranheim (se kap. 12.5.2).
- x* Normalformen er ϕ , som forekommer nesten utelukkende i romertall og runealfabeter. Unntaket er E37 Hågålia, i **anne** ϕ . β i innskriften E195 Orkdal må også forstås som normalformen (runen er muligens upresist gjengitt i avtegningen). På alfabetstaven fra Voss (E138) er to grafer oppført. Den ene er variant av runeformen $\ast$ (distinksjonen mellom h og x_1 i innskriften opprettholdes ved at de nedre kvistene på x_1 er rette) og den andre av h_1 (distinksjonen mellom s og x_2 i innskriften opprettholdes ved at x_2 er bredere og venstre bistav mer skrånende). $\ast$ for x finner man også i E56 Remme. Innskriftene E54 Onstad og E197 Melhus har bokstaven x (om Onstad se *c* ovenfor), og grafen for x i E178 Storli skyldes ombytting (se *v* ovenfor). I E183 Innset faller x til runeformen $\ddagger$ (jfr. E177 Stemboeng i kap. 11.2.2).
- y* De vanligste runeformene for y ser ut til å ha vært varianter av runeformene for u/v eller v , enten med punktering, som i E89 Seljord prestegård, E138 Voss, E41 Sylte (to

³² Dette er en støpt bjelle der runen har vært hugget inn i formen og endt opp speilvedt på bjellen.

- prikker må forstås som tødler, slik vanlig var over bokstaven y på 1700-tallet – jfr. E57 Skammestein) og E128 Odda, eller ved at bokstaven V (som tilsvarer normalrunen for u/v) ble snudd opp-ned, som i E140 Berge og E131 Råe I (beleggene i E44 Gudbrandsdalen er for usikre for vurdering).
- z Runetegnet for z forekommer kun i runealfabetet fra Berge (E140), og her er runeformen $\mathfrak{h}$.
- æ finnes som eget runetegnet i fire innskrifter (formen i E89 Seljord prestegård må forstås som binderune $\widehat{\mathfrak{ae}}$). I tre av disse faller runene inn under runeformen $\mathfrak{f}$, og den siste (E128 Odda) er et usikkert belegg på runeformen $\mathfrak{t}$.
- ø De fleste grafene for ø er dannet ved at o er tilført en ekstra kvist. Dette ser man i innskriftene fra Gudbrandsdalen (E44, E42, E41), E68 Hyttestølen (liten kvist på den ene av tverrkvistene), E209 avlettjern fra ukjent sted, E37 Hågålia, E140 Berge, E128 Odda og E131 Råe I (dette er også den måten Ole Haraldson foreslår at man kan lage ø-rune på, jfr. kap. 7.1). I E57 Skammestein er formen $\mathfrak{t}$ brukt og i E54 Onstad, E197 Melhus og E89 Seljord prestegård har man brukt den latinske bokstaven Ø.

Ut fra den grafiske vurderingen kan man sette opp følgende oversikt over runeformene i innskriftene fra før 1800:

Inventaret av runeformer i innskriftene fra 1600- og 1700-tallet

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>	<i>g</i>	<i>h</i>	<i>i</i>	<i>k</i>	<i>l</i>	<i>m</i>	<i>n</i>	<i>o</i>	<i>p</i>	<i>q</i>	<i>r</i>	<i>s</i>	<i>t</i>	<i>u/v</i>	<i>v</i>	<i>x</i>	<i>y</i>	<i>z</i>	<i>æ</i>	<i>ø</i>
†	B	↓	þ	†	ƿ	ƿ	*		ƿ	↑	ψ	†	‡	B	ƿ	R	ʏ	↑	∩	ƿ	ϕ	∩	h	ƿ	†
		'	†	ϕ		ƿ	×							B	ɔ	h		†	∩	ƿ	*	∧			‡
			†											R	ʏ										
∧						Y			ɛ†	∩	†↑									M	†ʏ			†	†‡

Tabellen er arrangert etter hyppighet, slik at de runeformene som forekommer i flest innskrifter står øverst. På nederste linje står runeformer som kun opptrer i én innskrift, foruten i tilfellene *q* og *z* der ingen former er belagt i mer enn én innskrift. Her står disse formene i de øvre linjene. Det er også verdt å merke seg at det er forskjellige trender innen realiseringen av de forskjellige runetypene. Viktig å påpeke er at $\mathfrak{t}$ realiseres oftere med lang kvist til basis ($\mathfrak{t}$), enn med kort kvist. Det samme gjelder $\mathfrak{t}$, som oftest realiseres som varianter av $\mathfrak{k}$. I

innskrifter fra Gudbrandsdalen realiseres 1 o og 1 ø med øverste venstrekvist fra toppen av staven (1 og 1).

Kapittel 9 Komparativ analyse

Når man vurderer runeinventaret for norske etterreformatoriske innskrifter mot de runeformene man finner i innskriftene fra siste del av høymiddelalderen, blir man umiddelbart slått av, at det er svært mange runeformer i det etterreformatoriske materialet som svarer til former som ble brukt i middelalderen. Normalformene for a, b, f, g, h, i, k, l, m, n, o, r og u/v tilsvarer alle sammen de vanligste formene brukt i de norske høy- og senmiddelalderens innskrifter. Derfor skal undersøkelsen først konsentreres om de formene i de etterreformatoriske innskriftene som avviker fra de vanligste runeformene i middelalderen, for å se i hvilket forhold disse står til de øvrige middelalderformene og runene i de trykte kildene. De enkeltstående formene i det etterreformatoriske inventaret vil for det meste bli holdt utenfor.

↓ ʀ ʁ ↓ er ikke belagt i middelalderens innskrifter, men det er denne formen man finner i de svenske og danske historieverkene fra 1500- og 1600-tallet. Utgangspunktet for runen må være punktert kortkvist s, ʀ. Kortkvistformen finner man brukt for c i det danske middelaldermaterialet, men ikke i det norske (med unntak av N632 der ʀ er brukt for c og ʁ er brukt for s). Likeens er ʁ brukt for /s/ i de danske innskriftene, mens denne normalt står for c i de norske (unntak er bl.a. N632 nevnt over, og N312 Dale kirke). ʀ kan også stå for z (/ts/) i de norske middelalderinnskriftene. Formen ʀ i E60 Bragemes og E138 Voss kan ikke stamme fra de historiske verkene.

þ ʀ þ er i middelalderinnskriftene normalt brukt for /p/, [p] initialt og [ð] i andre posisjoner. Under latinskriftens påvirkning (eller eventuelt som en parallell utvikling i runeskriften basert på tale) får man dermed to forskjellige bokstaver for de to lydene (þ og ð), og man får også enkelte runeinnskrifter med denne differensieringen (N7 og N8 Skjeberg kirke: þæ(tt)a þetta, men moþor móður og gærþe gerði; se også N92). I overgangen til mellomnorsk faller /p/ i initiale posisjoner sammen med /t/ (i trykksterk stilling) og ellers sammen med /d/. I latinskriften fikk dette den følge at bokstaven ð forsvant og ble erstattet av d og dh på 1300-tallet, men þ holdt seg enda et århundre lenger (Skard 1967: 140). Under latinskriftens påvirkning får man dermed i enkelte runeinnskrifter den tradisjonelle d-runen ʀ for [ð], eventuelt historisk [ð] (N88 Hurum kirke: sigriʀi Sigríði, N297 Hamre kirke: niʀi niðri og biʀir biðið (biðir), "Gange-Rolvs horn": gerʀi gerði og N79 Øye kirke: þora þóra, men moʀer móðir). Men

motsatt hender det også at þ blir brukt for /d/ (N312 Dale kirke: **lerþal Lerdal** og N391 Hopperstad: **unþir undir**). Dette betraktes som et ungt trekk i seg selv (jfr. *NlyR* IV: 90f.: “Et ungt trekk er þ som tegn for d”). Av dette ser man at både þ og ʀ (normalformen for /d/ i middelalderen var ʀ med punkt mellom staven og kvisten, men man finner også formen ʀ med punkt på staven (N7 Skjeberg kirke og N632), som må betraktes som den samme runen som ʀ) kunne ha gått videre i en levende runeskriftstradisjon som tegn for bokstaven d. I de litterære kildene finner man hovedsakelig þ, som også er den hyppigste formen i 1600- og 1700-tallsinnskriftene.

† ϕ † Alle tre formene forekommer i middelaldermaterialet, men † svært sjeldent (N73 usikker, N173 runene malt, usikker),³³ og † er avgjort den vanligste. De må ses som forskjellige utforminger av punktert i, men †, som er den hyppigste formen i det etterreformatoriske materialet, er også den man finner i de litterære kildene. I *NlyR* brukes enkelte ganger formen ϕ som argument for sen datering (jfr. *NlyR* III: 301), mens det i andre sammenhenger hevdes at denne formen ikke kan brukes som dateringskriterium (*NlyR* III: 101).

ᚷ I sin studie av grafemet <p> i runeinnskriftene fra Bryggen kommer Terje Spurkland fram til at bruken av de to allografene ᚷ og ᚫ er kronologisk betinget (Spurkland 1994: 273). Han slår fast at det var en trefaset utvikling der <p> hadde allografer av typen ᚷ i den eldste perioden. En gang før 1175 blir graftypen ᚷ forenklet til ᚫ, og denne og ᚷ fungerer samtidig for /p/ fram til etter ca. 1330 da ᚷ går ut av bruk og ᚫ blir den eneste varianten. Dette skulle tilsi at ᚫ ville være den formen en videre tradisjon etter middelalderen måtte bygge på. Men i innskriftene fra 1600- og 1700-tallet er formen ᚷ (og ᚷ) slik man også finner den i de litterære kildene.

* Denne formen for h kjennes ikke fra middelalderinnskrifter, men den kan gjerne ha oppstått fra vanlig * h i etterreformatorisk tid som videreutvikling i runetradisjonen. Det er tilsynelatende det som er skjedd i Dalarna. Runen er brukt der allerede på 1500-tallet. På grunn av språklig utvikling i elvdalsmålet, går den etterhvert over til å stå for å (Gustavson og Hallonquist 1994: 165). Formen kjennes fra Lyschader.

³³ K. F. Seim (1982) har identifisert tre tilfeller av e m/strek og kortkv. s m/strek for punktering i brygge-materialet (s. 30: e med strek: B118, B238=N647 og 83/4490=B583; s. 35: kortkvist s med strek: B222=N704, 83/4490=B583), men ingen av dem er etter min mening annet enn vanlig punktering med knivsodden på staven.

- ƿ ǫ Rune for q er belagt i svært få innskrifter både i det etterreformatoriske materialet og i middelalderinnskriftene. I noen innskrifter fra 1300-tallet er samme rune, ƿ, brukt for /k/ og /q/ (N648: ƿæip:iu qveðju – kvisten skjærer staven, dette er muligens tilfeldig, men lignende rune forekommer i islandske manuskripter (*NIyR* VI: 99f.), og N547 “Kong Olufs oblatjern”). Det er også noen vært usikre belegg på at venderunen av **k** er brukt for q (N641 og N608). I N632 forekommer en helt spesiell form, ǫ̅ (det hele er svært usikkert). Og i N659 er det brukt punktert k: ƿ̅uæpiua qveðju. I den ene etterreformatoriske innskriften der ƿ forekommer på plassen til q i alfabetet (E138 Voss), er distinksjonen mellom q og k opprettholdt ved av **k** har rett kvist, mens **q** har krum kvist. Formen ǫ for q finnes hos Magnusbrødrene og Huitfeldt, men den kan like gjerne være en egen oppfinnelse dannet over formen av bokstaven q.
- ᵛ Yr-runen med verdien /r/ forekommer ikke i norske runeinnskrifter fra 1100- til 1400-tallet. I *DR* bestemmes DR 396 Øster Marie og DR 54 Odder som etterreformatoriske på grunnlag av at de har ᵛ for r:
- “Man nødes derfor at optage Odder-indskriften blandt den række indskrifter, der så dagens lys i 17. årh., især efter fremkomsten af Worms runeværk 1643. For disse indskrifter er brugen af ᵛ=r netop symptomatisk (...). De efter-middelalderlige indskrifter var dels affattet i samtidens sprog, med ensideige a- og n-runer (...), dels som forsøg på efterligninger af oldtidens sprog.” (*DR* I: 92.)
- Hos brødrene Magnus og hos Huitfeldt står yr-runen for z, og hos Lyschander er runen ført sammen med flere varianter for m, men i Worms verker forekommer runen med verdien r, og man kjenner denne bruken helt tilbake til Bureus’ tid.
- ↑ 1 ↑ forekommer så godt som ikke for /t/ i norske middelalderinnskrifter, der den klart vanligste formen er 1. Igjen finner man den hyppigste etterreformatoriske formen som hovedform i Danmark, der ↑ er normalformen for /t/. Det er også denne man finner hos Huitfeldt og Lyschander, og Magnusbrødrene har ↑ som hovedform og 1 som variant.
- ∩ ∩ u/v er ikke belagt i middelaldermaterialet, men formen er den samme som den man finner i de tre litterære kildene.
- ƿ ƿ Vekslingen mellom f og u for v i de etterreformatoriske innskriftene har parallell i de middelalderske innskriftene der ƿ og ∩ kan veksle for konsonantisk /u/ (*NIyR* VI: 124). Utgangspunktet, dersom etterreformatoriske runer skulle være basert på runer i litteraturen, ville selvfølgelig være forskjellig i det at de etterreformatoriske innskriftene gjenspeiler vekslingen latinskriftens ortografi. Slik får man loƿner og

- naʝn** (E57 Skammestein), men også **haʝer** og **ʝar** (E45 ferdaskrin fra Gudbrandsdalen). ʝ forekommer (foruten i N549) i noen svenske og sene gotlandske innskrifter, og én dansk. Dessuten finner man runen i runehåndskrifter (Codex runicus og Mariaklagen) (se *NIyR* V: 156, note 1). Ingen av de to formene er oppført for v i de historiske verkene.
- ϕ * ϕ x er ikke belagt i middelalderinnskrifter. Runen kommer trolig fra gyllentallsrekken og er tatt opp som x i alfabetet til brødrene Magnus (og hos Huitfeldt). * x finner man i flere innskrifter fra middelalderen, enten i denne formen, eller med punkterte kvister * (f.eks. N628 med **s dæ*¹tris** lat. *dextris*, N79 Øye kirke **eiri*** *Eiríks* og A77 **pa*** lat. *pax*). * x er ikke belagt i de litterære kildene som er behandlet her.
- ʀ ʌ ʀ y er belagt i middelalderinnskrifter (bla i N159 Snarteland **fʀsta** *fyrsta* og N192 Storhedder **maʀ** *mey*), men ʀ er klart den vanligste formen. ʌ kan ha utviklet seg fra ʀ, men er ikke belagt for /y/ i middelalderinnskrifter. ʌ y finner man både hos brødrene Magnus, Huitfeldt og Lyschander.
- ʁ ʁ z er ikke belagt i middelalderinnskrifter, men man finner den hos Magnusbrødrene og Huitfeldt.
- ʥ æ er heller ikke belagt i middelalderinnskrifter, men også denne finner man hos brødre Magnus og Huitfeldt.
- ʦ † Så godt som alle runene for ø er dannet ved at en form av o (stav med to kvister på samme side eller tverrkvister) blir tilføyd en ekstra kvist. I middelalderen ble også ø (/ø(:)/ og /ø(:)/) dannet ved en eller annen form for modifisering av o. Kvistene kunne trekkes over staven, sammenfallende med langkvistformen † (N212 Huseby: **m†rkone** *mørkunni*, B448: **b†n** *bæn*), en ekstra kvist kunne legges til † (to eksempler fra de antatt norske innskriftene i Maeshowe, nr. 4 og 20 (Barnes 1994)) eller lengden på kvistene kunne variere †, †, †. Men formene med tre kvister eller med én lang og én kort kvist er relativt sjeldne. Noen rune for ø finnes ikke i de litterære kildene som behandles her.

De fleste tegnformene i materialet har paralleller i normalformer eller enkeltstående særformer fra middelalderen. Kun formene ϕ x, ʀ r, ʀ z, og ʥ æ har ikke paralleller fra middelalderen, men de er derimot representert i de litterære kildene. Disse må derfor betraktes som merker på litterært framfor tradisjonsbasert opphav. Som merke på litterært opphav må

også den spesielle formen ↓ c kunne regnes, selv om denne kunne ha utviklet seg fra punktert, fullstavs s-rune (i Danmark c-rune), som er kjent fra middelalderen. Likevel er utformingen med bue eller pil nederst så spesiell og tilsvarer framstillingen i bøkene (Magnusbrødrene og Lyschander med pil, og Huitfeldt med bue, nederst på staven). Videre bør det vurderes som et sterkt indisium for litterært opphav for de norske etterreformatoriske runeinnskriftene som har varianter av punktert kortkvist s-rune for c og varianter av langkvistformen brukt for s. Som vist ovenfor forekommer denne fordelingen i enkelte norske runeinnskrifter fra middelalderen, men dette er kun en håndfull. Også ↑ t taler for litterært utgangspunkt siden denne formen er marginal i middelalderinnskriftene, men primær i de litterære kildene. Former som ✕ h, γ g, ϑ q, ∩ u og Λ y kan strengt tatt ha utviklet seg fra middelalderformer i en tradisjon, men de finnes i alle fall i de litterære kildene og peker derfor i denne retningen.

På den andre siden er det kun to former (med sine funksjonsverdier) i materialet fra 1600- og 1700-tallet som ikke kan stamme fra de historiske verkene, men som forekommer i middelalderinnskrifter, Ƶ v og ƶ v.³⁴ Bruken av f-runen for v, enten slik den stod eller ved tilføyning av et punkt, var et produkt av latinskriftens påvirkning på runeskriften, og behovet for en egen rune for v. Samme behov har oppstått i etterreformatorisk runeskrift, og siden latinskriftens ortografi i flere sammenhenger brukte f eller fu/fv der man hadde en labio-dental uttale, var det naturlig å bruke f-runen også der man etter ortografien skulle bruke v. For øvrig er det vanskelig å finne sikre merker på tradisjonsoverlevering fra middelalderen ettersom så godt som alle de middelalderske formene kan gjenfinnes i de vitenskapelige verkene til blant andre Johannes Bureus og Ole Worm.

Runeformene som ikke finnes hverken i middelaldermaterialet eller i de litterære kildene (da dreier det seg først og fremst om særformene i nederste rad av tabellen med inventaret av runeformer), kan være invensjoner eller produkter av eventuell tradisjonsoverlevering, enten fra middelalderen eller som revitalisert tradisjon.

Om man så vurderer de sikre merkene på litterært utgangspunkt med innskriftene i tabellen går det klart fram at de fleste av disse inneholder ett eller flere av merkene. Så godt som alle innskriftene med romertall inneholder de sikre merkene ↓ c og ϕ x (unntak er E56 Remme med ✕ x). Men her skal man merke seg, at ettersom romertallene kunne ha vært et eget system etablert på litterært grunnlag og opptatt i en eventuell tradisjon fra middelalderen, er bruken av disse merkene i denne sammenhengen nokså usikker. Dessuten kunne man, rent

hypotetisk, tenke seg at den sjeldne bruken av c og x i norsk kan ha forårsaket at runerene for disse var gått tapt i tradisjonen, og at man, når behovet for disse igjen oppstod med den ortografiske normen på 1600-tallet, hentet disse runene fra trykte bøker. Om dette siste hadde vært tilfelle ville man heller ha ventet en større variasjon i de formene som var valgt for c og x, siden det er utenkelig at alle skulle ha løst dette problemet på samme måten. Man skulle også vente at latinske bokstaver i større grad ville erstattet disse runene, slik utviklingen var med runetradisjonen i Dalarna.

Merket h r har allerede tidligere vært påpekt av andre forskere (*DR I: 92*, Olsen 1933: 110 m.fl.) som sikkert bevis på litterært opphav. Dette merket forekommer kun i to av de innskriftene som er presentert her, men man finner det allerede i den eldste av disse. I E77 Gjerde fra 1663, finner man skrivemåten **ch h istian h och**, *Christian Roch*. Og her er også $\downarrow$ brukt for c. Merket f æ forekommer kun i tre av innskriftene i tabellen. Én av disse er runealfabetet E140 Berge der man også finner det eneste belegget på h z. Alfabetet har også $\downarrow$ c og andre tydelig litterære runer. Det faktum at disse merkene opptrer sammen med hverandre, og sammen med andre former som forekommer i de litterære kildene gjør det mer sannsynlig at også disse sistnevnte er merker på litterært utgangspunkt. I den forbindelse kan nevnes at alle innskriftene har varianter av kortkvist s-rune brukt for c og varianter av langkvistformen brukt for s. Dette er et gjennomgående trekk i de litterære kildene, men forekommer kun unntaksvis i de norske middelalderinnskriftene.

Det er vanskelig å bestemme om runene i innskriftene bygger på tradisjon eller om de er hentet fra de litterære kildene. Variasjonene som kan oppstå i en tradisjon, er uendelige, og det er derfor svært få trekk som med sikkerhet kan fortelle at runeinventaret i en innskrift er produkt av en tradisjonsoverlevering fra middelalderen, særlig også med tanke på at formvariasjonen var stor allerede den gang. Og så godt som alle de vanlige middelalderske runeformen er belagt i de mer vitenskapelige verkene. Det er usikkerhetsmomenter ved alle de framsatte grafiske merkene på at runeinnskriftene fra 1600- og 1700-tallet har sitt utgangspunkt i runekunnskap fra trykte bøker, men likevel er det ingen sikre grafiske beviser for at dette ikke er tilfellet og ingen trekk kan med større grad av sikkerhet knytte disse innskriftene opp mot den middelalderske runeskriftstradisjonen. Med dette må man kunne si at det grafiske materialet tyder på at de etterreformatoriske innskriftene har sine runeformer fra trykte verk fra 1500-tallet og framover.

---

³⁴ Her skal nevnes E128 Odda kirke, som i to avtegninger har gårdsnavnet Eye skrevet fht , og der siste rune kan antas å stå for æ. Innskriften er nærmere behandlet i kap. 12.1.

9.1 De eldste av de yngste – mellomperioden

I *NIyR* finner man noen innskrifter som på forskjellig grunnlag er datert til det som kan betraktes som en mellomperiode i runeskriftens historie – overgangen fra det som har vært betraktet som siste del av den middelalderske runeskriftstradisjonen i siste del av 1400-tallet til de første trykte verkene med runer kom ut i siste halvdel av 1500-tallet. Noe av disse innskriftene skal presenteres her med tanke på om de kan kaste lys over runenes stilling i denne perioden. I tillegg skal presenteres den ene etterreformatoriske innskriften som skriver seg fra 1500-tallet.

Innskrift N507 står på et blystykke som ble funnet i muren til Nidaros domkirke. Stykket har, foruten runene, også årstallet 1479 med arabertall. I *NIyR* runene lest **ame[n]** og **[n]omin**, og dette forstås som bruddstykker av den liturgiske frasen *In nomine Domini* og avslutningsordet *Amen* (*NIyR* V: 67f.). Både lesningen (⚔ lest som **m**,³⁵ og en usikkert utformet n-rune i **omin**) og tolkningen synes nokså usikker.³⁶ Men det faktum at innskriften er risset på et blystykke og tilsynelatende bevisst stukket inn i kirkemuren skulle tilsi en magisk tekst av denne typen. Hvis man skulle godta tolkningen, er det verd å merke seg e-runen, som tydelig har lang, horisontal tverrsnitt isteden for punktering på staven (a-runens kryssende kvist skyldes vel upresis plassering). Alt i alt gir innskriften et usikkert inntrykk. Trolig har den som skrev innskriften ikke kunnet runer, men ønsket likevel en magisk runetekst, som ved at den ble plassert i kirkemuren fikk en eller annen beskyttende eller helbredende effekt. Det faktum at et symbol som kors på stativ forekommer mellom runene, tyder på at disse ble oppfattet som magiske tegn heller enn runer. Teksten kunne også vært kopiert fra en annen virkelig runeinnskrift, som kanskje inneholdt ordene *In nomine Domini ... Amen*. Men fordi den som skrev ikke forstod hva teksten betydde, eller mer sannsynlig ikke kunne runer, ble teksten uforståelig. Et eksempel på slik kopiering har man fra Gamlebyen i Oslo (A32) der noen har forsøkt å kopiere forskjellige gudsnavn og magiske ord fra en annen runeinnskrift uten å forstå hva som stod der (Liestøl 1977: 222).

N594 står på et drikkehorn i Nordiska museet som trolig stammer fra Hefte (Voss). Hornet er datert på kunsthistorisk grunnlag til 1400-tallet (*NIyR* V: 210) I alt er det tre

³⁵ Tegnet kalles gjerne "kors på stativ" og finnes i flere middelalderske rune- og bokstavinnskrifter (også hyppig som seglmerke), men det er tilsynelatende brukt som symbol og ikke som skriftegn med lydverdi (jfr. *NIyR* VI: 63f.).

³⁶ J. E. Knirk mener denne lesningen ikke kan forsvares og Leser **æm+ | o+iān** (Knirk 1994: 498).

runeinnskrifter på hornet, hvorav to synes å være av samme hånd og samtidige med at hornet ble skåret til. Den ene av disse står skrevet over en figur av en mann som kjemper med en løve. Figuren skal forestille Samson slik innskriften forteller: '𐌶 𐌺 **samson**. Den andre innskriften er undersøkt av Aslak Liestøl, som mener det står 𐌺𐌶 𐌺𐌰 **tak sun**. Den tredje innskriften er risset lett i overflaten og har tilsynelatende ingenting med de to foregående å gjøre: **ran**. Det er ingenting ved disse runene som avviker fra vanlig middelaldersk praksis, og det er heller ingen trekk som peker mot de etterreformatoriske runeformene. Men nå er også innskriftene så korte at man ikke har mye å bedømme ut fra. Det som bør presiseres, er at man her finner den vanlige kortkvist s-runen fra middelalderen.

To andre innskrifter fra mellomperioden er alfabetinnskriftene N547, på det som betegnes som “Kong Olufs oblat-jern” (*NlyR* V: 150ff.), og N539, på et klebersteinsstykke. Innskrift N547 består av et runealfabet i alfabetets rekkefølge og en signatur. (Runene i signaturen er ikke gjengitt i tabellen, de avviker i tre tilfeller fra runene i alfabetet og disse tilfellene nevnes nedenfor.)

To runealfabeter

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	o	p	q	r	s	t	u/v	x	y	z	?	?
N547	𐌺	ᚷ	ᚺ	ᚠ	ᚥ	ᚦ	ᚷ	ᚨ	ᚢ	ᚦ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚢ	ᚦ	ᚷ	ᚷ	ᚷ	ᚢ	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚢ	ᚦ	ᚢ
N539	𐌺	ᚷ	ᚺ	ᚠ	ᚥ	ᚦ	ᚷ	ᚨ	ᚢ	ᚦ															

En tegning av oblatjernet skal ha vært sendt fra Norge til det Kongelige Danske Selskap en gang før 1748. Jernet og originaltegningen er nå tapt, men det finnes to avtegninger av originaltegningen. Ifølge D. Fischer kan oblatjernet sannsynligvis ikke være eldre enn fra 1400-årene (*NlyR* V: 152). (Dette og andre bakstejern er nærmere behandlet i kap. 13.4.)

Runen for r er i N547 er i *NlyR* (V: 152) forstått som ᚷ, men i begge tegningene går nedre kvist til basislinjen med klaring til staven, og må leses R. Runen for r i signaturen derimot, er avtegnet som ᚷ. At runene på plassen for g og d i alfabetet ikke er punktert, kan skyldes en unøyaktig avtegning. Disse er punktert i signaturen.

Formene i dette alfabetet som det er verdt å nevne her er ᚺ c og ᚢ s, som tilsvarer vanlige bruk i middelalderen. Runen på plassen til d er ikke punktert i alfabetet, men i signaturen har den punkt mellom staven og kvisten, som også er det vanlige i middelalderen. I tillegg finner man ᚷ p, den formen man skulle vente mot slutten av middelalderen, og ikke ᚷ, som man finner i de etterreformatoriske innskriftene. Og runen ᚺ er brukt for y. I tillegg kan

nevnes runene på plassene til x, *, og z, ʒ. Formen ʒ forekommer også i et runealfabet i det islandske manuskriptet AM 175c 4:o, med uviss lydverdi (*IR*: 222), og på Odense blyplate (*DR* 204) i **krux kristi** med verdien x. Den siste er vidt datert til middelalder (*DR*: 242) mens den første, ifølge Bæksted, kan være “ret ungt” (*IR*: 222).

Innskrift N539 Ukjent sted III, Nordland, er et runealfabet i alfabetisk rekkefølge som går langs kanten av et rundt klebersteinsstykke med hull i midten. Innskriften er såpass skadet at bare første del kan bestemmes med sikkerhet. Magnus Olsen (*NlyR* V: 125) synes å mene at innskriften er fra senmiddelalderen og sammenligner den med “Kong Olufs oblat-jern” (N547) nevnt ovenfor og med alfabetinnskriften på en stein fra Øster Marie, Bornholm, Danmark (*DR*396), som antas å være etterreformatorisk (se *DR* I: 1034.)

Av interesse her er þ på plassen til d, noe man også finner i på steinen fra Øster Marie, Danmark (*DR* 396). Dette kan være et tegn på den mulige overgangen fra ʒ for þ som rune for d gjennom lydovergangene mot mellomnorsk nevnt ovenfor. Men langkvist s-rune står fremdeles på c-plassen.

Disse fire innskriftene som må antas å stamme fra mellomperioden, burde, om runeskriften fortsatte som levende tradisjon, ha vist utviklingsledd mot det runeinventaret som er i bruk i de etterreformatoriske runeinnskriftene. Men ingen slike tegn kommer til syne for uten ett. En tilsynelatende overgang til at þ kan brukes for d. Som nevnt over er dette en overgang som skyldes endringer i språket og enkelte innskrifter viser tegn på dette så tidlig som på 1300-tallet. Øvrige overganger mellom middelalderinventaret og de etterreformatoriske innskriftene, som f.eks. overgangen fra ʒ til ʒ for s, kommer ikke til syne i disse innskriftene.

I korpuset av etterreformatoriske innskrifter er det én innskrift som stammer fra 1500-tallet. Når denne ikke er nevnt tidligere, er det fordi innskriften tolkes som initialer og kan derfor ikke gi noe sikker informasjon om runeformenes verdier. Den bør likevel nevnes her som en mulig sen levning av den middelalderske runeskriftstradisjonen.

På bruket Hållåkli i Lesja, Gudbrandsdalen, finnes noe som ifølge eierene skal være en pengebrikke, og på denne står en runeinnskrift (E33). Innskriften står på framsiden av det lille treskrinet med kraftige beslag. Den løper i tre linjer under hverandre hvorav den nederste er årstallet 1574 skrevet med arabertall. Under dette er det risset en enkel framstilling av en kvinneskikkelse.

a) **md(.) sm**

b) **þd|lkdþd**

c) **kdda**

d) 1574

Linje a har fire tegn hvorav det første og det siste er en m-rune. R. 2 er venderune av normaltypen for d, og r. 3 er s. Linje b har syv tegn hvorav de to første er lik de to siste: þd. Tegn 3, 4 og 5 er henholdsvis l (med horisontal kvist), k (kvisten går ikke helt inn til staven) og venderune d. Linje c har fire punkterte runer. Første tegn er punktert k (punktet består tilsynelatende av to kutt tett inntil hverandre og kvisten går ikke helt inn til staven) og siste tegn er speilvendt stupvariant av første tegn. Tegn 2 og 3 er henholdsvis punktert d og punktert venderune d (buen på den siste går ikke helt inn til staven nederst og tegnet kan alternativt forstås som u).

Alle linjene, inklusive årstallet og kvinnefiguren, er sentrert horisontalt mellom to beslag på kistens framside, og det hele gir et svært symmetrisk inntrykk. Linje a kan leses som initialene til et mansnavn etter formen fornavn, farsnavn, s for -søn(n) og gårdsnavn (f.eks. f.eks. *Mathias DavidsSon Melsom*). I linje b kan de to første og de to siste tegnene forstås som en slags innrammende ornamentikk. Man kan tenke seg at runerisseren etter å ha skrevet initialene i første linje oppdaget linjens symmetri med Y i hver ende og ønsket at også neste linje skulle gi et symmetrisk inntrykk. Derfor rammet han inn linjens tre runer med tegn som gir et inntrykk av å være runer. De tre runene imellom kan leses som initialene til et kvinnenavn etter formen fornavn, farsnavn og d for -datter (f.eks. *Liv KjellsDatter*). I linje c må tilfellet at alle tegnene er punkterte, indikere noe spesielt. De fire tegnene er forskjellig orientering av to tegnformer, punktert k og punktert d, noe som kan indikere at denne linjen bare er en kombinasjon av tegn brukt som ornamentikk. Spørsmålet er da hvorfor man i det hele tatt har skrevet denne linjen. Den bidrar ikke på noen måte til helhetsbildet. Hadde man utelatt den og skrevet årstallet her i stedet hadde dette fått en sentral plass midt på flaten, linjen bidrar dessuten ikke til at innskriften dekker hele flaten. Men det er merkelig at risseren

i en slik tenkt ornamentisk tegnrekke skulle bryte med systemet fra forrige linje ved å stupvende siste tegn Det mest sannsynlige må være at også c-linjen har et innhold. Man kunne vente *anno* her over året, men tegnformene avviker for mye fra de tegnene man skulle vente. Det er mer sannsynlig at det også her er initialer som står skrevet og at det tredje tegnet er en *d* for datter, men lengre bør man ikke gå i tolkningen. Innskriften kan ikke brukes til å kaste lys over spørsmålet om tegnformenes utvikling i mellomperioden, siden ingen sikker tolkning kan trekkes ut av den

9.2 *En levende skriftradisjon – Dalruner og det norske materialet*

Fra landskapet Dalarna i vestre Midt-Sverige kjenner man drøyt 350 runeinnskrifter som stammer fra etter reformasjonen. Innskriftene er levninger av det som er anerkjent som en levende runeskriftstradisjon, som varte fra middelalderen og helt fram til 1800-tallet. Av denne tradisjonen kan man se hvordan man kan vente at en levende runeskriftstradisjon fungerte og utviklet seg i perioden. Følgende hoveddrag ved dalrunetradisjonen er trekk som er interessante for sammenligning med det norske materialet.

1. Dalrunene er omtalt som levende tradisjon i samtidige kilder.
2. De benytter seg av ortofon representasjon.
3. Det foregår progressiv erstatning av runer med latinske bokstaver.
4. Skriften er brukt i kollektive sammenhenger.
5. De utgjør en stor og enhetlig gruppe innskrifter.

1. Den dagligdagse bruken av runer i Dalarna bekreftes i forskjellige kilder fra begynnelsen av 1600-tallet og fram til omkring 1800. Bureus kjente godt til Dalekarlenes runer, som han sier var i bruk på hans tid. Han gir til og med eksempler på dagligdagse situasjoner der runer ble brukt i Dalarna. At runene fortsatte å være i dagligdags bruk på 1700-tallet bekreftes av blant annet Carl v. Linné i 1734, Abrahám Hülphers i 1757 og Christopher Borg i 1768 (Gustavson og Hallonquist 1994: 158). Noen slik dokumentasjon på at runene skulle ha vært i dagligdags bruk i Norge på samme tid kjennes ikke.

2. Ortofon representasjon i runeinnskriftene vil si at runene er skrevet etter talespråket, og ikke etter latinskriftens gjeldende ortografiske norm. Innskriftene fra Dalarna er skrevet slik at de gjengir den lokale dialekten. De norske innskriftene er klart styrt av den danske ortografien

og er dermed ikke ortofone. (Et unntak kan være E107 Årdal? som enten kan leses *Rodal-menn, gamlæ og størkæ* eller *Rodal hen(hin) gamlæ og størkæ*.)

3. Progressiv erstatning av runer med latinske bokstaver er noe som preger dalruneskriftens utvikling. Det synes ikke som om det har vært noen vegring mot denne prosessen, som førte til at runeskriften stadig ble mer og mer lik den latinske skriften. Derimot ser man at det i de fleste innskriftene i det norske materialet, der runetegn er erstattet med andre tegn, har vært en større tendens til at man ikke har valgt latinske bokstaver, men heller tegn som opprettholder distinksjonen mellom runealfabetet og latinalfabetet (jfr. kap. 13.1.1). Dette kan tyde på en oppfatning av runealfabetet som et kryptisk alfabet der en ekskluderende effekt av at ikke alle kunne forstå det, var ønsket, og at dette må forstås som et tegn på at alfabetet ikke var i bruk som et allment kommunikasjonsinstrument.

Man kan spørre seg om det ikke er denne prosessen (progressiv erstatning av runer med latinske bokstaver) man ser produkter av i enkelte norske innskrifter allerede i middelalderen. For eksempel kan nevnes innskriften på en kirkeklokke fra Sandeid kirke i Rogaland (N286). Innskriften, som løper fra høyre mot venstre, kan translittereres og normaliseres slik: **suein PresTr:LET br**mik**, *Sveinn prestr lét berja mik*. At klokkestøperen har vært usikker på enkelte runers utsende og brukt latinske bokstaver i stedet, er tydelig. Det kan ikke forklares med plasshensyn og lite er tjent, med hensyn til at tegnene skulle være enkle å risse, ved å velge majuskler framfor runer. At e forekommer som både rune og majuskel kan forklares med at majuskelen står mellom to andre majuskler. Anders Bugge har satt klokken til ca. 1300 (*NyR* III: 298).

4. Runene ble brukt i kollektive sammenhenger i Dalarna. På en budstikke av tre, fra 1700-tallet, som ble sendt rundt for å sammenkalle til bygdelagsmøte, står skrevet med runer: **plikt fölieir den som int går**. Og på en annen fra 1818 står: **i aftun blir almen bysstemna på sit wanliga stelle** (Gustavson og Hallonquist 1985: 4). Slike meldinger til fellesskapet viser at runekunnskapen var allment utbredt i Dalarna. Og det forteller hvor utstrakt bruk man må regne med at en levende skriftradisjon må ha hatt i denne tiden. Men slik anvendelse av runene til kollektiv kommunikasjon finnes det ikke eksempler på i det norske materialet. Men i enkelte områder finner man innskrifter av offentlig karakter, på den måten at de formidler informasjon som kunne være av allmen interesse (jfr. praksis med å skrive oppføringsår og navn på takbjelker i Hardanger (kap. 12.1), og årstall skrevet med runer i en gravskrift på Dovre kirkegård (E30)).

5. Til slutt kan nevnes den stor mengden runeinnskifter dalrunetradisjonen har etterlatt seg gjennom 400 år. Dette er mer enn hele det kjente norske etterreformatoriske materialet til sammen, og ikke noe norsk landskap kommer i nærheten av samme innskriftstetthet som den man finner i Ovansiljan i Dalarna. Riktignok skal man være klar over at det store antallet innskifter registrert i Dalarna skyldes aktiv innsamling fra begynnelsen av 1900-tallet, og at fagmiljøet i 1903 kjente til kun fem innskifter (Gustavson & Hallonquist 1985: 4). Men i dag er det en såpass utbredt kjennskap til runer i Norge, at man må anta at Runearkivet ville ha fått innrapportert flere innskifter om det skulle finnes en tilsvarende stor ansamling noe sted her til lands. Antallet dalruneinnskifter registrert fra de siste 400 år gir et inntrykk av hvor stort materiale man kan vente at ville være bevart etter en levende skriftradisjon i denne tiden. Og i tillegg til at det er mange av dem, danner dalruneinnskriftene også en enhetlig gruppe, der runenes utvikling kan følges og forklares ut fra en kontinuerlig tradisjon. Og det finnes innskifter fra hele perioden som belegg for denne utviklingen.

Det er i det hele tatt klart at runetradisjonen i Dalarna har tatt en helt annen form enn det man kan spore av de norske etterreformatoriske runeinnskriftene. Dette taler imot at det har vært en tilsvarende kontinuitet i runeskriftstradisjonen i Norge. Likevel ser man også her trekk som tilsier en tradisjonsoverlevering av runene i enkelte landskap. Disse lokale tradisjonene skal undersøkes nærmere i del III av denne oppgaven.

Kapittel 10 Konklusjon: Brudd eller kontinuitet

I undersøkelsen av de etterreformatoriske runeinnskriftenes forhold til den middelalderske og den litterære overleveringen har den grafiske analysen av innskriftsmaterialet fra 1600- og 1700-tallet vært sentral. Denne viser, med stor grad av sikkerhet, at de særmerkte etterreformatoriske runene i disse innskriftene ikke kan utledes av en tradisjon fra middelalderen. Derimot kommer det klart fram at runeformer i alfabetet trykt i bøker fra 1550 og framover må være utgangspunktet. Runeformer som finnes i disse alfabetene, men som ikke kjennes fra det middelalderske innskriftsmaterialet, opptrer som normalformer i de etterreformatoriske innskriftene. Det synes som om runealfabetet som Arild Huitfeldt har gjengitt i sin *Danmarckis Rigis Krønike* (1603, side b iii verso), har hatt en sterk påvirkning, men også de andre verkene som har vært undersøkt, kan ha vært forbilder.

Boktrykkerstil og typografi (runetyper o.l.) fra publikasjoner som tar for seg runer, ser i enkelte tilfeller ut til å ha satt preg på runeinnskriftene ved at stiliserte runetyper er brukt. Trekk ved runene som at kvister er ført ned til basis eller opp på høyde med toppen av stavene, finner man i de trykte verkene runetyper. Dessuten er det svært vanlig med krumme kvister framfor rette, noe som også preger de trykte runetyperne.

Videre er det vist at en utvikling fra de middelalderske runeformene til runeformene som brukes etter reformasjonen ikke kan påvises i de få runeinnskriftene som stammer fra mellomperioden.

Ved sammenligning med dalrunetradisjonen er det videre konstatert at de særtrekk som merker denne tradisjonen, og som må anses som trekk ved en levende runeskriftstradisjon i nyere tid, ikke gjenfinnes i den norske etterreformatoriske runebruken.

Alt tatt i betraktning må man konstatere at runebruken i Norge er et produkt av revitalisering med utgangspunkt i runene som er framstilt i de historiske og vitenskapelige verkene. Hvilken form denne revitaliserte runebruken tok skal videre behandles i del III.

Del III
De etterreformatoriske runeinnskriftene

Kapittel 11 Spesielle tradisjoner

Til tross for at det i all sannsynlighet ikke er en kontinuerlig runeskriftstradisjon fra middelalderen som ligger til grunn for de etterreformatoriske runeinnskriftene i Norge, er omfanget og bruksområdene på mange felter av en slik karakter at man kan tale om en slags runeskriftskultur. I denne delen skal det undersøkes hvilken form denne runeskriftskulturen tok. Først (i dette kapitlet og de følgende underkapitler) skal spesielle deler av runebruken presenteres med tanke på om også disse kan kaste lys på bruken i sin helhet. I den forbindelse vil også kontinuitetsspørsmålet dukke opp igjen, med tanke på om kanskje spesielle områder av runepraksisen isolert kan ha fulgt en tradisjon fra middelalderen. De spesielle bruksområdene som skal behandles, er runer på primstaver, runer brukt som romertall og runer i bumerker. Her ville det også vært naturlig å ta for seg den tradisjonen som ligger rundt bruken av runer til magi. Men dette er et emne som er for omfangsrikt for denne oppgaven. Det skal kun nevnes at runene forekommer i svartebøker og Cyprianus-bøker fra 1600- og 1700-tallet (se Bang 1902: vii, 478 og 482). Det synes å ha vært en folketradisjon rundt oppfatningen av runene som magiske tegn. Da menes runer i vid forstand. Alle tenkelige tegn og symboler kunne oppfattes som runer. Sivert Aarflot (1759-1817) skriver om en del av denne oppfatningen i et manuskript som er publisert i nyere tid (Aarflot 1949).³⁷ Videre gjenspeiles en del av folketradisjonens oppfatning av runer i folkevisene (se henvisninger til vers i *Norske folkevisor* hos Olsen 1933: 113, note 47).

Etter undersøkelsen av de spesielle tradisjonene skal det, i kap. 12, undersøkes om det i enkelte områder kan ha oppstått lokale runeskriftstradisjoner. Her vil områder med spesielt stor konsentrasjon av innskrifter fra samme tidsperiode bli behandlet. I kap. 13 skal forskjellige sider ved runeskriftens bruk i etterreformatorisk tid presenteres, og etter dette vil resultatene fra oppgaven bli sammenfattet i en konklusjon.

11.1 Primstaver med runer

Primstav er en betegnelse som gjerne brukes på alle former for kalendere der dagene i året er oppført med merker, tegn og symboler risset eller på annen måte satt av i en stav, et Brett eller lignende. Grovt sett har man tre typer av slike kalendere. Den enkleste formen har kun enkle merker for alle dagene i året, gjerne oppdelt i uker, måneder og halvår. Oftest har disse også

symboler og tegninger for messedagene og kan derfor kalles messedagsstaver. Den neste gruppen har i tillegg til merkene på messedagsstaven også syv bokstaver eller tegn for de syv ukedagene repetert gjennom hele året. Den tredje gruppen har i tillegg bokstaver eller tegn for gyllentall som viser månens nyttenning i hver måned. Denne siste typen er det som med rette kan kalles primstav ettersom navnet opphavlig refererer til lat. *primatio lunae* “månens cyklisk betåknade nytändning enl. det kanoniska månkalendariet” (KLNM 13: 439). I stedet for bokstaver eller talltegn av forskjellige slag har runer i enkelte tilfeller vært brukt for søndagsbokstavene og gyllentallene på primstaver.

11.1.1 Runer som søndagsbokstaver

Siden 52 uker av syv dager er én dag for lite for å gå opp i et vanlig år av 365 dager (366 dager ved skuddår), forskyves ukedagene én dato bakover (to ved skuddår) for hvert år som går. For å holde rede på dette, førte man på primstaven opp en gjentatt rekke av 7 bokstaver, eller i vårt tilfelle runer, og den runen første søndag i et nytt år falt på, ble gjeldende søndagsrunen det året, og alle senere søndager (untatt i skuddår, se rett nedenfor) ville falle på denne runen. Tilsvarende bruken av de syv første bokstavene i alfabetet for søndagstegn på vanlige primstaver ble de syv første runene i futharken (𐌷 𐌺 𐌱 𐌿 𐌶 𐌽 𐌾) brukt som søndagstegn på primstaver med runer.

På grunn av skuddårene hvert fjerde år går det 28 år før samme rekkefølgen av søndagstegn gjentar seg. På noen primstaver finner man denne syklusen angitt ved en sirkel (solsirkelen) eller rekke. Solsirkelen bestod av følgen med søndagstegn slik de fulgte hverandre år etter år fram til følgen gjentok seg etter 28 år. Ønsket man å finne ut hvilket tegn som var søndag et år, og man ikke viste hvilket som var søndag foregående år, kunne man regne seg fram til årets tall i solsyklusen. Solsyklusen ble under kirkemøtet i Nicæa (år 325) bestemt til å ta til i år 328, med 1. januar som en mandag. Siden denne syklusen på 28 år ikke går opp i 328, men nærmeste hele syklus til år 0 tar til år 9 f.Kr., måtte man legge 9 til året som man ønsket å finne søndagstegnet for og dele på 28. Resten ble da det antallet tegn i “solsirkelen” man skulle telle for å komme til årets søndagstegn. Om to tegn var angitt på denne plassen i sirkelen, betydde dette at året var skuddår og følgelig hadde to søndagstegn. Skuddårstegnet, som gjerne stod under det andre, gjaldt som søndagstegn fram til

---

³⁷ Her skal det nevnes at det er usikkert hvor mye av Aarflots beskrivelser som faktisk skriver seg fra folketradisjonen og hvor mye som er konstruert av ham selv.

skuddårsdagen sist i februar. Resten av året gjaldt det andre tegnet. (Opplysningene her er hovedsakelig gjengitt etter Hallonquist 1994: 183f.)

11.1.2 Runer som gyllentall

Siden datoene for feiringen av noen av de kristne høytidene var knyttet til månesyklusen, var det viktig å kunne følge denne gjennom året. Månens omløp rundt jorden er på 29,5 døgn (en synodisk måned), og 12 måneomløp blir da 354 døgn. Slik mangler det 11 dager til årets slutt og nymånen forskyves derfor tilsvarende fra år til år. Etter 19 år gjentar denne syklusen seg, og for å finne nymånen i et gitt år regnet man med de 19 såkalte gyllentallene.

For disse 19 gyllentallene ble det brukt futharkens 16 runer og tre tilleggsteget: † ꝥ ϕ.

Dette kalendersystemet bygget utgangspunktet på den julianske kalenderen og ble innført i Norden sammen med kristendommen. At runene ble brukt i stedet for latinske bokstaver og romertall eller pentadiske siffer³⁸ etter hvert som primstaven kom i folkelig bruk, er ikke underlig. Erik Brate tenker seg kardinalbiskopen av Albano, Nikolaus Breakspeare, som en mulig pådriver for dette. Han besøkte Norge og Sverige i 1152-53, og opprettet erkebispesetet i Nidaros.

“Kardinal Nikolaus, som var en angelsaxare av låg börd, har velat sprida kunskap om de kyrkliga högtiderna till folket och uppdragit åt någon klerk att överflytta den julianska kalendern till runor, med vilka folket var förtroget, och så blev runstaven uppfunnen.” (Brate 1908: 15.)

Så langt trenger man ikke gå for å bestemme oppfinnelsen av runekalenderen, men det er rimelig å anta at det skjedde på omtrent denne tiden.³⁹ I 1964 ble det funnet en middelaldersk runeprimstav under en arkeologisk utgravning i Nyköping. Staven har runer for søndagsbokstaver og gyllentall, og navnene på fest- og høytidsdagene er også skrevet med runer. Staven havnet i jorda omkring midten av 1300-tallet. Da hadde den en tid fungert som “bismer” (vektstav). Derfor kan den ha vært laget lenge før det. Elisabeth Svärdstöm daterer staven til midten eller siste halvdel av 1200-tallet (Svärdstöm 1966). Dette er den eneste kjente runeprimstav fra middelalderen, men at runer var i bruk i dette systemet, ser man i flere sammenhenger. På en døpefont fra Bårse kirke i Danmark (DR 224), datert 1250-75, og på en

³⁸ Pentadiske siffer for gyllentallene finner man blant annet i England i middelalderen, men også senere i Norge (se den eldste bevart norske primstaven fra 1457 i Nationalmuseet i København, II Afd. nr. 333).

gravstein fra Kalmar slott (Sm 160) fra 1300-tallet finner man futharken med de tre tilleggstegetene som gjør den til en gyllentallsrekke (se også Vg 233 og DR 395 – runestein med lønnskrift fra 1100-tallet og de tre siste runene i gyllentallsrekken). Fra Norge finnes det så godt som ingen sikre belegg for at runeprimstaven var i bruk i middelalderen. Ole Worm trykte i *Fasti Danici* i 1626 (og 1643) et nå tapt hvalbein med både runekalender og komputistiske figurer (solsirkelen og månesirkel), men runene her har en helt annen karakter og er oppsatt i en annen rekkefølge enn den som ellers er gjeldende. Et annet usikkert belegg er N379 i Borgund stavkirke. Her finner man begynnelsen av futharken, **fuporkh**, og det faktum at det er de syv første runene som er skrevet (og ikke de seks første, som utgjør første ætt), sannsynliggjør at dette har vært tenkt som søndagsbokstavene. Sikre eksempler av samme type som Bårsefonten og gravsteinen på Kalmar slott finner man ikke i Norge.⁴⁰

At runekalenderen levde videre også etter høymiddelalderen, ses tydelig på Gotland. I runeinnskrifter på en rekke gotlandske gravsteiner, kirker og annet fra 1300-tallet og helt fram til midten av 1500-tallet finner man årstall angitt ved hjelp av årets runegyllentall, søndagsrune og henvisning til rad i påsketavlen. Et eksempel på dette er runeinnskriften på en gravhelle fra Lye kirke (G 99). Innskriften avsluttes slik:

[...] **ok · þa · uar · liþit af · guz · byrþ · fiurtan · huntraþ · ar ok · ainu · are · minna · þen · V · tih · ar · ok · i · þi · ari · brimaþi · k · ok · r · sunudahr · i · XI · raþu**
 “... og da hadde det ledet fra Guds fødsel fjorten hundre år og et år mindre enn femti år. Og i det året var **k** printall (gyllentall) og **r** søndagsrune i ellefte raden.”

Her er årstallet skrevet to ganger, først med ord etter romertallsystem og så ved angivelse av runen **k** (sjette rune i runealfabetet) som er printallet VI og runen **r** (femte i runealfabetet) som tilsvarer *e* som søndagsbokstav. Romertallet XI er skadet og skal være XII. Man får da det året da søndagsbokstaven var *e* og gyllentallet 6 i tolvte raden på påsketavlen. Dette er 1449, som også stemmer med det utskrevne årstallet.⁴¹ Påsketavlen det her dreier seg om, er

³⁹ Se også v. Friesen 1933: 242. Svärdström (1966: 37) mener runeformene forgyllentallene på Nyköpingstaven har sitt opphav en gang tidligst ved midten av 1000-tallet og ikke senere enn 1100.

⁴⁰ Her ses bort fra en rekke svært tvilsomme antagelser om gyllentallsruner og søndagsruner i *Norges innskrifter med de yngre runer*. N15 *NlyR* I: 42; N147 *NlyR* II: 192 note; N182 *NlyR* III: 10; N232 *NlyR* III: 173 note 2; N548 *NlyR* V: 155; N550 *NlyR* V: 159; N167 *NlyR* II: 261; N293 *NlyR* IV: 60; N498 *NlyR* V: 62.

⁴¹ Andre forekomster er G 12; G 32 (= G 362 i Snædal 1989); G 38a (gyllentallsrekken); G 55 – 1459; G 70 – 1514; G 78 – 1487; G 99 – 1449; G 124 – 1553; G 129 – 1508; G 158 – 1305; G 170 – 1506; G 171 – 1492; G 182 – 1324?; G 184 – 1493; G 192; G 194 (runekalender); G 198; G 217. I Snædal 1998 og *Rundata*: G 306/G S 18; G 308/G S 20; G 362.

en tabell for månens syklus, som gjerne gikk over 532 år. Den hadde 19 rader, én for hvert av gyllentallene, og hver rad gjaldt for 28 år.

11.1.3 Etter reformasjonen

Når humanistene begynte sine studier av runene fra siste halvdel av 1500-tallet, var runeprimstaven fremdeles velkjent i Norden. Olavus Petri behandler runegyllentallene og deres bruk i sin lille "Undervisning" fra begynnelsen av 1500-tallet. Olaus Magnus vier primstaven et helt kapittel i 1555 og Bureus fører gyldentallsrekken opp i sitt "Runakänslanäs Lära-span" fra 1599.

Det var først og fremst i Sverige at runeprimstaven var i bruk etter reformasjonen, og det spørs om ikke det var der og på Gotland at den fortrinsvis ble brukt i middelalderen også. På begynnelsen av 1600-tallet var tradisjonen fremdeles godt levende, men mot slutten av århundret ser den ut til å ha blitt svekket. Fra sentrale hold i Sverige ble det da satt i gang tiltak for å stimulere til opptagelsen av runeprimstaven (Hallonquist 1994: 180f.).

I Norge har ikke primstaver med runer vært særlig utbredt. Her synes det som om den vanlige primstaven, uten runer, var den dominerende. En liten indikasjon på hvor uvanlig det må ha vært med runeprimstaver, får man ved et enkelt søk på "primstaver" i Universitetets Oldsaksamlingens hovedkatalog. Av i alt 97 registrerte primstaver har kun 8 stykker runer eller runelignende tegn som søndagsbokstaver eller gyllentall. Det har vært antatt at de forekomstene man har av runeprimstaver i Norge, er produkter av svensk påvirkning (Hallonquist 1994: 181). Den gregorianske kalenderreformen erstattet den julianske kalenderen i Norge i 1700 og i Sverige i 1753. Med dette ble runeprimstaven ubrukelig.

Et viktig spørsmål med disse kalenderrunene er om de ble oppfattet som vanlige runer bare satt til en annen funksjon enn å representere språklyder eller om de ble betraktet om et eget system for seg. På Nyköpingstaven er runer brukt som søndagsbokstaver, gyllentall og i navn på messedager. I gyllentallene er hovedsakelig langkvistformene ꝛ, ꝛ, ꝛ og ꝛ brukt (ꝛ også i søndagsbokstavene), mens i navnene på messedagene finner man kortkvistformene ꝛ, ꝛ, ꝛ og ꝛ. Dette tyder på at runerisseren, som antas å være den samme for alle tre radene (Svärdström 1966: 6), assosierte andre runer med gyldentallsrekken enn dem han til daglig brukte å uttrykke seg med.

På liksten fra Kalmar slott (datert til 1200-tallet⁴²) står gyllentallsrekken på stammen av et risset stavkors. I rammen langs kanten av steinen løper en meningsløs tekst i en blanding av majuskler, runelignende tegn og runer tilsvarende dem som finnes i gyllentallsrekken på korsstammen. Dette forteller at den som har risset innskriften har kunnet gyllentallsrekken, men ikke kunnet bruke runene til å skrive meningsgivende tekst med. Futharken med de tre tilleggstegnene er altså blitt tradert som gyllentallsrekke uavhengig av runenes lydverdier. Slik ser det ut til at runene har overlevd på runeprimstaven, men ikke som skriftsystem. Som komputistiske symboler hadde de fortsatt hatt sin nytte fram til 1700-tallet.

Primstavens runer utviklet seg i form og rekkefølge, og på enkelte staver er det bare så vidt man kan gjenkjenne tegnene som reminisenser av runer. Noen av endringene skyldes rett og slett praktiske og plassmessige hensyn i forbindelse med at runene skulle stå tett sammen i en rekke. Når man skar en primstav begynte man først med riktig antall snitt for dager, som ble fordelt jevnt med lik avstand imellom. Siden ble disse gjerne brukt som, eller forlenget til, staver for søndagsrunene. Dermed oppstod det problemet at det kunne bli trangt mellom to runer som hadde kvister og bistaver mot hverandre. Dette har gjort at runene i rekkefølgen þǫ ofte er blitt endret til þǫ eller at det ene tegnet er snudd þǫ. På samme måten kunne ƿ* endres til *ǫ. Noen ganger ser man også at kvistene på ƿ er forkortet til ǫ. Andre endringer er at runer gjerne ble stilt på hodet eller forenklet nesten til det ugjenkjennelige. For eksempel kan kvister reduseres til punkter på stavene.

Den etterreformatoriske runebruken på primstaver kan med sikkerhet knyttes til middelaldertradisjonen (parallelt stimulert av litterære kilder). Men kalenderrunene ble ikke oppfattet som skriftegn med lydverdi. De var rent komputistiske symboler, og det er ingen likhetstrekk, hverken ved bruken eller formene, mellom runer på primstavene og runer i språklige tekster fra samme tid.

11.2 Romertall med runer

Ole Haraldson skriver som kommentar til sin avskrift av Huitfeldts ALPHABETICVM GOTHICVM (E20): "Man kan bruge af disse bogstaver og faa til Rommer Tal." Ole Haraldson beskriver her en godt kjent bruk av runene i etterreformatorisk tid. I alt er det 36

---

⁴² Svärdström (1966: 30) mener innskriften må dateres til 1300-tallet.

innskrifter i materialet der romertall med runer forekommer.⁴³ Og, foruten et par stykker, bruker alle de samme runetypene. Hverken hos Huitfeldt, Lyschander eller i noen av de andre tidlige runepublikasjonene som er blitt undersøkt her, sies det noe om denne bruken av runer. Derfor er det viktig først å få rede på om dette er en bruk av runer som man kunne ha nedarvet fra middelalderen.

11.2.1 Romertall i middelalderen

I middelalderen kunne tall i runeinnskrifter bli gjengitt med tallord (fra vikingtid har man for eksempel N449 Kuli-steinens **tualf tólf**, et eksempel fra middelalderen er N650 fra Bryggen), og i den grad større tall skulle oppgis, kunne dette skje ved at tallordene ble skrevet etter romertallssystemet (jfr. gravhellen fra Lye kirke på Gotland G 99, nevnt i kap. 11.1.2). Men stort sett forekommer ikke større tall, som f.eks. årstall, i runeinnskrifter. Når år eller dag skulle angis, skjedde dette oftest ved henvisning til viktige hendelser (Høre stavkirke N564 *Þá, um þat su[mar létu] þeir bræðr Erlingr ok Auðun hǫggva til kirkju þessar, er Erlingr j[arl féll] í Níðarósi*, dvs. 1179) eller kongers regjeringsår, og ved angivelse av så og så mange dager før eller etter en høytidsdag (N179 Rauland ... *Ásolfr reist mik ok læsti óðinsdaginn næsta eptir Ólafsvǫku á sétta ári ríkis várs virðulegs herra Magnúsar, Noregs konungs*, dvs. 31. juni 1325; se også N170 Vinje).⁴⁴

Romertallsystemet ble innført sammen med latinalfabetet ved kristningen og var det dominerende tallsystemet gjennom hele middelalderen, på tross av at arabertallene hadde vært kjent i Norden siden annen halvdel av 1200-tallet (*KLNM* 18: 119f.). I manuskriptene var romertall alminnelig, men man har ingen belegg på at systemet ble omsatt til runer og brukt i runeinnskrifter.⁴⁵

Det eldste kjente eksemplet på runer brukt som romertall finner man på Gotland. På portalen i Eke kirke står en runeinnskrift i to linjer (G 50, se *GR* I: 66, pl. 22 (slutten av øverste linje mangler på avbildningen), og Snædal 1998: 25; translittereringen nedenfor er delvis bassert på *GR* og delvis på Snædal 1998.):

⁴³ E20, E30, E31, E32, E36, E37, E38, E39, E40, E41, E54, E56, E61, E62, E68, E72, E98, E126, E130, E135, E142, E143, E150, E174, E175, E178, E179, E183, E185, E189, E190, E191, E192, E193, E195 og E197.

⁴⁴ I tillegg kommer den spesielle gotlandske tradisjonen med bruk av primtall, søndagsbokstav og rad i påskekalenderen.

⁴⁵ Merk at de latinske romertallene forekommer i runeinnskrifter på Gotland, jfr. G 99 Lye kirke nevnt over.

- a) **olaus : iacobi : nil**
 b) **: m : d : l ? : u :**

Olaus Iacobi fil[ius]
 MDL?V

”Olov Jakobsson”
 ”15?5”

I *Gotlands runinskrifter* (I: 66) hevdes det at hensikten i annen linje har vært å gjengi med runer årstallet 1659 (MDCLIX), som står skrevet med arabertall nedenfor runeinnskriften. Men det er ingen selvsagt forbindelse mellom runeinnskriften og årstallet under. Dette er kun ett av mange årstall som finnes på portalen. Etersom C mangler for MDCLIX, som er foreslått, og siste tegn tydelig er ᚱ, V, må man anta at det er et annet årstall som er skrevet her. Det fjerde tegnet er usikkert. Det er ikke atskilt fra det foregående ved interpunksjonstegn og ligner mest på latinsk K. At det her skulle stå flere tegn uten atskillelse er helt naturlig ettersom skilletegnene, tradisjonen tro ved bruk av romertall i middelalderen, er plassert i henhold til de latinske tallordene.⁴⁶ Etter normen for inndeling av romertall kan tegnet mellom L og interpunksjonstegnet kun være X. Dette gir tallet :M:D:LX:V:, 1565, som det eneste logiske årstallet.

Runen som er brukt for D er ᚠ og ikke ᚢ, som er den enerådene formen for romertallet D i det etterreformatoriske materialet. Denne bruken av ᚠ, samt innskriftens øvrige trekk, vitner om at dette ikke er et påfunn med utgangspunkt i litterær overlevering, men et produkt av den senmiddelalderske runetradisjonen på Gotland. Eksemplet viser at runer, rent hypotetisk, kunne ha blitt brukt for romertall i avslutningen av den middelalderske runetradisjonen. Men noen gammel praksis har det ikke vært; dette eksemplet er enestående og må heller betraktes som et helt spesielt tilfelle med utgangspunkt i den særegne senmiddelalderske runetradisjonen på Gotland.

11.2.2 Etter reformasjonen

Den etterreformatoriske runeinnskriften på Eggemosteinen (E61) er det eldste eksemplet på bruk av romertallsruner kjent fra Norge. Innskriften lyder: **m:dc:lxxx:ix:den:xxiu:mārti:** “MDCLXXXIX, den XXIV Marti” (“1689, den 24. mars”). Runene som brukes her for M, D,

⁴⁶ Se for eksempel "ANNO · DNICE · INCARN · M° · C° · LXXX° · II° ." (millesimo centesimo octogesimo secundo) blant flere årstallsangivelser på blyplaten fra Valdemar den stores grav, trykt i A. Bæksted, *Danske indskrifter: En indledning til studiet af dansk epigrafik*, Kbh. 1968, s. 47 og fig. 14. Se også E61 Eggemoen nedenfor.

L og X, er de samme typene som er brukt for romertall i så godt som hele det etterreformatoriske materialet: Ψ, þ, ↓, † og ϕ.⁴⁷ Men runen for V, Ɔ, er ikke belagt som romertall i det øvrige materialet. Her er den latinske bokstaven V den vanligste.

Som vist i kap. 9, kommer runen ϕ brukt for x fra den litterære overleveringen. *Belgþór* var kjent fra gyllentallsrekken og ble av Olaus Magnus, eller hans kilde, valgt som tegn for x kanskje fordi den i likhet med X er symmetrisk, men samtidig ikke ligner på X slik *tvímaðr* (X/X) gjør.⁴⁸ Runetypen ↓ for c kjennes også som et særlig litterært trekk.

At de litterære runetypene skulle være de vanlige også i runeromertallene, er for så vidt ikke overraskende siden romertallene i den latinske skriften bygger på at det er de samme bokstavene som man til daglig skriver med som også brukes for romertallene (med den forskjellen det ligger i at dette i dag ofte er kapitaler, men i middelalderhåndskrifter er romertall skrevet med minuskler i kursivskrift vanlig). Men at så mange har funnet det for godt å bruke runene på denne måten er noe underlig. Den geografiske distribusjonen av runeromertallene viser at de er konsentrert i noen områder.

Hele 13 romertallsinnskifter stammer fra de sørlige delene av Sør-Trøndelag med Oppdal, Rennebu og Meldalen (E179 Melhus og E195 fra Orkdal medregnet). I sin artikkel om runer i Oppdal fra 1980 forteller Einar Haugen at runene i dette området mest ble brukt for å skrive datoer (Haugen 1980: 36). Men det ser ut som om området for denne bruken av runene også strakk seg syd over Dovre. Fra Dovre og de nordlige delene av Gudbrandsdalen kommer nemlig 9 romertallsinnskifter. Dette betyr at nesten to tredjedeler av alle romertallsinnskriftene i Norge stammer fra områdene langs hovedferdselsåren over Dovre. Videre er 5 romertallsinnskifter registrert fra Hardanger og ellers er det bare spredte forekomster (én fra Oslo/Valdres, to fra Valdres, Eggemosteinen og kopien av Eggemosteinen fra Ringerike, to fra Hallingdal, én fra Telemark og én fra Sunnhordland).

Av de tretten romertallsinnskriftene fra Sør-Trøndelag er det ingen av runetekstene som inneholder mer enn årstall, og eventuelt dato, og initialer, eventuelt fullt navn.⁴⁹ Fire av

---

⁴⁷ Igjen skiller E31 Haugen og E32 Bergseng seg ut med sine særegne runeformer, og det er også andre mindre unntak.

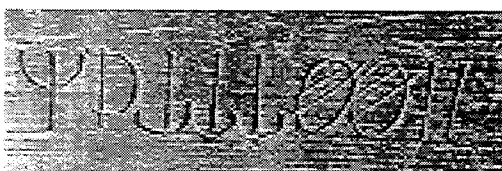
⁴⁸ Ifølge Jan Ragnar Hagland, i innlegg til Det femte internasjonale symposiet om runer og runeinnskifter i Jelling 16.-20. august 2000, er runen ϕ for x brukt i Bent Billes runeinnskifter fra 1540- og begynnelsen av 1550-årene. Men Hagland gjorde ikke rede for om runen forekommer i vanlig skrift eller som romertall.

⁴⁹ Eilert Støren nevner et kastespjel og en høvel fra Meldal hvor årstall er uttrykt med runer (Støren 1921: 20). Disse skal være 1791 og 1772, men i tabellen der han fører opp runene som skal forekomme i disse to innskriftene, er hverken m, d, c eller x representert ved noen rune i innskriften som skulle inneholde årstallet 1772 (E190), og rune for i mangler i kolonnen for innskriften som skulle inneholde årstallet 1791 (E191). Dessuten er det en rekke andre runer, som skulle tilsi annen tekst enn romertall, oppført i kolonnen for E190.

innskriftene med årstall og initialer står på peiser (E185, E189, E192 og E193), én med årstall og dato står på et brett over inngangsdøren på en bygning på skysstasjonen Drivstua (E175) og én med årstall står på et praktfullt skap på Innset (E183). Disse må regnes som monumentale innskrifter. Samme forhold ser man også i innskriftene fra Dovre og Nord-Gudbrandsdalen. Her er det ingen tekster med runeromertall som inneholder annet enn årstall og navn eller initialer, og seks av disse må betraktes som monumentale (E30, E32, E36, E37, E38 og E40). Den monumentale bruken av runer som romertall står altså sentralt i disse områdene.

Runeformene som er brukt i de to områdene, er også hovedsakelig de samme. Dette er for øvrig ikke overraskende siden det stort sett er de samme runene som går igjen i hele materialet av romertallsinnskrifter. Her skal kun nevnes et spesielt trekk fra Oppdal og Rennebu. I de to innskriftene E183 Innset **mdccxc**f2 (1792) og E185 Stølsvang **ano:mdcclxxx:its** (1780), er det brukt en uvanlig rune for X, †. Denne gjenfinnes på plassen til x i et runealfabet fra Stemboeng i Oppdal (E177). Her er nemlig ϕ oppført på plassen til e slik at man har måttet finne en annen runer for x. Dette spesielle trekket gjør at man må se disse innskriftene som tilhørende en felles tradisjon. Med dette som utgangspunkt er det ikke usannsynlig at alfabetet fra Stemboeng også stammer fra siste del av 1700-tallet. En mulig sammenblanding av de to x-runene, † og ϕ, viser seg i en fjerde innskrift fra dette området, E174 Bjørnvasslia. Her er x-runen formet av to staver/kvister som går diagonalt gjennom en ring.

E174 Bjørnvasslia

mdcccxxii (1822)

Som nevnt er den latinske bokstaven V hovedformen brukt der runer er skrevet som romertall. Men ellers er det overraskende liten innblanding av latinske bokstaver i disse innskriftene, på tross av at runene for c og x ikke kan ha vært i hyppig bruk til øvrig skrift med runer. Kun i én innskrift er disse uvanlige runene erstattet med latinske bokstaver (E54 Onstad). Ellers ser man at bokstaven C forekommer ved siden av ↓ i det uklare romertallet i E39 Olstadsetra, der også D er brukt. Latinsk bokstav for D finner man også på en høvre fra Orkdal (E195), men her skyldes vel formen at x-runen bare har halv sirkel på staven og faller derfor sammen med

normaltypen for d, þ. To innskrifter har noe som ligner den runetypen man finner for x i enkelte innskrifter i middelalderen. Kopien av Eggesteinen (E62) har Nils Malthe Sørensen signert med en norrøn runetekst og årstallet 1991 i runeromertall. Her er formen * brukt for X. Denne runen finnes i dag oppført i oppslagsverk, dog ofte med punkterte avslutninger av kvistene. Samme form er brukt på den ene av de to steintavlene fra Remme (E56 antagelig fra begynnelsen av 1700-tallet) for tallet ti i "... de X, ti, bud ...". Dette er ikke et eksempel på overlevering fra middelalderen, men heller en enkelt persons forsøk på å lage en egen rune for x. At dette ikke har vært en vanlig rune viser presiseringen ved at tallordet er skrevet etter runen. Hvis Nilsestolens innskrift (E54) virkelig skulle være fra 1685, bekrefter denne, med sine erstatninger av runene for c, v og x med latinske bokstaver, at den tradisjonelle bruken av runer for romertall, slik man finner nord og sør for Dovre, ikke var kjent for de to brødrene Nils og Tollef Tollefsen fra Valdres.

Årsaken til at den latinske bokstaven er brukt i de fleste tilfellene for V, må være at runen for u ikke ble oppfattet som et tegn som også kunne stå for v i disse områdene. Bare i papirene etter Ole Haraldsen (E20) finner man den vanlige u-runen $\hat{u}$, slik man kjenner den fra de litterære kildene. I to innskrifter (E183 og E197) er V brukt for V og i én (E179) er formen V .

Runer brukt som romertall finner man også i Danmark. På et stort sølvkrus etter Peder Juel av Hundsbæk (1623-1656) i Dansk Folkemuseum er en runeinnskrift gravert i en ring rundt Juel-familiens våpen under bunnen. Her skal det stå (Bæksted 1939: 130):

peder·iuell·erichsen | anno· $\cdot\text{Y}\cdot\text{þ}\cdot\text{↓}\cdot\text{φ}\cdot\text{↑}\cdot\text{ñ}\cdot\text{↓}\cdot\text{↓}$ (1647). Her er runeformene de samme som dem man finner i det norske manterialet, men også andre former forekommer. På en stein som det finnes avtegning av i Wimmers samling (se Moltke 1982: 8), skal det stå: $\text{†††}\cdot\text{Y}\cdot\text{þ}\cdot\text{||}\cdot\text{†††}$.

Trolig er tegningen noe unøyaktig slik at markeringene nederst på de to første stavene etter þ ikke er kommet med. Her skal h forstås som x, slik at man får 1723 og ikke 1703 eller 1803 som foreslått av Moltke.

Runeromertallene har hatt sin storhetstid på slutten av 1700-tallet, og det er en del eksempler på bruken av disse fram til 1830-tallet. Fra 1832 og fram til kopien av Eggemøsteinen fra 1991 kjenner man bare ett eksempel (E143 Heradstveit 1874). På 1700- og 1800-tallet var det vanlig å skrive årstall og initialer eller navn med henholdsvis romertall/arabertall og latinske bokstaver på bygninger og særlig flotte møbeler. Bruken av runene som romertall er trolig oppstått i den folkelige bruken av runene. Man har i utgangspunktet hatt for vane å uttrykke

årstall og initialer med romertall og latinske bokstaver i epigrafiske og monumentale innskrifter. Behovet for å kunne uttrykke romertall med runer har derfor kommet helt naturlig for de som allerede hadde lært seg å skrive med runer.

11.3 Bumerker og runer

Bumerker har vært i bruk i Norge både i middelalderen og nyere tid, og det er bevart særlig mange fra 1600-, 1700- og 1800-tallet. De hadde hovedsakelig funksjon som eiermerker, og de kunne gå i arv. Slik kan de enten være knyttet til en person eller til en slekt eller et bruk. Ettersom bumerkene er enkle strektegn, tilsynelatende laget slik at de skal være lette å risse eller skjære i hardt underlag, blir likheten med runeformer ofte stor. Denne likheten har også overbevist mange forskere gjennom historien om at runer forekommer i bumerker både fra middelalderen og nyere tid (se f.eks. Ole Worm 1626: 127 ff., Finnur Magnusson 1841, Liljegren 1832: 191 ff. Magnus Olsen *NIyR* I: 43 og V: 212 f. og Fredrik B. Wallem 1903: 72f.), og i tysk heraldisk forskning har tolkning av tegn og bumerker i våpen som runer vært yndet. Men denne holdningen er også blitt bestridt (se for eksempel C. G. Homeyer 1870). Her skal det først undersøkes om det er noe grunnlag for å tro at runer ble brukt i bumerker i Norge i middelalderen. Siden bruken av runer i bumerker vil forutsette at folk også skrev med runer i andre sammenhenger, er det naturlig å anta at en eventuell bruk av runene som bumerker i middelalderen vil ha falt bort med at runene gikk ut av bruk på slutten av 1400-tallet. Det skal derfor videre bare undersøkes om runebumerker kan ha blitt tatt opp (igjen?) etter reformasjonen.

11.3.1 Runer i bumerker fra middelalderen

Fra middelalderen kjenner man bruken av binderuner, dvs. sammenskrivning av to eller flere runer som følger etter hverandre i en runefølge. Det er naturlig å tenke seg at man på samme måte kunne skrive monogrammer for navn, slik det ble gjort med latinske bokstaver. Magnus Olsen mener å ha funnet runemonogrammer for hellige navn, først og fremst *Maria*, i flere kirker, men mange av tolkningene er usikre.⁵⁰ I *NIyR* gir han to bumerker der han mener at

---

⁵⁰ N31 og N32 i Lom kirke og N87 i Høre (Hurum) kirke, som av Olsen (*NIyR* I) ble regnet for Maria-monogrammer, er alle avvist ved senere undersøkelser: N31 og N32 av Liestøl i notater i Runearkivet etter befarung i 1973 (se også Knirk i *NoR* 7, 1992 (1993): 13), og N87 av Knirk i *NoR* 5, 1990 (1991): 20 f. Olsen leser også flere monogrammer i N329 Urnes kirke, en tolkning man må stille seg tvilende til, og i N80 Øye kirke, som ikke er gjenfunnet.

merket er sammensatt av runer i personnavn (N17 og N597). Fredrik B. Wallem konstruerer binderuner av vanlige gammelnorske navn og sier de samme formene forekommer på Nidarosdomen “og intet er iveien for at antage, at de har været ridset af personer, som har tilsvarende navn” (Wallem 1903: 72 f.). Å forsøke å påvise at bumerker er sammensatt av runer ved kun å se på formen, er en for usikker framgangsmåte. Bumerker er ofte av en slik karakter at enhver med fantasi og litt kunnskap om runer kan lese ord og navn ut av dem. Derfor må en forutsetning for å kunne påvise runer i bumerker være at man vet navnet på føreren av merket (den som bruker merket) eller eventuelt hvilken gård merket var knyttet til. Og det må være en klar overensstemmelse mellom merkets form og runene som ville vært brukt for å skrive navnet. I tillegg bør ikke tegnet ha flere trekk enn dem som er distinkte runetrek og eventuelt vanlige symboler, som kors, anker og lignende. På enkelte “merkelapper” (eiermerker brukt i handelskontekst) funnet på Bryggen i Bergen og i Trondheim finner man bumerker sammen med runetekst som gir navnet på eieren. Men ved gjennomgang av denne typen forekomster er det ingen innskrifter der det er mulig å påvise overensstemmelse mellom bumerket og navnet.⁵¹

Et materiale flere har anvendt for å påvise bruken av runer i bumerker, er merkene på middelalderske segl. På samme måte som adelige brukte heraldiske skjold, kunne borgere og bønder bruke enkle figurer som sine merker i segl. Mange av disse merkene blir oppfattet som bumerker. I Huitfeldt-Kaas' *Norske sigiller fra middelalderen* (videre betegnet *NS*), som tar for seg segl fra slutten av 1200-tallet og 1300-tallet, betegnes over 160 merker på segl som “bomærker”. Wallem behandler dem også som bumerker, og han mener å kunne påvise ti segl i *NS* med bumerker bestående av runer (Wallem 1903: 70 ff.). Magnus Olsen skriver at “runer – som et slags bumerker – opptreder på sigiller fra det 14. årh.”, og han nevner ti stykker fra *NS* (se Olsen 1933: 113, note 46). Disse ikke-heraldiske merkene kalles her for “seglmerker” ettersom bruksområdet for bumerker er ganske stort og bare delvis sammenfallende med den funksjon som merkene på seglene må ha hatt. Seglmerkene er særlig godt egnet til søk etter eventuelle runemonogrammer ettersom man i de fleste tilfellene kjenner navnet på seglføreren, enten fra omskriften på seglet (denne følger ofte formelen *s'[igillum] NN (filii) NN*), eller fra diplommet det har hengt ved. En undersøkelse av seglmerkene i *NS*⁵² etter de kriterier som er nevnt ovenfor, har lagt for dagen 23 overbevisende eksempler på bruk av

⁵¹ Innskrifter med bumerker og bumerkelignende tegn registrert i Runearkivet: N670, N749, N766, N767, N769, N771, N772, N773, A55, A58, A111, A118, A144, A148, A158, A164, A324, B53, B60, B96, B134, B230, B387, B476, B545, B578, B624, B636, B666, B667, BRM 346/4200. Takk til Jan C. Nilssen som har gjort meg oppmerksom på flere av forekomstene.

runer i seglmerket.⁵³ Tre av seglmerkene bestod av to og tre frittstående runer (nr. 83, nr. 422 og nr. 929?), noe som med sikkerhet bekrefter at det har vært en praksis å forkorte personnavn i runer og bruke forkortelsene som personlige merker. I alle forekomstene er det første to runer i fornavnet som danner seglmerket og ikke initialene i fornavn og farsnavn (for nr. 83 er begge mulige). I de fleste av tilfellene må man forstå seglmerkene som personlige, men i to tilfeller er det farsnavnets to første runer som danner merket (nr. 1012 og nr. 1146, nr. 1186 er begge mulige). Dette bekrefter at merkene også kunne gå i arv, noe som gjør at man ikke kan utelukke at også andre merker med runelignende form opprinnelig kan ha vært runemonogrammer, men at dette er umulig å påvise når man ikke lenger kjenner opphavsmannen. Det er også et viktig poeng at når merket gikk i arv på denne måten, mistet runene sin betydning, ettersom føreren ikke lenger kunne identifiseres ved hjelp av runene i merket. Ut fra dette kan man si at runer som monogrammer forekommer i middelalderske seglmerker for førerens navn, men det kan ikke påvises en slik bruk i vanlige bumerker fra middelalderen.⁵⁴

NS nr. 439 Seglmerke med komplisert binderune, tilhørende Þórðr Sigurðarson. De to kvistene for ø bekrefter at det her er tale om binderune og ikke et monogram av latinske bokstaver.

þorþ?

“Þórðr”

11.3.2 Runer i bumerker etter reformasjonen

I artikkelen “Bomærker og runer” fra 1985 argumenterer Allan Tønnesen for at det i Norge har vært en ubrutt tradisjon for binderuner brukt som bumerker fra tidlig middelalder og helt fram til nyere tid (Tønnesen 1985: 28). Som nevnt er det uaktuelt at runer i bumerker kan ha overlevd et brudd i den vanlige runetradisjonen, så det som skal følges her, er Tønnesens vurdering av den etterreformatoriske bruken av bumerker. Tønnesen tar blant annet for seg L.

⁵² Se egen upublisert utredning: Runer i norske seglmerker fra middelalderen i Runearkivet.

⁵³ I tillegg til disse er det et segl med selve omskriften skrevet i runer. NS nr. 745: [+shajua??iæ?? “S[igillum] Halvarði E[yvindarsonar]”].

⁵⁴ Liljegren hevdet i sin *Runlära* (1832: 191f.) at bumerker som monogrammer av runene i gårdsnavnet forekommer mange steder, men at dette hovedsakelig er i den eldre tiden og at senere synes det som om

Strømmes “Bumerker frå Sunnmøre” (Oslo 1943) og plukket ut “mulige binderune-bomærker”. Hos Strømme er tydeligvis førerne av merkene identifisert og i enkelte av Tønnesens eksempler stemmer navn og merke overraskende godt overens. Hvilke kriterier Tønnesen har lagt til grunn for utvelgelsen, er noe uklart. Han oppløser tegnene noen ganger som initialer, andre ganger som første bokstaver i fornavn eller etternavn, eller som fulle navn. Han tar også innskrevne runer med i betraktningen. (Dette er en rune som i alle distinktive trekk faller sammen med en annen rune. For eksempel kan man lese en innskreven i-rune i alle runer som inneholder en stav, og † og ‡ kan leses ut av en rune ⚏ . De fleste seriøse runeforskere i dag oppfatter dette som en svært dubiøs måte å løse opp runer på.) Overflødige kvister eller andre trekk blir sett bort fra.

De fleste merkene kan forklares på en enkel måte ved at velkjente symboler og geometriske figurer er, med små tilføyelser eller fratrekninger, endret ettersom de er overlevert i generasjoner. Dette er skjedd helt uten tanke på runer.

Runebumerker slik man finner i seglmerkene fra middelalderen, er bygd på det vanlige systemet for binderuner. Det er også slik man ser for seg at eventuelle runebumerker fra etter reformasjonen skal være dannet. Man skulle da anta at runene ble brukt til sammenskriving på denne måten også i vanlig skrift. I det etterreformatoriske runematerialet som er presentert i denne oppgaven, er det ni relativt sikre forekomster av at to runer er skrevet sammen. I E37 Hågålia er det tale om en rettelse i forbindelse med at d er uteglemt i romertallet $\widehat{\text{m}}\widehat{\text{d}}\widehat{\text{c}}\widehat{\text{c}}\widehat{\text{x}}\widehat{\text{l}}\widehat{\text{x}}\widehat{\text{l}}\widehat{\text{x}}\widehat{\text{x}}\widehat{\text{i}}\text{V}$ og siden føyd til ved at det er satt en lomme på c-runen. I tre andre tilfeller dreier det seg om tradisjonelle runetyper for a og e som er skrevet sammen og brukt for æ (E89, E194 og E205). Dette er ikke binderuner i egentlig forstand ettersom det her er skapt en ny rune på samme måte som ligaturen æ er satt sammen til bokstaven æ og det er tale om en monografisk representasjon med én rune for én bokstav i det latinske alfabetet. Det samme er tilfellet med binderunen $\widehat{\text{u}}\widehat{\text{u}}$ i E75 Såsen der runen trolig skal stå for w. Binderunen i ordet $\widehat{\text{k}}\widehat{\text{o}}\widehat{\text{r}}$ på drikkehornet fra By (E201) skyldes at innskriften er en kopi av innskriften på et middelaldersk drikkehorn (N434 Hjørundfjord).⁵⁵ Igjen står tre riktige eksempler på bruken av binderuner: E71 Ål kirke $\widehat{\text{m}}\widehat{\text{a}}\widehat{\text{r}}\widehat{\text{i}}$, E88 Listul $\widehat{\text{h}}\widehat{\text{a}}\widehat{\text{l}}\widehat{\text{v}}\widehat{\text{o}}\widehat{\text{r}}$, $\widehat{\text{h}}\widehat{\text{a}}\widehat{\text{l}}\widehat{\text{i}}\widehat{\text{g}}\widehat{\text{e}}$ og $\widehat{\text{h}}\widehat{\text{a}}\widehat{\text{l}}\widehat{\text{v}}\widehat{\text{o}}\widehat{\text{r}}$ og E180 Vindal

---

hensikten kun har vært å lage et tegn som er distinkt fra andre bumerker. Bumerker brukt for gårdsnavn er ikke undersøkt her siden dette i alle tilfeller ville være svært vanskelig å påvise.

⁵⁵ J. E. Knirk har vist at innskriften trolig er hentet fra W. F. K. Christies gjengivelse i *Urda* II.1 (1837): 42f. (*NoR* 10 (1995, publ. 1996): 16).

haugē?. Med så få eksempler på bruk av binderuner belagt i vanlig skrift med runer ville det være underlig om binderuner var i bruk som bumerker eller personlige eiermerker for øvrig.

Det har i eldre tider vært en begrenset del av befolkningen som kunne lese og skrive, enten det gjelder runer eller latinske bokstaver. Og man må anta at bumerkene til en viss grad dekket disse menneskenes behov for et personlig merke som de kunne sette på sine eiendeler eller bruke som signatur i kirkebøker og lignende. Av dette kan man si med stor sikkerhet at en stor del av bumerkene ikke kan ha vært dannet over runer eller andre skriftegn ettersom de var skapt av og for ikke litterate personer.

Kapittel 12 Lokale tradisjoner

Det synes som om det i enkelte distrikter er en større opphopning av runeinnskifter fra samme tidsrom. Som nevnt innledningsvis har Jan Ragnar Hagland i en artikkel (1989) presentert en 1800-talls runetradisjon fra Karmsund, innerst i Førdesfjorden, Rogaland. Haglands dokumentasjon og materiale har ikke vært tilgjengelig ved denne undersøkelsen, men innskriftene, slik de er presentert i artikkelen, er oppført i katalogen som E121 Stakkastad, Tysvær. Innskriftene vitner om at runer har vært brukt i korrespondanse mellom folk, men også at de har vært brukt for å skjule deler av et budskap for andre. Hagland mener runekunnskapen peker tilbake på én mann, Hans Knud Sørensen fra Stakkestad, som levde fra 1810 til 1877. Hvor han har fått runekunnskapen sin fra, tar ikke Hagland stilling til. Runekunnskapen må ha vært vel etablert i området for i 1933 var det fremdeles gamle i området som kunne uttrykke seg ved runeskrift.

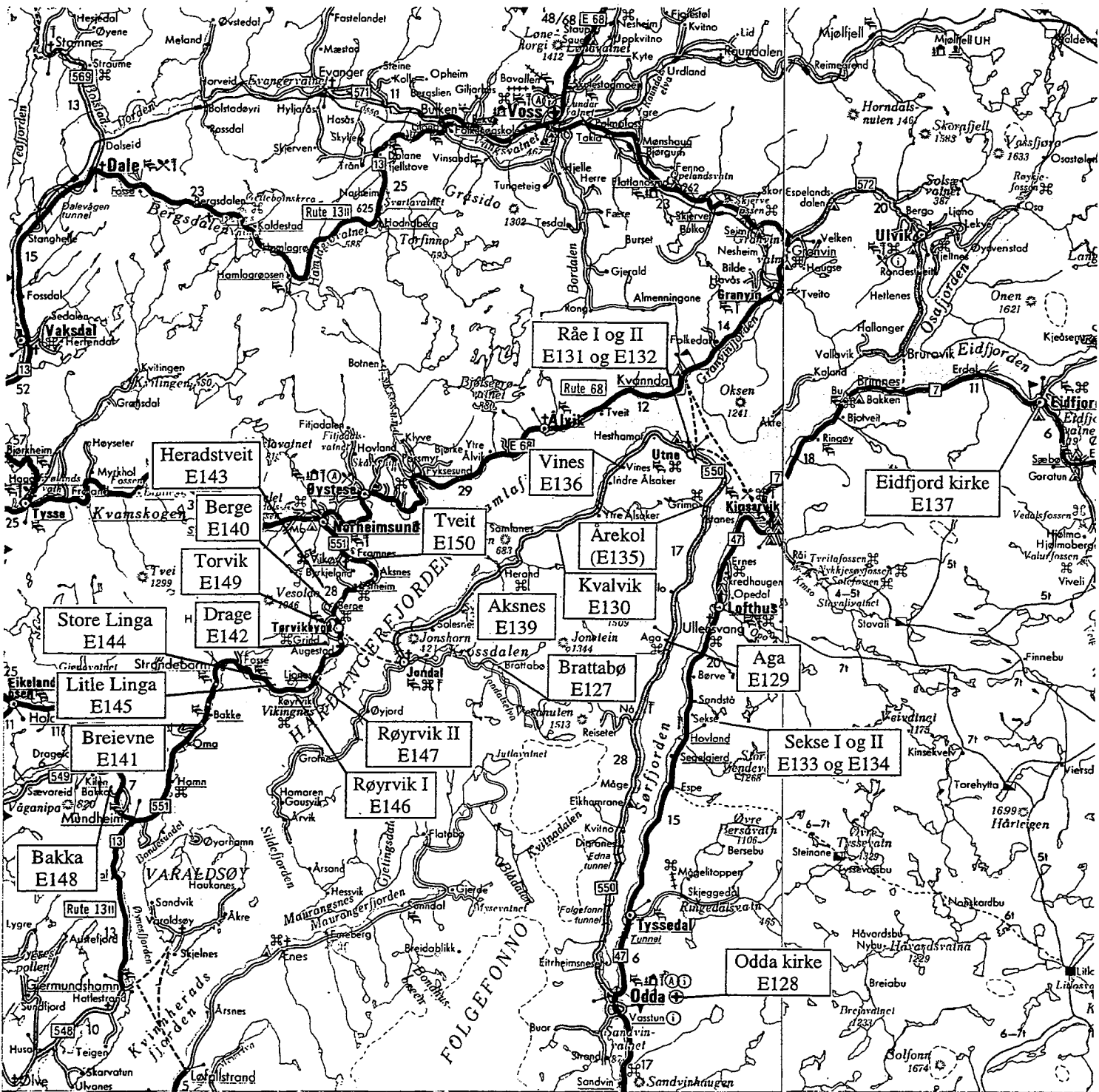
Innskriftstettheten og bruken forteller at dette må ha vært en lokal runeskriftstradisjon, ikke nødvendigvis nedstammende fra middelalderen, men heller det James E. Knirk kaller “a popular (...) farmer's tradition” (Knirk 1985: 1). Slike folkelige runetradisjoner ser ut til å ha utviklet seg flere steder i Norge. Einar Haugen har undersøkt innskifter fra Oppdal (Haugen 1980) der han mener det kan være spor av en lokal tradisjon som han spekulerer i om kan gå tilbake til middelalderen. Henning Alsvik har sett på innskifter fra Valdres med samme utgangspunkt. Her skal disse områdene og noen flere undersøkes nærmere med det innskriftstilfanget som finnes dokumentert i Runearkivet i dag.

*12.1 Hardanger*⁵⁶

I den følgende undersøkelsen av de etteereformatoriske runeinnskriftene i Hardanger er én innskrift utelatt. E149 Torvik skiller seg på alle måter fra det øvrige innskriftsmaterialet fra dette området. Denne innskriften blir behandlet i annen sammenheng i kap. 13.3.

På en stokk fra Tveit i Kvam, som nå er tapt, stod en lengre runeinnskrift (E150). Stokken skal ha kommet fra den gamle stavkirken i Vikøy, som ble revet i 1830. Den ble da lagt inn i veggen på et naust tilhørende Tveit gård, som Håko Tveitt satte i stand på samme tid

Kart over Hardanger

(opplysninger fra Geirr Tveitt 21.03.1955). Innskriften går over to linjer og runene i linje b er skråstilt og litt lettere risset enn runene i linje a. Innskriften lyder: a) "... J(ohannes) L(ar)S(en). Tiden forverres, g[aar all]tid frem og ikke tilbake igjen." b) "... Larsen Berge av St[r]andebarm[m mdc]cxci, MDCCXCI ." Innskriften må være skrevet av Johannes Larsen Berge fra Strandebarm (1749-1813). Han gikk under navnet "Plassa-Juhannes",⁵⁷ forteller Olav Kolltveit (Næss og Kolltveit 1981: 39):

"Sjølv kalte han seg »Theolog og Pilegrim Johannes Larsen Berge«. Han va fødd på Styrkaplasse på Berje [Bru] i 1749, men da ser ut te at folkje hans va inflytte te bygdå. Da va ein merkjele skrue, halt sjeni å halt tomsing, seie dei. Han hilt seg møkje i prestagaren [Strandebarm?] å dar apa dei han opp, so han trudde han va mest leka klok å lærd så presten sjøl. Han va svært skriftlærd, å ein tå konstana hans va å hogga rune i berg å stein. Da va nå helst sitt eie stolte nabm han foreviga på dan måten, men han ha hogge lenger innskrifte og, soleis båte i Røsmarkjå å Lingahagen. Da ska vera noke relijøst vas, seie dei så ha prøvt å utty' kråketæna hans."

Innskriften som Kolltveit nevner fra "Lingahagen", er trolig en runeinnskrift som skal ha stått på en bergknaus nedenfor riksveien på Litle Linga (E145), men som gikk tapt da veien ble utbygd (opplysninger fra Olav Tveiten). Hvor "Røsmarkjå" skal være, vites ikke. Men fra vestsiden langs Hardangerfjorden mellom Oma og Vikøy kjennes flere runeinnskrifter som må være skrevet av Johannes Larsen. På en bete (takbjelke) i røkstuen på gården Store Linga (E144), med årstallet 1779 og initialene til Hans Rasmussen, står "Johannes L[ar]se[n]" med runer. Hans Rasmussen var eieren av gården på den tiden. Johannes har også hugget navnet sitt inn i en stein i grunnmuren av en røkstue på gården Røyrvik (E146 Røyrvik I). På steinen ved siden av har Iver Stenssen Rørvig skrevet navnet sitt med latinske bokstaver i 1793. Og under dette står "Marta Hansdatter Store Linga" med runer. Det fortelles at Ivar Aasen var i bryllup på Røyrvik i 1843. Han oppdaget runeinnskriften på den gamle grunnmuren, ble straks interessert og begynte å tegne den av. Men da lo folk av ham og sa at det var ikke verdt det, det var bare en gutt som for noen år siden hadde skrevet navnet på kjæresten sin med runer (Næss og Kolltveit 1981: 39). Trolig var det Johannes som var forelsket i Marta og skrev navnet hennes. Men det var Iver som fikk henne. Iver og Marta giftet seg nemlig senere.

Johannes må ha reist rundt i Hardanger og tatt arbeid der det måtte finnes. På gården Brattabø øverst i Krossdalen, Jondal, på andre siden av fjorden, er det bevart en

---

⁵⁶ Her er det på sin plass å rette en stor takk til Olav Tveiten i Tørvikbygd, som har latt meg få tilgang til avtegningene sine og satt meg på sporet av flere innskrifter.

⁵⁷ Næss skriver "Plassa-Juhansen", som må være feil for Plassa-Juhannes.

byggningsstokk etter enda en gammel røkstue (E127). Her har det stått med latinske bokstaver (delvis rekonstruert): “Denne stue haver jeg Lars Bergesen Brattabø ladet bygge. Tømmermenn var Johannes Larsen Severhagen, Peder og Iver Pedersønn ...” Og under dette finner man igjen navnet “Johannes Larsen Berge” skrevet med runer. Her fortelles det om deltagerene i arbeidslaget som reiste stuen.⁵⁸ Det var denne typen innskrifter som tradisjonelt ble skrevet på betene i tømmerbygninger i Hardanger. Man kan derfor anta at innskriften på beten på Store Linga også stammer fra da bygningen ble reist og at Johannes var med på dette arbeidet. Det samme må gjelde en stokk på Breievne (E141) ikke langt fra Oma, med blant annet Johannes’ navn i runer og årstallet 1776.

Fra gården Berge, der Johannes Larsen vokste opp, kommer et felehus med et runealfabet skrevet på undersiden (E140). I tillegg står det en del årstall fra 1763 til 1785 (26. oktober), som kan passe med Johannes Larsens levetid. Olav Berge (1966: 543) nevner en Ola, bonden på Berge i 1763, som den mulige runerisseren og argumenterer for at runealfabetet fra Berge kan være en kopi av et eldre runealfabet, muligens fra Heradstveit siden enkelte av tegnene tilsvare bumerker fra Heradstveit og fordi Ola hadde familiebånd til Heradstveit. Det finnes et runealfabet på Heradstveit også, men dette viser seg å ha et annet forbilde (E143, se nedenfor).

Derimot stemmer alfabetet fra Berge godt overens med runeformene til Johannes Larsen. Alfabetet fra Berge tilsvare i rekkefølge og utforming alfabetet hos Huitfeldt, med noen små variasjoner: **o** har horisontale kvister, noe man finner i mange innskrifter fra Hardanger, **V** er skutt inn mellom **u** og **x** og en rune **ø** med tre horisontale kvister på venstre side av staven er tilføyd etter **æ**. I tillegg har alfabetet fra Berge åtte ekstra tegn hvorav to tilsvare bokstaver fra et alfabet som Huitfeldt fører opp på siden rett etter runealfabetet. Av de andre ekstra tegnene er ett en variant av **z** **ʌ** med rette kvister, ett en variant av **e** **†** med diagonal kvist, ett en variant av **o** med diagonale kvister til basis og ett den liggende varianten av **h** **✕**. De tre siste formene finner man i Johannes Larsens innskrift fra Brattabø, og **e** **†** er en vanlig variant i de øvrige innskriftene fra Hardanger (se innskriftene til Gunnar Anfinsen Årekol og Johannes Jonson Kjærland nedenfor). Allerede med dette kan man konstatere at det er en litterær runekunnskap som ligger til grunn for Hardangerinnskriftene og denne kan meget vel bygge på Huitfeldts *Danmark Rigis Krønike*. Et unntak fra denne åpenbare litterære tradisjonen er E128 Odda kirke (se nedenfor).

---

⁵⁸ Siden Johannes Larsen Severhagen opptrer i innskriften med nettopp dette gårdsnavnet, må innskriften være skrevet etter at han giftet seg (første gang) til gården i 1768, men altså før Lars Bergesen Brattabø døde i 1816.

Brettet med runealfabet fra Heradstveit (E143), nevnt ovenfor, er også påskrevet navnet Torstein Nilsen Herredstvedt og året 1864 med runer og runeromertall. Innskriften sto slått opp over døra inne på loftet der Torstein Nilsen (1841-1913) bodde. Alfabetet er identisk med to andre runealfabeter fra Hardanger, alle sammen malt på trebrett. E135 Sørfjorden er en kopi laget av Lars J. Berge omkring 1873. Originalen stod på et Brett inne i kahytten til en jakt som har hørt hjemme i Sørfjorden (Berge 1966: 542). Foruten runealfabetet har brettet også navnet Gunder Anfinsen Øvre Qvale og året 1832 skrevet med runer. E142 Drage er malt på et Brett som kommer fra gården Drage i Tørvikbygd. Dette brettet har også 1832 skrevet med runeromertall og navnet Gunder Anfinsen Øvre Qvale, men rett under alfabetet står navnet Ole Larsen Drage.

E135 Sørfjorden, kopi ved Lars J. Berge (foto: ukjent)

Gunder Anfinsen Øvre Qvale er Gunnar Anfinsen fra Årekol i Grimo (1784-1855). Både Gunnar Årekol og Torstein Nilsen fra Heradstveit var rosemalere. Gunnar Årekol hadde en jakt sammen med broren sin som han reiste rundt på rosemalings jobber med, og trolig var det hans jakt og rune Brett Lars J. Berge kom over i Sørfjorden i 1873. Gunnar Årekol har også malt brettet fra Drage, som han må ha gitt til Ole Larsen. Kanskje er det dette Torstein Heradstveit har sett og kopiert i 1864. Men antagelig har det vært flere alfabet Brett i omløp. I et brev til A. Liestøl har Nils G. Brekke skrevet (brev av 13.11.1967):

“Der skal vera ein tradisjon om at runer var brukt som eit merkantilt løyndespråk, og at ein hadde slike rune Brett monterte i kahytta på jekter og føringsbåtar.”

I alt står Gunnar Anfinsen for syv kjente runeinnskrifter fra Hardanger. Foruten de to alfabet Brettene har han malt runer på et kistelokk fra Sekse i Sørfjorden (E133 Sekse I), på en øl øse fra Vines i Kinsarvik (E136) og på framsiden av to kister, en fra Revne i Fusa, men som er laget for folk på Leirstein (E152 Revne), og en fra Aga (E129).⁵⁹ Disse innskriftene er malt på gjenstander som Gunnar Anfinsen har utsmykket med sin rosemaling, og alle står sammen

⁵⁹ En mulig sjettede innskrift laget av Gunnar Årekol står på en ølkjenge i Norsk Folkemuseum E151.

med innskrifter med latinske bokstaver. På Vines og Revne har Gunnar Anfinsens brukt runer kun for navnet sitt, som signatur, etter lengre innskrifter i latinske bokstaver (Revne: på tysk). På Sekse I er det eierens navn som er skrevet i runer. Kistene fra Sekse og Aga er ikke signert, men Kloster argumenterer for at rosemalingsstilen er Gunnar Årekols (1946: 20 – Sekse I, 18 – Aga) og han mener at runeinnskriftene også bekrefter dette: "Runer var jo i likhet med tysk og latin karakteristisk for denne maler" (Kloster 1946: 18). Nå vet man at også andre rosemalere kunne skrive med runer, men det er ingen grunn til å bestride Klosters vurdering av rosemalingsstilen.

En tredje rosemaler som har skrevet med runer i Hardanger på 1800-tallet, kjenner man fra Sekse. Her, samme sted som en av Gunnar Anfinsens kister kommer fra, har Johannes Jonson Kjærland fra Granvin malt en runeinnskrift (E134 Sekse II). Innskriften står på en kiste, som Johannes Kjærland har utsmykket, og forteller at kisten er bekostet av Vigleik Hansen og tilhører Vigleik Vigleikson. Til slutt står det at kisten ble malt i 1832 og så initialene til Johannes Jonson Kjærland.

Runeformene i Gunnar Årekols innskrifter varierer noe fra innskrift til innskrift. Innskriftene fra Vines (E136) og Aga (E129) har e med horisontal tverrkvist, †, mens Sekse I (E133), Revne (E152) og alfabetbrettene E135 Sørfjorden og E142 Drage har diagonal tverrkvist, †. Alfabetene har også diagonale kvister på o †, og ø †, mens Aga har horisontale kvister på o †, og Vines har horisontale tverrkvister på ø †. Det kan synes som om kvistenes orientering var likegyldig for Gunnar Årekol ettersom de ikke hadde distinktiv funksjon i hans system. For eksempel vil ikke e falle sammen med æ ved diagonalstilling av tverrkvisten siden han hadde et annet tegn for æ, †. Det samme kan ha vært tilfelle for Johannes Jonson Kjærland, som bruker † og † om hverandre for e i én og samme innskrift (E134 Sekse II). I innskriften fra Vines bruker Årekol ƿ for f, men istedenfor ƿ for g, som han bruker i innskriftene Sekse I og Sørfjorden, bruker han ƿ, der begge kvistene går ut fra samme punkt på staven. Med så liten distinksjon mellom to forskjellige tegn synes det å ha vært vanskelig å huske hvilket tegn som skulle brukes for hvilken lyd, og i innskriften fra Revne har han byttet om de to og bruker ƿ for f og ƿ for g. Kjærland skiller ikke mellom tegnene for f og g i det hele tatt i sin innskrift og bruker ƿ for dem begge.

Alfabetbrettene fra Sørfjorden og Drage (og Heradstveit) har noen runeformer som skiller seg klart fra de andre innskriftene til Gunnar Årekol. På alfabetbrettet fra Drage har noen ført opp variantformene h, †, og † over henholdsvis c ↓, d † og e †. I tillegg er et komplisert runelignende tegn ført opp over b og et tegn som ligner X med haker på endene av

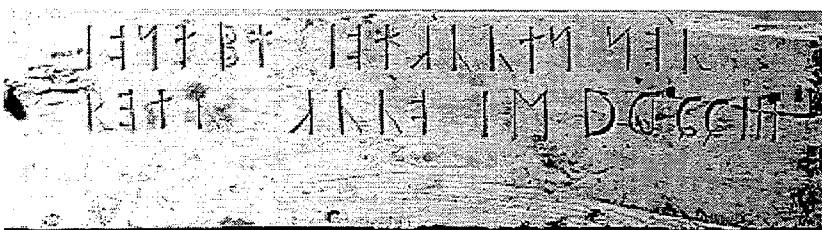
stavene på venstre side ført opp over runen for z. Runetegnene h og Z på plassene til henholdsvis h og s i alfabetet finnes bare på de tre alfabetbrettene. Det er underlig at to så faste runer som h , s, og z , som Gunnar Årekol bruker i de andre eldre innskriftene sine, og som er de dominerende formene i resten av innskriftsmaterialet fra Hardanger, blir erstattet i 1832 med to, ellers ukjente, runeformer.

På den andre siden av fjorden, lengst nord på Folgefonnlandet, ligger gården Ytre Råe. Her står det også en gammel røkstue med runeinnskrift på beten. Innskriften forteller at Johannes Torbjørnsøn lot stuen bygge i 1797 (E131 Råe I). Johannes Torbjørnsøn kom fra gården Hauso, men giftet seg med Herborg Josefdotter fra Råe og flyttet dit. Sammen fikk de sønnen Joseph. I privat eie i Fåberg er en skuff med runeinnskrift i to partier på framsiden (E132).

E132 Råe II (foto: J. Nordby)

- 1a) dese ord ere
- b) bænkers rætte eyer
- c) mans naVn

- 2a) ioseph iohannes søn
- b) røen anno I M DCCCIII

“Disse ord er benkens rette eier, manns navn Joseph Johannessøn Røen. Anno i MDCCCIII (1803).” Etter innskriften må man anta at skuffen en gang har stått i en benk. Navnet på skuffen passer med Johannes Torbjørnsøns sønn Joseph. (Gårdsnavnet er tidligere blitt skrevet Røen, jfr. NG 11: 458.). Joseph var 10 år i 1801 og altså omtrent 12 da han skrev denne innskriften. Språket i teksten kan tyde på at det var en ung person som skrev den. Man ser at han har skrevet “manns navn” for “mannens navn er”. I tillegg er betydningen av ordet *anno* tydelig misforstått, siden preposisjonen “i” er skrevet foran årstallet (jfr. E209). Det er

også enkelte feil i runene, men alt i alt er de svært like runene som Johannes Torbjørnsøn har brukt på beten på Råe. Blant annet bruker de begge horisontale kvister på o og ø (Råe II r. 5, linje 1a, o, er speilvendt), og runen for y er den samme i begge innskriftene (et nærmest horisontalt spor over runen i Råe II er en senere skade). Begge bruker de latinske romertall og også her er det likhetstrekk (sløyfe på C). I Råe I har b-runene markante mellomrom mellom de to lommene på staven. I Råe II er ikke mellomrommet like stort, men lommene er atskilt.

På en tilsvarende bete i røkstuen på plassen Mjøstølen under Indre Kvalvik finnes også en runeinnskrift (E130). Innskriften er sterkt forkortet, men må leses som initialene OIK etterfulgt av et bumerke⁶⁰ og 25. juli 1827 skrevet med romertall i runer. Initialene er blitt identifisert med Ola Jonson Kvalvik, f. 1799, av Karin F. Seim (brev av 03.07.1990 i Runearkivet). Han fikk sitt første barn i 1827, og kanskje er det dette som markeres med innskriften, men mer sannsynlig er det datoen for fullførelsen av huset.

Nord for Berge, nærmere Tveit, ligger Aksnes. Her står det en løe, der flere stokker i taket i kjelleren er dekket av inskripsjoner av forskjellige slag – også runer (E139 Aksnes). Her finner man flere navn og årstall fra første del av 1800-tallet og med runer blant annet Siur Knudsen Nedre Axness. Denne er ikke identifisert, men Sjur var et svært vanlig navn på Aksnes.

I Runearkivet finnes en liten anonym lapp med avtegning av en runeinnskrift (E148 Bakka). Over avtegningen står: “Sten, i en kløft 3-400 skridt fra gaarden”. Selve innskriften er **knut sandhauk**. Ifølge Olav Tveiten skal dette være en innskrift som stod på en stein ved stølsveien opp fra gården Bakka i Strandebarm. Antagelig er det politioverkonstabel i Bergen, Knud Sandhaug, f. 1847 i Strandebarm (folketellingen for 1900), som har skrevet denne innskriften. Om avtegningen er korrekt, så er ꝛ brukt for *n* og ikke ꝛ, som i resten av materialet fra Hardanger.

På et svafjell som kalles “Knutsteinen” i utmarka ovenfor gården Røyrvik er det en lengre runeinnskrift (E147 Røyrvik II). Bare bruddstykker av innskriften er leselig i dokumentasjonen i Runearkivet. De få ordene som kan leses antyder at innskriften har et pornografisk innhold. Dette skal også Shetelig ha ment da han behandlet innskriften (Per Fett i brev i Runearkivet). En sammenligning av runene med dem som man finner på gården Røyrvik, viser ikke nevneverdige forskjeller, slik at det kan være samme person som har skrevet de to innskriftene. Derfor er det selvfølgelig fristende å betrakte dette som den lengre

---

⁶⁰ Bumerket skal i denne posisjonen trolig stå for bruksnavnet “Mjøstølen”. Merket har form som ꝛ med en ekstra liten kvist mellom staven og høyre kvist.

innskriften som Johannes Larsen, ifølge A. Næss, skal ha hugget i "Røsmarkjå". Men denne stedsbetegnelse er ikke kjent og dessuten var Johannes kjent for sine religiøse innskrifter, ikke for pornografiske.⁶¹

I 1831 var Arnoldus Koren på leting etter en tapt middelaldersk likstein med runer ved Odda kirke (N277), omtalt av Gert H. Miltzow i "Presbyteriologia ...". Han fant ikke denne, men i stedet fant han en annen stein med runer. I et brev til W. F. K. Christie 1. mai 1831 skrev han:

"Derimot var paa denne Kirkegaard en anden Liigsteen, paa hvis ene Side fantes Runebogstaver, og paa hvis anden Side var anbragt et Kors. Det er en saakaldet Veegsteen omtrent 1 1/8 Al. lang og 3/4 Al. bred. Jeg formoder, at disse Runebogstaver i den senere Tid ere paaskrevne, men da jeg ikke engang ved Hjælp af Herr Provst Hertzberg var istand til at udfinde Aarstallet eller den affdødes navn, saa har jeg gjort et Udkast af Stenen og de derpaa anbragte Runebogstaver, ..." ⁶²

Steinen befinner seg nå i Bergen Museum og behandles her som E128 Odda kirke. På grunnlag av Bugges gjengivelse av Korens avtegning, og en annen avtegning i Runearkivet som trolig er laget av I. Undset, kan innskriften leses:

her·under·yiler·elias·lars·søneyæ

"Her under hviler Elias Larsen Eje." Første rune i tredje ord, g, kan muligens være punktert f, ƒ, som kan være brukt for v. Runen for e har formen † alle steder foruten siste tegn, der det står †. Nest siste tegn er punktert u, ũ, i Undsets avtegning, mens den ikke har punkt i Bugges kopi av tegning etter Koren. Etter runeinnskriften står med latinske bokstaver årstallet mdcc*x·xxxii (1792; * er bokstaven l utformet som et bumerke) og et annet sted på steinen står syv tegn som også må stå for det samme romertallet: ØÐCCL 𐌺 †, Christie må ha sendt opplysninger om sin tolkning til Koren eller prostens Niels Hertzberg og bedt om flere opplysninger, for i et brev til Christie samme sommer forsøker Hertzberg å besvare spørsmål angående personen og årstallene i innskriften. Han bekrefter at Elias Larsen bodde på Eie (i dag Eide i Odda kommune, i 1723 skrevet *Eye*, jfr. NG 11: 446) og at han døde i 1792, 82 år gammel. Han forteller videre:

⁶¹ Formuleringen "pulte meg her" kan tyde på at enten en kvinne har skrevet teksten eller, mer sannsynlig, at ordene er lagt i munnen på en kvinne.

⁶² Brev fra A. Koren til W. F. K. Christie, Helleland 1. mai 1831. Etter S. Bugges avskrift i Runearkivet.

“Lyslevende Mand Amund Sjursen Sexe var i Aaret 1792 Skoleholder. – Han ristede disse Runer som nu findes paa Stenen da han kunde Rune Alphabetet, gjorde han det for at vise sin Kunst.”⁶³

Men Koren skrev senere til Christie:

“Denne Mand [Ommund Sjursen Sexe] har ogsaa senere fortalt mig at han synes at erindre, at han for henved 40 Aar siden udhuggede med Runer Navnet Elias Larsen Eie paa en Gravsteen, men ved at gjøre Ommund opmaersom paa, at der paa samme Steen ovenfor Runebogstaverne er anført blot Elias Larsen Ejes Navn og Aarstallet 1792 samt Datum med en Art af romerske eller latinske Bogstaver, yttrede han, at det dog gjerne kunde være mueligt at det kun var dette sidste, han havde skrevet.”⁶⁴

Det er derfor uskikkert om det faktisk var Ommund Sexe eller noen annen som hadde skrevet runene på steinen. Hertzberg sier at Ommund kan runer og det er vel derfor sannsynlig at det var han som skrev disse når det vites at han faktisk har skrevet noe på steinen. At samme typen siffertegn som er brukt i romertallet her også forekommer på en av kistene fra Sekse (E134 Sekse II), støtter dette. Men ellers er runen † for e noe som ikke finnes i resten av Hardangermaterialet. Ommund Sjursen Sexe (1769-1864) “skal have været en original Mand med udmerkede Anlæg for Mathematik” (Olafsen 1907: 347).⁶⁵

12.1.1 Formidlingen av runer i Hardanger

To personer ser ut til å ha spilt en viktig rolle i formidlingen av runer i Hardanger på slutten av 1700-tallet og begynnelsen av 1800-tallet, Johannes Larsen Berge og Gunnar Anfinsen Årekol.

Johannes Larsen Berge (1749-1813) var husmannssønn, men han hadde tilegnet seg gode skrive- og lesekunnskaper. Det er naturlig å tenke seg at Johannes med alle sine innskrifter har lært fra seg runekunnskapen sin til flere. Tegninventaret i innskriften til Johannes Torbjørnsøn fra 1797 (E131 Råe I) er så likt det man finner i innskriftene fra Tveit (E150) og Berge (E140) at det er sannsynlig at han har lært sine runer av Johannes Larsen, direkte eller indirekte, eller at de har hatt samme kunnskapskilde.

Gunnar Anfinsen Årekol (1784-1855) kunne både lese og skrive. Robert Kloster skriver: “i ungdommen var han tuberkuløs, men prosten Niels Hertzberg tok seg av ham og helbredet sykdommen. Hos prosten lærte Gunnar også tysk og litt latin” (Kloster 1946: 8).

⁶³ Brev fra N. Hertzberg til W. F. K. Christie, Ullensvang 21. juni 1831. Etter S. Bugges avskrift i Runearkivet.

⁶⁴ Brev fra A. Koren til W. F. K. Christie, 12. juli 1831. Etter S. Bugges avskrift i Runearkivet.

Han var i likhet med Johannes Larsen uten odel og måtte søke å livnære seg på annen måte enn som bonde. Som omreisende rosebilder i Hardanger fra rundt 1807, da man finner de første arbeidene hans, er det naturlig å tenke seg at han er kommet i kontakt med mange som kan ha tatt interesse for runer og ville lære når de så han hadde brukt dem i malerarbeidene sine. Det er påfallende når Vigleik Hansen får Gunnar Årekol til å utsmykke en kiste for seg, at Gunnar skriver Vigleiks navn i runer (E133 Sekse I) og ikke sitt eget slik han pleier, og når Vigleik senere får Johannes Kjærland til å male en kiste for sin sønn, at han da vil ha en lengre innskrift med runer skrevet i lokket (E134 Sekse II). Dette viser i alle fall at Vigleik har kunnet skrive med runer, i likhet med Ommund Sekse.

Også de andre rosebildere i Hardanger kan ha lært runer av Gunnar Årekol eller etter innskriftene hans. Johannes Jonson Kjærland bruker runene for e og f og g på en måte som gir en indikasjon på at han kan ha lært å skrive med runer av Gunnar Årekol, og Torstein Nilsen Heradstveit har klart kopiert Gunnar Årekols alfabet i sin innskrift (E143 Heradstveit). Og skal man tro Nils G. Brekke, var det vanlig at omreisende håndverkere kunne skrive med runer i Hardanger.

Både Johannes Larsen Berge og Gunnar Anfinsen Årekol var tilknyttet en prestegård, og alt taler for at det er denne tilknytningen til et lærd miljø og gode skrive- og lesekunnskaper som har lagt grunnlaget for at de har tilegnet seg runekunnskapen. Det samme miljøet tilhørte Marcus Schnabel, og på hans og andre geistliges studier av lokalhistorie og filologi er det tydelig å se at den antikvariske interessen stod sterkt i dette miljøet. Her hadde man også tilgang til bøker om runer.

12.1.2 Motivasjon og tradisjon

Det grafiske materialet i Hardanger bekrefter det som denne undersøkelsen kom fram til om de etterreformatoriske runeinnskriftenes litterære opphav. Spørsmålet blir da hvorfor man tok opp runene i dette området. Her spiller to viktige motivasjonsfaktorer inn: 1) oppdagelsen av runemonumenter i området og 2) en generell antikvarisk interesse blant lærde i området.

Ved midten av 1700-tallet, da runeskriftstradisjonen i Hardanger ser ut til å ha startet, hadde fem middelalderske runeinnskrifter blitt oppdaget i området. I sommeren 1626 hadde Jonas Andersson fra Skånevik, på registreringsreise for biskop Niels Paaske, registrert en innskrift på en trestokk i Strandebarne kirke (N275), og senere på 1600-tallet hadde prost

---

⁶⁵ Han var far til Sjur Sexe (1808-1888), som ble professor i bergbygningslære og fysisk geografi.

Gert H. Miltzow gjort undersøkelser av fire andre (N277 Odda kirke, N279 Opedal kirke og N280-281 Kinsarvik kirke). Innskriftene var blitt publisert av henholdsvis Ole Worm i 1643 og Miltzow i 1679. Så igjen i 1735 ble innskriften i Strandebarm kirke publisert av Jonas Ramus (post mortem) i hans *Norriges Beskrivelse*. Oppdagelsen av disse innskriftene og publikasjonene må ha bidratt til å skape en bevissthet om runene. (Se for øvrig om motivasjon i kap. 13.3.)

Det er åpenbart at interessen for runer var stor hos noen av de lærde i området på denne tiden. Det gjelder både prester og prestestudenter. I 1765 malte sønnen til sogneprest Poul Schnabel i Granvin, Markus, en altertavle for Eidfjord kirke. På baksiden av denne skrev han signaturen sin i runer: "Ordineret og malet af M. Schnabel, studios." (E137 Eidfjord gamle kirke). Markus Schnabel (1744-1780) studerte på den tiden i København, han tok eksamen der i 1766 og ble senere prest. Han hadde interesse for mange vitenskaper, blant annet naturhistorie og historie, og etter hvert kastet han seg også over dialektstudier av hardangermålet (*NBL* 12: 469-472). Han lærte seg norrønt og korresponderte med blant andre Gerhard Schøning. Han fortsatte arbeidet med *Presbyterologia Norwegico-Wos-Hardangriana*, historieverket om prostiet Voss og Hardanger, som Miltzow hadde startet.

Gert H. Miltzow var selv, som er kommet tydelig fram ovenfor, opptatt av runeinnskrifter. Han var prest i Voss fra 1666 til 1688 og ble etter hvert også prost for Voss og Hardanger. Han var nært tilknyttet humanistmiljøet i Bergen, han samlet middelalderdiplomer, og han skal ha skrevet en nå tapt "Anmærkninger udi det gamle norske Sprog". Hans kone var datterdatter til Ole Worm, noe som sikker bidro til hans interesse for runer (Holm-Olsen 1981: 33). Man kan anta at han også hadde noen av Worms verker i sin boksamling, og dette sammen med hans studier av runesteinene i Hardanger må ha gjort ham til en av de mest rune kyndige i Norge i sin tid. I denne forbindelse kan nevnes runealfabetet E138 fra Voss, som ved sine runeformer ligger nærmere den vitenskapelige litteraturens runegjengivelser enn historieverkenes. Dette kan tyde på at alfabetet bygger på runekunnskap som stammer fra kretsen rundt Miltzow i Voss.

Niels Hertzberg (1759-1841), som var sogneprest i Kinsarvik fra 1803 og prost i Hardanger og Voss fra 1810, beskrives som en "polyhistor av det 18. århundres type" (*NBL* 6: 66). Han jobbet for at allmuen skulle lære å lese og skrive, og satte opp en boksamling til fri benyttelse for vanlige folk. Om han også har lært folk runer, er uvisst, men at han selv til en viss grad måtte sette seg inn i dem, kommer fram av korrespondansen i forbindelse med steinen ved Odda kirke.

Disse lærde omgangskretsene i Hardanger må ha vært utgangspunktet for runekunnskapen som manifesterer seg i runeinnskriftene fra 1700- og 1800-tallet. Runologiske verk eller verk inneholdende runealfabeter må antas å ha vært tilgjengelige i presteskapets boksamlinger. Og blant prestene fantes det noen som hadde særlig interesse for runer. Men runekunnskapen ser ut til raskt å ha spredd seg til lavere sosiale lag, og det var hovedsakelig disse menneskene som tok den i bruk. Runene ble brukt som en kuriositet, men det må likevel ha vært en del som hadde denne kunnskapen. Omreisende rosemalere som Gunnar Årekol, Johannes Kjærland og Torstein Heradstveit, og arbeidssøkende som Johannes Larsen Berge kan ha bidratt til å spre kunnskapen, og på den måten lagt grunnlaget for en lokal tradisjon.

12.2 Oppdal og “oppdalsruner”

I sine to artikler fra 1980 og 1981 presenterer Einar Haugen en rekke etterreformatoriske runeinnskrifter fra Oppdal. Haugen hadde bare i mindre grad kjennskap til runenes bruk i Norge etter reformasjonen, og bare i løpet av de siste årene er antall innskrifter økt betraktelig. På grunn av denne mangelen på oversikt over et større innskriftsmateriale ser han den geografiske konsentrasjonen av etterreformatoriske runeinnskrifter i Oppdal som noe særskilt, og ved to tilfeller bruker han betegnelsen “Oppdal runes” (1981: 152 og 153) om runene som forekommer i disse innskriftene. Haugens artikkel fra 1981 er den trykte versjonen av hans innlegg ved Det første symposiet for runer og runeinnskrifter i 1980, og dette var således også den første enhetlige presentasjonen av norske etterreformatoriske innskrifter for det runologiske fagmiljøet. Dette har gjort at innskriftene fra Oppdal og “oppdalsruner” er gått inn som en enestående og enhetlig gruppe innskrifter med særlige runetyper i oppfatningen av norsk etterreformatorisk runebruk. Men dette er ikke i den grad tilfellet. I Oppdal ble runene, som Haugen har påpekt, brukt primært til å skrive årstall. Og som det kom fram av utredningen om runer brukt som romertall (kap. 11.2), er innskriftene fra Oppdal bare en del av et større område som strekker seg både nordover og sørover for Dovre der runer ble brukt med dette formålet. Haugens oppfatning av runeinnskriftene i Oppdal og andre steder i Norge som “utslag av boklærdom” (Haugen 1980: 36) står ved lag også med nytt tilfang av innskrifter. Den allerede kjente runepraksisen i Oppdal og områdene rundt i Sør-Trøndelag skal derfor ikke behandles her,⁶⁶ men én innskrift kan det passe å nevne

---

⁶⁶ Flere innskrifter fra dette området er behandlet i forbindelse med bruken av runer som romertall i kap. 11.2.

i denne forbindelsen. I 1992 fikk Vitenskapsmuseet i Trondheim melding om en benk med runer på bruket Buslettet under Vindal Nedgard i Oppdal (E180 Vindal). J. E. Knirk, som har behandlet innskriften i en artikkel (1997), er kommet fram til at den må være skrevet av Hans Johnsen Haugen, oldefar til Einar Haugen, i 1840. Einar Haugen døde i 1994 og fikk dessverre aldri vite om at hans egen oldefar hadde vært blant runerriiserne i Oppdal.

En gruppe innskrifter fra Sør-Trøndelag som Haugen ikke behandlet i sine artikler, skal kun kort presenteres i det følgende. Disse innskriftene ligger utenfor den runepraksisen som er representert i det øvrige etterreformatoriske materialet.

12.3 “Træbokstaverne” i Oppdal og Rennebu

I området rundt fjellet Leverkinna på grensen mellom Oppdal og Rennebu er det på fire steder skrevet en mengde navneinitialer med en skrift som hovedsakelig består av store latinske bokstaver, men der enkelte runetegn forekommer innimellom. Initialene følger den vanlige formen av fornavn, eventuelt mellomnavn, farsnavn, -sønn/-datter og gårdsnavn (f.eks. *Anders OlsSon Tveit* og *Kari HansDatter Olstad*). Tre steder langs elva Eldå ved Nerskog finnes det innskrifter med slike initialkombinasjoner. Innskrift E184 Nerskog, står hugget i laftestokkene i en slåttebu ved utløpet i Grana. Her er det minst åtte forskjellige navn skrevet med initialer, og årstallet 1884 er skrevet sammen med ett av dem. Innskrift E176 Eldåa står skrevet på en skrivestein like i nærheten, og her kan man lese minst ti forskjellige initialkombinasjoner og årstall fra 1800-tallet og muligens begynnelsen av 1900-tallet. I Eldåskaret litt opp fra dalen er finnes en tilsvarende stein hvor to personer har skrevet sine initialer og årstallet 1881 (E182). Også lenger innover i fjellet bak Leverkinna finner man en skrivestein. Dette er et svaberg ved foten av Duggurdsknappen som er fullstendig overskrevet av initialkombinasjoner (E181). Her er det ingen årstall, men tegnene har samme karakter som i de foregående innskriftene.

Det er grunn til å være skeptisk til disse innskriftene med tanke på om det virkelig er runer man har med å gjøre. Utallige ganger er det kommet rapporter om nyfunne runeinnskrifter til Runearkivet som ganske umiddelbart har vist seg å være rene bokstavinnskrifter. Det at bokstavene er hugget i stein eller skåret i tre, har gitt dem et kantet utseende, og kantete tegn blir ofte oppfattet som runer. Innskriftene som er presentert her, er også tidligere blitt betraktet som rene bokstavinnskrifter. Men det er to grunner til at de likevel blir tatt opp til vurdering her. Den ene er det faktum at ikke alle tegnene kan forklares som latinske bokstaver, og den andre er noe Eilert Støren forteller om i en liten artikkel om

runenes bruk i dette området. I artikkelen “Runerne og deres etterkommere i Meldalen og Rennebu” gjengir han et alfabet og forklarer at dette er “... ‘Træbokstaverne’, som en Mand i Rennebu har fortalt mig om” (Støren 1921: 20). Dette alfabetet ser slik ut:

“Træbokstaverne” gjengitt etter Støren (1921: 21)

Λ Β Γ Δ Ε Ζ Η Ι Κ Κ L M Y N K P R S T V V
 A B C D E F G H I J K L M N O P R S T U V

Størens alfabet består nesten utelukkende av latinske bokstaver, men det er tydelig at krumme linjer er unngått og at noen bokstaver er forenklet (se A og T). Kun tre tegn skiller seg betraktelig fra vanlige latinske bokstaver, tegnene for J, k, det ene tegnet for M, Y, og tegnet for O, k. De to siste samsvarer i form og funksjon med runer (o venderune). I initialinnskriftene fra området rundt Leverkinna er de latinske bokstavene A (muligens med formen Λ i Nerskog a) AoDM, og b) AKSR), D, F (?), H, I, K, L, M, N, P, R og S belagt, og tegnformene k og k, oftest med formene h og h/f. Tegnet for M, Y, er ikke belagt (et høyst usikkert belegg finnes i E196 Skilbreidalen). Det faktum at initialen O (for det svært vanlige navnet Ole og da også Olsen) ikke er belagt med latinsk bokstav i disse initialinnskriftene, men at Størens tegn k forekommer hyppig, støtter tanken om at det er dette alfabetet som er brukt i innskriftene. Noe underlig er det at det skal være et eget tegn for J, k. I eldre initialer med latinske bokstaver var det vanlig å bruke I for J (selvfølgelig også med runer siden det ikke fantes noen rune for j). Men nettopp rundt 1900 ble J mer vanlig i bruk, og i og med at dette alfabetet i stor grad kan ha blitt brukt til initialer, der man ønsket å kunne skille navn som f.eks. *Iver IverSen Jonsrud* og *Johannes JonSen Ingstad* fra hverandre, kan J ha hatt en viktig funksjon.

E184 Nerskog b og c (foto H. Sørheim)

- b) joSS AKSR ojSS IISS oS?
- c) 1884 oLSj Io?

Grunnen til at tegnene i dette alfabetet er utformet som de er, kommer helt sikkert av at tegnene skulle være lette å risse eller hugge i et hardt underlag, derav også betegnelsen “træbokstaver”. Utgangspunktet er de vanlige latinske kapitalene, men den spesielt vanskelige bokstaven O har man erstattet med þ/ƒ, som er mye enklere å risse. Også erstatningen av J med h kan forklares på denne måten, siden kniven må føres i en bue nederst for å lage bokstaven J. Dette innebærer gjerne en vridning av armen, mens en rett eller buet kvist nedover mot høyre er lettere (særlig for en høyrehendt person). Tegnet Y har færre streker enn M, men her er det ikke mye å vinne og derfor forekommer de to formene side om side.

Det ser altså ut til at man har utviklet et eget epigrafisk alfabet i Rennebu, og at dette har hatt sin funksjon primært til ristning av initialer. Man kan så diskutere om tegnene som ikke er latinske bokstaver, er hentet fra runeskrift eller om det er tilfeldig at de til en viss grad er lik runer. I og med at runer ble brukt i området på 1800-tallet, kan man ikke utelukke at noen har kunnet runer og sett fordelene i enkelte runetegn framfor latinske bokstaver når det kom til å risse innskrifter i hardt underlag.

Til slutt bør nevnes to andre innskrifter som muligens også hører til i dette korpus av innskrifter med “træbokstaver”. Støren gjengir i samme artikkel en innskrift på en grind i Rennebu (E186 Ukjent sted) der det skal ha stått “Mƒh 1914” (1921: 21). Støren gir ingen tolkning av innskriften, men det er tydelig at det også her er tale om initialer og, lokaliteten tatt i betraktning, heller MoS enn eldre runer for eas. En innskrift på et bogtre fra Horg (E169) ser ut til å være en lengre tekst i store latinske bokstaver med enkelte runelignende tegn innimellom. En avtegning er eneste dokumentasjon i Runearkivet, og denne er så usikker at den ikke gir grunnlag for tolkning.

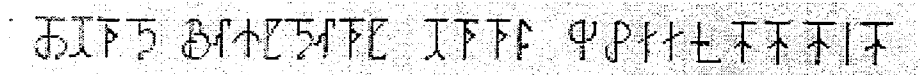
12.4 Dovre og Nord-Gudbrandsdalen

Sider ved bruken av runer på Dovre og i Nord-Gudbrandsdalen er allerede nevnt i forbindelse med runeromertall (kap. 11.2.2). I det følgende skal noen av innskriftene presenteres grundigere og eventuelle forbindelser mellom dem forklares.

12.4.1 Dovre

Blant M. F. Arendts papirer i Nationalmuseets bibliotek i København er det en avtegning av runer og runeinnskrifter fra Dovre på slutten av 1700-tallet.⁶⁷ På to blad, med overskriften: “Två diversa Alphabeten af Hema-Runor, brukade af Gudbrandsdals Bønder, i Norrige”, er det oppført et compilert runealfabet med underlige runetyper. Runene er forklart som “Tagne af twänne Inskriptioner i träd, anförde här bakom; den första funnen 1804, den andra 1806; men uttydde 1807”. Avtegninger av de to inskripsjonene følger straks etter med kommentarer. Antagelig er disse Per Thams kopier av Arendts avtegninger. (Se Tham 1817: 28f.) Den første er beskrevet som: “Inscription på loket af en trädkanna, gömd på Kirkvolds gård norr om Dofrefjäll, men skuren i Dofre sokn, søder om fjället, i Norrige”.

E32 Bergseng

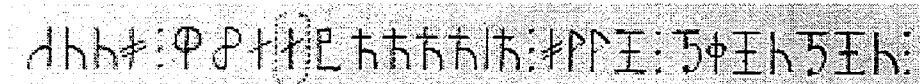

hans bergseng anno mdclxxxix

“Hans Bergseng, anno MDCCLXXXIX (1789).”

Den andre er beskrevet som “Inscription nedanföre Ombytens namn och distancer på en skjutstafla, upprättat vid Hougen gård i sjalfsamma sokn”.

E31 Haugen søndre

anno:mdcc/xxxxix:olle:svensen:

“Anno MDCCLXXXIX (1799). Otte Svensen.”⁶⁸

Disse er de eneste avtegningene som finnes og gjenstandene er nå tapt. Innskriftene er enkeltstående eksempler på et runealfabet med unike runeformer. Dog er middelalderske runetyper tydelig utgangspunktet for de fleste tegnene. Det er ingen tvil om at det er en forbindelse eller en felles kunnskapskilde som ligger bak de to innskriftene, en sammenheng som også Tham må ha oppfattet, ettersom han har satt sammen et alfabet ved hjelp av

⁶⁷ Nationalmuseets bibliotek, “Arendtiana”, 3. Hoved-Afdeling, 1. Fascikel, nr. 16.

⁶⁸ Det vites ikke om den stiplede parentesen rundt r. 8 c skal bety at runen ikke fantes på skysstavlen, og er tilføyd i avtegningen, eller om den var nærmest uleselig. I Thams trykte gjengivelse (1817: 29) er selve runen stippet.

runeformene i de to innskriftene. De spesielle runene for c, d, m og s er de samme i begge innskriftene, men ellers er det klare forskjeller, f.eks. mellom tegnene som er brukt for o og x.⁶⁹ Man ser også at l i innskriften fra Bergsens og l i romertallet fra Haugen må ha samme utgangspunkt – en latinsk L med lomme øverst på staven. Disse lommene kan i utgangspunktet ha vært kvister, dette ville forklare runeformene for n og g i innskriften fra Bergsens, og man ville kunne se for seg den nevnte l-runen som utledet av en kombinasjon av bokstaven L og runen l̥. Runene som er translitterert med l i runefølgen *olle* (E31 Haugen), støtter en slik forståelse av lommene. Her er det i avtegningen gjengitt et lettere riss fra den vanlige l-runens kvist og ned til staven igjen. Videre må den vanlige a-runen ligge til grunn for a i innskriften fra Bergsens, og yr-runen må være utgangspunktet for r. Runene for s og b kan ha både latinske bokstaver og normalformer av runer som forbilde. Det er stort sett tydelig å se hvor hvert av tegnene har sitt opphav. Likevel er det forandringer fra opphavet, og forandringene er så pass store at man må anta at dette er skjedd gjennom en tradering fra person til person over tid. Hvor mange ledd det er gått gjennom eller hvor lenge runetegnene har fulgt en tradisjon, er vanskelig å si. Endringer kan skje fort i en tradisjon der overleveringen ikke er støttet av at mange mennesker er del i tradisjonen, og dermed øver en viss form for korreksjon overfor hverandre. Dessuten er det klart ut fra at yr-runen ligger til grunn for r, at det må ha vært et litterært utgangspunkt for tradisjonen.

Gården Bergsens (gnr. 40) ligger i Dovre og ved folketellingen i 1801 var det tre med navnet Hans som bodde der, hvorav den ene var for ung til å ha skrevet innskriften i 1789. Av de to andre var den ene (Hans Olsen, 81 år) gårdmannens far, som hadde føderåd på gården, og den andre (Hans Kiøstelsen, 37 år) husmann med jord (*Digitalarkivet*). En av disse kan det ha vært som skrev innskriften på trekannen.

Hougen (i dag Søndre Haugen gnr. 64) var i lengre tid skysstasjon og gjestgiveri (NG 4.1: 10). Thams tolkning av navnet på skysstavlen er “Otte Svensen” (en tolkning som han trolig har fått fra Arendt). Men ved folketellingen av 1801 var det ingen ved dette navnet på gården. Derimot bodde en Ole Svendsen (44 år) “gaardmand og giæstgiver” på Haugen (*Digitalarkivet*). Etersom han drev gjestgiveriet, ville det vært naturlig om han også var den som satte sitt navn på stasjonens skysstavle. En tolkning “Olle Svensen” blir derfor sannsynlig, men fører til at man må lese to forskjellige runetegn som l.

⁶⁹ Merk enkelte forskjeller mellom runetegnernes utforming på kopiene i Arendts papirer og slik de er gjengitt i Thams trykte verk (Tham 1817: 28 f.). I boken er bl.a. den første innskriftens (E32 Bergsens) markerte avslutning av runene, med horisontal sterk i overkant, nærmest redusert til markeringer av seriffer, og de åpne ringene på h og m er lukket.

Om man følger kongeveien videre nordover over Dovre, til Oppdal, passerer man enda en gammel skystasjon, Drivstua. Her står det runeinnskrift over inngangsdøren til et stabbur (E175 Drivstua, Oppdal, Sør-Trøndelag):

- a) **a·n·o·mdc·c·l·x·x·iiu**
- b) Den **x.x.i.x.aprill**.

“Anno MDCCLXXIIIV (1773?). Den XXIX (29.) april.” Siste del av romertallet, **iiu**, er uvanlig. A. Liestøl har regnet med at 2 her skal trekkes fra 5, slik at tallet blir 1773. Men det kan også skyldes feilristning eller upresis avtegning. Nils Sletbak gjengir (ved A. Liestøls kopi i Runearkivet; se også 1977: 157) runen **u** som Π , riktignok med en noe skråstilt venstre stav. En feillesning kan bety at det har stått $||||$ (og ikke $||\Pi$), altså 1774. I alle tilfeller er det tale om uvanlig romertallspraksis, skjønt IIII var nokså utbredt; IIV må derimot betraktes som temmelig enestående. Innskriften fra Drivstua har hovedsakelig vanlige yngre runer og standardformene brukt i runeromertall. Men **p** minner om latinsk P med to lommer og **l** er latinsk L med en kantet lomme øverst på høyre side av staven. Dette er den samme runeformen som man finner for l på Haugen. Man aner dermed en forbindelse med tradisjonen rett sør for fjellet. Som nevnt i kap. 11.2.2 ser det ut til å ha vært en felles tradisjon for bruken av runer som romertall i de to områdene, noe som man her ser støttes av runenes utforming. Innskriftene på skystasjonen på Drivstua og Søndre Haugen har stått til allmenn skue for reisende og kan ha bidratt til å spre kunnskapen om runer langs ferdselsveien sørover i Gudbrandsdalen og nordover til Oppdal, Rennebu og Meldalen.

På Dovre kirkegård står to smijernskors med flere lengre bokstavinnskrifter. Det dreier seg om fromme vers av samme type som det på steinen fra Åmotsdal kirkegård (E91, se kap. 12.6). Det ene korset har en plate med følgende innskrift (E30):

“Over disse frende salige i Herren hensovede Guri Simensdatter
af Tofte tillige med Hans Paulsen Tolstad.

*Vor vandringsstav vi legger af
og blev henlagt i vores Grav
hvor kroppen hviler rolig.*

*Vor Siger er i Abrabams Sköd
der forlöst fra Synd og Nød
ved vaar Forlöser tror vi.*

*Hav Tak Hav Tak vor söde Gud
os hjælp af Kebars Fengsel ud,*

ved vaar Forlöser tror vi.

*Ved Hans Navn vi frydes der.
Evig Salighed som er
Alfa og Omega.*

Simen Paavelson Tofte som salig hensov i Herren
18 junius **m dcc.lui.**⁷⁰ (1756)

Også her er runeformene noe uvanlige. Runene for c har en lomme nederst på venstre side av staven, og u-runen har noe som kan minne om kursiv form. Fra denne tiden kjenner man flere slike smijernskors fra Lesja og Dovre. Tydelig hadde de to sognene hver sine smeder, noe som kommer fram av forskjellene i utformingen. Ifølge tradisjonen ble korsene i Dovre laget av en smed i Jønndalen, et trangt avsidesliggende dalføre vest for hovedbygda (Valen-Sendstad 1957: 72). At årstallet i en gravskrift er skrevet med runer, forekommer ganske underlig. Gravskrifter er offisielle innskrifter, og det var viktig at opplysningene om dødsår, dato og navn var tilgjengelig for alle. Derfor må man spørre seg om dette betyr at kjennskapen til romertallsrunene var relativt utbredt i Dovre på denne tiden.

12.4.2 Gudbrandsdalen

I Norsk Folkemuseum er det to skrin fra Gudbrandsdalen med runeinnskrifter på lokket. Begge er de beslått med jernbeslag og vakkert utskåret med ranker og blomster og delvis malt i grønt og rødt. På begge løper runeinnskriften rundt et utsmykket midtparti på lokket.⁷¹ Det ene skrinet kan gjennom innskriften knyttes til gården Bjølstad i Heidal (E42 Bjølstad), mens det andre ikke kan stedsbestemmes nærmere (E45 Ukjent sted, Gudbrandsdal). Innskriften på skrinet fra Bjølstad er (E42): "Dette Skrin kommer mig Eldri Torsdatter Bjølstad til. Skrefved den 3. Aprilis MDCCXXX (1730)." Det andre skrinet har runeinnskriften (E45): "Johans Chrissten er mit Navn. Dette Skrin haver jeg gjor[t] med min egen Hand, paa det Aar MDCCLII (1752), og da var jeg 21 Aar." Inne i lokket står med arabertall og latinske bokstaver: "1753, JCF."

De to skrinene er så like på alle måter at det ville vært naturlig å anta at det er samme person som har laget dem. Men Bjølstadskrinet er, ifølge innskriften, fra 1730, og i innskriften på det andre skrinet forteller Johans Chrissten at han har laget dette i 1752 som 21-

---

⁷⁰ Etter Erling Killis avskrift i brev datert Dovre, 08.06.1996. Verseteksten er her redigert i strofer.

åring. Altså kan han ikke ha laget Bjølstadskrinet også. Men det er i hvert fall sikkert at det har vært en nær forbindelse mellom de to treskjærerne. At man i Bjølstadinnskriften har årstallet skrevet med vanlige romertall mens det på Johans Christens skrin er skrevet med runer etter romertallsystemet, må vurderes som en ubetydelig forskjell – kanskje et valg ut fra hensyn til den plassen man hadde for innskriften. Et fellestrekk ved de to innskriftene er at begge har en rune for p som ser ut som en latinsk P med en liten kvist ned fra lommen. Man skal også merke seg runen $\uparrow$ for ø i innskriften på skrinet fra Bjølstad. Disse to runeformene forekommer i flere innskrifter fra Gudbrandsdalen.

På enda et treskrin skal det ha stått en lengre runeinnskrift. Formen på skrinet er ikke kjent, og om proveniensen vet man ikke annet enn at det skal komme fra et sted i Gudbrandsdalen (E44 Ukjent sted). Innskriften finnes avtegnet i Runearkivet, og her oppgis at skrinet/innskriften skal være fra 1714. Første del av innskriften kan leses: “Salig er den mand som frygter Herren, som haver saare lyst til hans bud.” Så følger det som skal være en henvising til salmen verset er hentet fra og i de følgende to linjene står delvis uforståelige tekster, linje 2 tilsynelatende på latin og linje 3 synes å være en gåte.

Henvisningen til salmen synes umiddelbart gal. Salmen det dreier seg om her, er 112,1, men i avskriften står det (|R:V:). J. E. Knirk mener at parentesene i avskriften må skyldes avskriverens usikkerhet ved lesningen av disse tegnene. Videre har han påpekt at tallet 112 skrevet tett sammen, ved enkelte former av tallet 2, kan oppfattes som |R, og at V som følger etter kunne stå for vers. Dette synes rimelig, og om man tar en titt på innskriften til Johans Christen (E45), ser man tydelig at en slik forveksling kunne skje med hans 2-tall.

E45 Ukjent sted, Gudbrandsdalen (foto J. Nordby)

1d) ... eg:21:aar

Dette, sammen med at runen for p i **psalme** er den samme p-runen som er brukt i de to foregående skrinene, og at en runen $\uparrow$, samme rune som er brukt for ø i E42 Bjølstad,

⁷¹ For nærmere beskrivelse se Stigum 1966: 154-55. Skrinet med innskriften E45 er avbildet i Harry Fett 1944: 39.

forekommer i siste linje, viser at dette siste skrinet (E44 Ukjent sted) tilhører den samme tradisjonen som de to foregående.

Adolf Noreen forteller om enda en runeinnskrift som skal ha kommet fra Gudbrandsdalen, men denne er nå tapt. Han forteller at det i 1896 ble funnet en treskje i Västergötland med runeinnskrift som på grunn av formen antagelig stammet fra Gudbrandsdalen (Noreen 1913: 50). Skjeen hadde en runeinnskrift med dansk tekst som lød: For thi ieg lithen er skal ingen mig forttenke. Noreen bedømmer språket til å være fra slutten av 1500-tallet og mener dette er den manglende forbindelse mellom den middelalderske runeskriftstradisjonen og de norske runeinnskriftene fra 1700-tallet. Dette er lite trolig. Teksten er nemlig den samme som begynnelsen av en runetekst som finnes på et skjenkekar fra Såsen, Buskerud (E75), og dette kan umulig stamme fra 1500-tallet. Skrivemåten her er:

- a) **for di ieg liden er skal ingen mig kortænre**
- b) **gudsgauerdetdogersomiegmonederskæenke.**

“Fordi jeg liden er skal ingen mig [f]ortæn[k]e (bebreide), Guds gaver det dog er som jeg mon eder skænke.” Skjenkekarret fra Såsen kan ikke dateres med sikkerhet, men språket passer bedre med 1700- eller 1800-tallet enn 1500-tallet og runene er hovedsakelig av den typen man finner i Huitfeldt, med $\hat{f}$ for æ. At *fordi* og *liden* er skrevet med th i innskriften på skjeen hos Noreen, må man anta skyldes at þ (som også er brukt på skjenkekarret fra Såsen, men her translitterert **d**) av ham er translitterert th. Dermed blir forskjellen i skrivemåte på skjeen og skjenkekarret ikke særlig stor, og man kan lure på om ikke skjenkekarret også opprinnelig er kommet fra Gudbrandsdalen (jfr. behandlingen av runeformene nedenfor).

12.4.3 Vinstradalen

Fra et område som strekker seg fra Vinstra i Gudbrandsdalen og inn til Skåbu, er det registrert fem innskrifter (E37, E38, E39, E40 og E41). De inneholder alle sammen årstall skrevet med runeromertall, men kun ett av årstallene gir en helt sikker tolkning.

I åsen på sydsiden av elven Vinstra ikke langt fra Kvikne ligger gården Hågålia. Herfra kommer en liten kiste som nå befinner seg på Løten. På kistens framside er det skåret en runeinnskrift (E37 Hågålia):

thostenolssøn·hafelien i qVineannexmdccxlxxxiV

Første del av innskriften er åpenbart navnet “Thosten Olsen Havelien”, og deretter skal det stå “i Qvi[k]ne annex”. Årstallet som følger byr på problemer. Første del er MDCC, altså 1700, men så kommer det flere tall som må være feil eller ført på feil måte. Én måte å summere runefølgen **xlxlxxxiV** på kan være å lese XLXL som to ganger 40 og resten på vanlig vis, hvilket gir 1814. Et annet forslag har vært å se bort fra XLX etter C, og da blir året 1784. I alle fall er dette en gal måte å skrive romertall på. Ved folketellingen i 1801 var en Tosten Olsen husmann på gården Hage, som Hagelien lå under. Han var da 22 år og i 1826 solgte han Hagelien (Hovdehaugen 1974: 295). Det må være denne Tosten Olsen som har skrevet runeinnskriften på kisten, og da passer året 1814 bra, mens han ville vært for liten i 1784.

Rett overfor Hågålia, på nordsiden av Vinstraelven, ligger gårdene Nordgard Sylte og Sydgard Sylte. En avtegning av en runeinnskrift som finnes i Runearkivet, er påskrevet “Sylte, N. Fron el. Ringebu”. Innskriften, som er tatt med som E41 Sylte, lyder:

oleiaçobsønsylte mdccxlxlxxxViii.

Ole Jakobsen (1778-1865) fikk skjøte på Nordgard Sylte i 1802 og overdro gården til sønnen Jakob i 1847 (Hovdehaugen 1971: 278). Her støter man på samme problemet med romertallet som i innskriften fra Hågålia. Men hvis man også her betrakter XLXL som to ganger 40, blir året 1818, som passer bra med levetiden til Ole Jakobsen på Nordgard Sylte i Nord-Fron.

Det er flere likhetstrekk mellom disse to innskriftene. Den mest slående er runeromertallet som er skrevet på samme merkelige måte i de to innskriftene. I tillegg har begge innskriftene en rune for ø som man kjenner fra det omlag 90 år eldre (om tolkningen av romertallene er riktig) ferdaskrinet fra Bjølstad (E42). Sjette rune i innskriften fra Sylte er avtegnet som en latinsk P. Dette kan være en ukorrekt gjengivelse i avtegningen av runen ꝛ for k, men det kan også være en rune konstruert for c. Vanlig skrivemåte på denne tiden var nok Jacob, slik man også finner det skrevet folketellingen av 1801 (*Digitalarkivet*), men om runen skal være den vanlige k-runen brukt for c eller en egen c-rune, er vanskelig å si. Runen y er den latinske bokstaven V med tødler over.

Rett opp på fjellet fra Hågålia, ikke langt fra Fefor, ligger Olstadsetra. Her finnes det en krakk med innskrift skåret inn i avstiveren under setet (E39 Olstadsetra):

mDcCxtiXl:P.P.ss:

Årstallet i første del av innskriften er skrevet med blanding av runer og latinske bokstaver og er så godt som umulig å forstå. J. E. Knirk har kastet fram forslag om at romertallet kan leses

MDCCX og så “ti X” som blir 1730, eller at siste del er “til XI”, hvilket vil si “1710 til ’11” (NoR 7, 1992 publ. 1993: 12 f.). Siste del av innskriften må være initialene PPSS, der siste S trolig står for gårdsnavnet. Olstadsetra ligger til Olstad som også har hett Skjeftskogen. Muligens er det dette siste initial står for, men fra Skjeftskogen/Olstad kjenner man bare én med initialene PPS. Petter Paulsen (f. 1862) fikk sjøte på Skjeftskogen/Olstad i 1884 og i 1910 kjøpte han Huskeliseter, som trolig er det som i dag kalles Olstadsetra.⁷² Innskriften har samme skråstilte s-rune som man finner i E37 Hågålia, men ellers ingen spesielle likhetstrekk med innskriftene nede i dalen.

På en lapp i Runearkivet er avtegnet en innskrift på en kiste fra Skåbu (E40). Under avtegningen står at kisten er hos P. P. Brænden, noe som tyder på at kisten kommer fra en av Brenna gårdene i Skåbu (gnr. 206). Også dette er en romertallsinnskrift med initialer:

hks-mdcccvi

Her er årstallet skrevet på riktig måte og må være 1816. Initialene er til et mannsnavn, men lenger er det vanskelig å komme i en identifisering etter som betydningen av andre rune er uklar. Denne har form som latinsk L med en kvist tilsvarende en vanlig k-rune på høyre side av staven, og det er uvisst om denne skal forstås som L eller k (formen kan gi assosiasjoner til tegnene som er brukt for l i E31 Haugen, E32 Bergseng og E175 Drivstua i Dovre og rett nord for Dovre).

Den siste innskriften fra dette området stod på en dør på Morkseter ved Fagerlivatn, noen kilometer lenger inn på fjellet fra Olstadsetra. Innskriften kan translittereres:

ehstld | ccxxvii

A. Liestøl, som synes å ha gjort avtegningen, som er den eneste dokumentasjonen som finnes i Runearkivet, har tolket innskriften som initialene for et mannsnavn EHS etterfulgt av gårdsnavnet på T, og deretter årstallet MDCCXXVII (1727). En annen mulig tolkning er to initialgrupper, én for en mann EHS og én for en kvinne TLD, og årstallet gjengitt uten MD først.

Noen spesielle trekk ved disse innskriftene fra Gudbrandsdalen bør bemerkes. Runetypen ↑ for ø, som forekommer i E37 Hågålia og E41 Sylte, er den samme som på skrinet fra Bjølstad

---

⁷² Skulle man kunne tolke første del av årstallet som 19 ville Knirks tolkning av siste del som “-10 til ’11” passe med Peter Paulsens kjøp av Olstadsetra.

(E42) og trolig på treskrinet E44 fra ukjent sted i Gudbrandsdalen (jfr. også avlettjernene E209 Ukjent sted og E59 Ukjent sted, Oppland, behandlet i kap. 13.4). Et annet trekk som går igjen i disse innskriftene, er at runen for h er gjennomgående av typen $\mathfrak{H}$, men med krumme kvister til topp og basis. Et tredje trekk er at runen for g, i den grad den opptrer, ser ut til å være av formen med to kvister som springer ut samme sted på staven $\mathfrak{P}$ (jfr. innskriftene til Årekol og Kjærland i Hardanger, kap. 12.1). Et fjerde trekk er at runen for s i innskriftene fra Vinstradalen er av den skråstilte typen $\mathfrak{S}$. Skjenkekaret fra Såsen i Buskerud (E75) nevnt ovenfor har ikke belagt runer for hverken $\mathfrak{o}$ eller p, men s-runen er av den skråstilte typen og g-runen har formen $\mathfrak{P}$. Dette styrker antagelsen om at denne opprinnelig skal være kommet fra Gudbrandsdalen.

En tobakksdåse fra gården Sørli i Østre Toten med vakkert utskåret lokk i akantumønster bør også henføres til Gudbrandsdalen. Den har både den skråstilte s-runen og den spesielle $\mathfrak{o}$ -runen som kjennes herfra i innskriften på bunnen.

E46 Sørli (foto J. Nordby)

- a) **andersols**
- b) **søn**
- c) **MDCCC6**

“Anders Olsson, 1806.”

På grunn av den særegne runen for $\mathfrak{o}$ i innskriftsmaterialet fra Gudbrandsdalen kan det påvises at runen har vært i bruk i en eller annen form for tradisjon her i hvert fall fra 1730-tallet og fram til 1815. Det er tydelig at deler av den eldre tradisjonen har vært knyttet til dyktige treskjærere i Gudbrandsdalen. Disse har skrevet lengre innskrifter på vakre håndtverksarbeider. De korte romertalls- og navnetrekkinnskriftene med forbindelse over Dovre til Sør-Trøndelag har tilsynelatende utgjort en senere del av tradisjonen i Vinstradalen, men på Dovre har den hatt godt feste allerede på midten av 1700-tallet (jfr. gravinnskriften E30 Dovre kirke 1756). Det er også klare spor av tradering i to av innskriftene herfra (E31 Haugen og E32 Bergseng). Fellestrekkene i disse innskriftene forteller at denne tradisjonen kan ha vart i alle fall i bortimot hundre år.

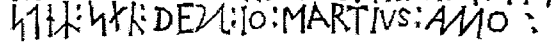
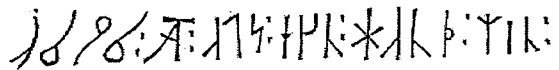
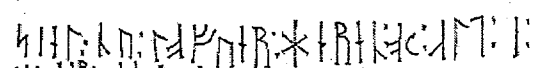
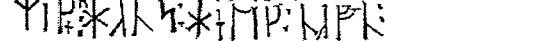
12.5 Valdres

Her skal kun syv runeinnskrifter behandles.⁷³ Disse er ikke produkter av en bred lokal tradisjon slik som er påvist for Hardanger på slutten av 1700- og begynnelsen av 1800-tallet og for Gudbrandsdalen, Dovre og Sør-Trøndelag. Innskriftene fordeler seg på to mindre gårds- eller familietradisjoner. Den ene er knyttet til to brødre, Nils og Tollef Tollefsen, som levde på slutten av 1600- og begynnelsen av 1700-tallet, den andre knytter seg til gården Ranheim i Nord-Aurdal i siste halvdel av 1800-tallet. Tradisjonen som er knyttet til Tollefsenbrødrene, er særlig interessant med tanke på to stoler (den ene med runeinnskrift) som gir seg ut for å være fra 1685, men som flere forskere har ment er forfalskninger fra 1800-tallet.

12.5.1 Tollef og Nils Tollefsen

I artikkelen “Lysstokken med runer fra Valdres” (1981) behandler Henning Alsvik en del etterreformatoriske runeinnskrifter fra dette området. Utgangspunktet hans er en lysstokk⁷⁴ som nå befinner seg i Drammens museum (Thaulowsamlingen). Lysstokken kommer fra gården Skammestein i Vang, og har en innskrift som i korpuset her har fått nummer E57.

E57 Skammestein. H. Alsviks avtegning, korrigert etter egen undersøkelse.

	1a) dene:lys:stok:hører:mig:til:alf:thø
	b) sten{<a}:søn:DEN:10:MARTIVS:ANNO:
	2a) 1696:AT:ats:egn:hand:min:
	3a) siel:nu:lofuer:heren:oc:alt:i:
	b) mig`er`hans:helig:nafn:

“Denne lysstokk tilhører meg Alf Thøstensøn. Den 10. mars anno 1696. AT (monogram), A[lf] T[hørsten]S[øn] egen hånd. Min sjel nu lover Herren og alt i meg er hans hellige navn.” Spesielle trekk ved runografien i denne innskriften er † for ø og ʀ for g, mens h brukes for k. Dessuten er e-runen av den punkterte typen. Dette er således det eldste eksemplet i det etterreformatoriske materialet der † er brukt. Latinske bokstaver er brukt for y (vanlig 1600-

⁷³ 0 Fullsennvannet, E50 Ranheim mellom, E51 Ranheimstølen, E54 Onstad, E56 Remme, E57 Skammestein, E58 Thomaskirken.

⁷⁴ Eske for oppbevaring av voksllys. For nærmere beskrivelse se Alsvik 1981: 30f.

talls liten ý) og c. Runen for r er gjennomgående R, men fjerde rune i linje 1b har en feilristning som Alsvik har lest som ʌ for r. Dette har ledet ham til tolkningen av patronymet som “Thøster søn”, av et sjeldent norrønt navn *Þjóstarr* (Alsvik 1981: 31). Men ʌ må være et produkt av at risseren først har satt n-kvisten på feil side av staven og siden korrigert dette. Med dette får man Thøsten, som må være Torstein (jfr. Tosten, Thosten). I Thaulowsamlingens katalog står det at lysstokken skal ha vært skåret av en prest. Dette mener Alsvik må være galt, og han går videre og forsøker å identifisere “Alf Thøster søn”. Siden han antar at navnet Thøster er blitt normalisert til *Torstein* i kirkebøkene, blir hans konklusjon relevant på tross av feil utgangspunkt. Han kommer fram til at Alf Thøstensøn må ha vært sønn til Torstein Alfsøn, som man kjenner fra gården Høve (Hovi) i 1660-årene, og far til Torstein og Jon Alfsøner, som bodde på Høve i 1742 (Alsvik 1981: 32). Dette stemmer med opplysninger i Valdres Bygdebok (I. Øystre Slidre B: 269) der Alf Torsteinsen er oppført som driver av bruket Høvsmarké under Høve fra ca. 1680 til sin død i 1719.

En annen runeinnskrift fra Valdres som behandles av Alsvik, står på en malt tavle fra Thomaskirken på Fillefjell (E58). Maleriet er delt i flere felt hvorav det største viser Jesus i Getsemane.⁷⁵ Over og under dette løper en tekst i gotiske bokstaver som går over i runer i siste del. Innskriften lyder: “Denne Tafle hafue Tollef tollesøn remme forerret Til S. Tommas Kircke paa Fielle fiel Gut til erre oc Lo[f] oc ...”; siden fortsetter teksten med stedvis vanskelig leselige runer. Disse leser Alsvik (1981: 38) som **gushl-**. Ifølge W. F. K. Christie (Exceptbok nr. III, i Bergen Museum) skal det stå “...Guds hus til prydelse”. Etter runene står årstallet 1694.

Tollef Tollefsøn (f. 1658, levde i 1738) kom fra Store-Rø (Rudi) i Rogne, Øystre Slidre, og var sønn av Tollef Nilsøn Røe (1624-1688) og Gro Tollefsdatter.⁷⁶ Tollef hadde en eldre bror som het Nils Tollefsen (f. 1656, levde 1718). Nils overtok Røe, mens Tollef flyttet til sin fars fetter, lensmann Jøger Johannesson på Remme i Vang. Han giftet seg med Ingebjør Knutsdatter, som også hadde vært til fostring på Remme, og i 1688 overtok han gården.⁷⁷

I 1922 skrev A. O. Øyo følgende melding fra Remme:⁷⁸

⁷⁵ Nærmere beskrivelse i Alsvik 1981: 37f., se også Hauglid 1959: 136, note 1, til tekst på s. 128.

⁷⁶ Tollef Nilsøn Røe bodde på Li under Skammestein i 1664 og trolig fram til sin død. Li ble trolig overtatt av Nils Tollefsen Røe som solgte den i 1715 (Valdres Bygdebok I. Øystre Slidre A: 159).

⁷⁷ For nærmere opplysninger om Tollefs gifte og slektskap se Hauglid 1959: 128 og Ey 1916: 250f.

⁷⁸ A. O. Øyo, 22.11.1922, “Fortegnelse over gravhauge og andre oldtidsminder i Remmes, Heens og Thorpe skolekredse på Vang østside.” (I Univ. Oldsaks. topografisk arkiv.)

“To større hellestene stod for ca 100 år siden opreiste i form som en skorsten. Enhver av Remmens bønder tok hver sin helle og kjørte den tilgaards. Hellestene som blev kjørt til Nordre Remmen har to rader med runer på midten. Jeg tegnet op disse runer og sendte dem til A. Lorange, Bergens museum. Han bad mig kjøpe stenen og sende den til Bergen, som jeg også gjorde, men Lorange sa senere i et brev at den frembød liten merkelighet. Den andre hellesten ligger som dørhelle på Søndre Remmen foran det nye føderaadshus og har endel ridsninger, men ikke runer. Den er indhugget en stor kongekrone med et flag paa en bøiet stang på hver side. Paa den ene side av kronen staar aastallet 1707 og på den anden 1710. Derunder en rad med uforstaaelige bokstaver og derunder staar: Remmens gamle bumerke og T.T.S. Jeg tror ikke at stenens ridsninger er meget gammel.”

Steinen som kom til Bergen Museum, var lenge forsvunnet, men er nå kommet til rette igjen.⁷⁹ Runeinnskriften som Øyo forteller om, lyder (E56 Remme 1): **neduardi:x:tibud | seskreune baa**. Dette må forstås som “Ned var de X, ti, bud skrevne på ...”. Innskriften er avsluttet langt fra kanten av steinen og det er ingen flere spor etter runer. Øyo forteller videre at det ikke finnes runer på hellen som ble lagt i trappen på Søndre Remme, og J. E. Knirk som undersøkte steinen i 1989 kunne heller ikke finne runer på de flatene som var synlige.⁸⁰ Men det finnes to tegninger i Runearkivet der det er gjengitt en runetekst fra den andre Remmesteinen også. På denne skal det ha stått: **baatastentauler**, og deretter navnet Tollef Tollefsen. Den fullstendige teksten på de to hellene har da vært: “Ned var de X, ti, bud skrevet på ll på to stentavler, Tollef Tollefsen”. Tollef Tollefsen har altså etterlatt seg to runeinnskrifter, den ene fordelt på to steiner.

Det finnes to vakkert utskårne stoler som angivelig skal være laget av Tollef Tollefsen Remme og hans eldre bror Nils Tollefsen Røe. Den ene kjøpte N. Nicolaysen på Remme i 1880, og nå er den i Norsk Folkemuseum. På ryggbrettet står “TOLLEF | TOLLEF | SØN | 1685” skrevet med latinske bokstaver. Den andre, som gjerne kalles “Nilsestolen”, skal ha blitt kjøpt på gården Onstad, Øystre Slidre, en gang før 1864 og befinner seg nå i Kunstindustrimuseet. På ryggbrettet har denne to innskrifter (E54 Onstad). På baksiden står “NILS TØLEF SØN 1 6 8 5” og på framsiden står en innskrift hovedsakelig i runer: **dene•stol•hØre•mik•iek•siker•uil•niells•tolef•sØn•rØe•til•m•d•C•l•XXX•V**. “Denne Stol høre mig, jeg sige vil, Niels Tollefsøn Røe til. MDCLXXXV (1685).”

⁷⁹ Steinen kom til Bergen Museum antagelig i 1883, og ble der avtegnet av I. Undset i 1887, i 1958 kunne den ikke gjenfinnes i samlingen. Og steinen kunne ikke finnes i 1986 og 1989. Nylig er den gjenfunnet takket være avtegning av en uidentifisert stein som K. F. Seim gjorde i 1984, og som viste seg å være denne.

⁸⁰ I sine notater fra 1887 skriver I. Undset at innskriften muligens er på undersiden av steinen som ligger i trappen.

Disse to stolenes ekthet som produkter av siste del av 1600-tallet eller som forfalskninger fra 1800-tallet har vært vurdert av flere. Roar Hauglid (1959) og Trond Juul Gjerdi (1969) mener begge at stolene er laget av samme person på 1800-tallet. Og Gjerdi mener å kunne bevise på håndverksteknisk grunnlag at i alle fall stolen fra Remme må være laget på 1800-tallet, ettersom det er brukt en type bor som ikke fantes før tidligst på begynnelsen av 1800-tallet.

Det underlige med at Nilsestolen (og Remmestolen) skulle være fra 1800-tallet, er at den som da har laget denne, må ha hatt nok kunnskap om de to til å vite når de levde og enda underligere at akkurat denne personen har kunnet runer. Man har ingen spor etter at runer er blitt brukt i området mellom begynnelsen av 1700-tallet og 1870-årene (jfr. runene fra Ranum nedenfor), og derfor er det lite sannsynlig at den som skal ha laget stolene på 1800-tallet, har kjent noen runetradisjon. Derfor må vedkommende ha fått runekunnskapen annet steds fra, og da kunne man anta at runene ville fått en annen form enn runene som var i bruk i Valdres på slutten av 1600-tallet. Mens om Nils Tollefsen skulle ha skrevet en runeinnskrift i på en stol i 1685, må man anta at han hadde hatt samme utgangspunkt for sin runekunnskap som broren Tollef. Når man vet at Tollefsenbrødrene levde samtidig med Alf Thøsensøn og at det er under 5 km mellom de to gårdene Hove, der Alf bodde, og Røe, der Tollefsenbrødrene vokste opp, er det klart at de sikkert har delt sin runekunnskap med Alf også. Dessuten vet man at lysstokken til Alf endte på Skammestein der Tollef Nilsøn Røe, far til Nils og Tollef, flyttet etter å ha overlatt gården til Nils. Dermed kan innskriftene til Tollef og Alf danne grunnlag for sammenligning med runene på Nilsestolen.

Innskriften på tavlen fra Thomaskriken er for dårlig dokumentert til å ligge til grunn for sammenligning av runeformene, men det kan se ut som om Tollef der bruker en rune ✕ for h. På Remme 1 er i hvert fall ✕ brukt for x, men noen rune for h er ikke belagt. På lysstokken bruker Alf ✕ for h. På Nilsestolen er ✕ brukt for h og den latinske bokstaven brukt for x. Videre bruker Alf runen † for ø, mens ø ikke er belagt i Tollefs innskrifter. På Nilsestolen er den latinske bokstaven brukt. I innskriften på lysstokken er ′ brukt for g, mens h brukes for k. I innskriften på steinhellene er ikke rune for g belagt, men ′ er brukt for k. På Nilsestolen er en rune ′ med knekt kvist brukt for g, mens rune for k ikke er belagt i innskriften. På både Nilsestolen og steinhellene til Tollef er † med kort tverrkvist brukt for e, mens † med punkt er brukt i innskriften på lysstokken. Et siste trekk som kan påpekes, er at alle de tre innskriftene

bruker den ensidige t-tunen, 1, og ikke ↑, som er den klart vanligste på denne tiden (jfr. tabellen over runeformene fra 1600- og 1700-tallet i kap. 8.2 ⁸¹).

Av dette ser man at det er noen små forskjeller mellom alle innskriftene, også mellom innskriftene til Alf og Tollef, på tross av at disse må ha samme utgangspunkt. Det som kan sies å være spesielle likhetstrekk, er bruken av formen ʀ for g, og 1 og ikke ↑ for t. Dette kunne tyde på at Nilsestolen bygger på samme lokale praksis som de andre innskriftene. Men dette forutsetter at stolene ikke er laget av samme person siden Remmestolen påviselig er fra 1800-tallet. En annen mulighet er at ryggbrettet med runeinnskriften på Nilsestolen kommer fra en eldre stol, som kanskje var ødelagt, og at det ble satt på den nye stolen. Men dette er en vurdering som må overlates til fagfolk på området. Man vet at det er blitt laget falske antikviteter i Valdres på 1800-tallet (jfr. E47 Granum og E48 Fagernær, se også kap. 13.6). Så det er tydelig at dyktige treskjærere og snekkere har sett sitt snitt til å tjene litt ekstra på denne måten.

12.5.2 Ranheim

En svært lokal runetradisjon må det ha vært på Ranheimgårdene i Skrautvål, Nord-Aurdal. Den første meldingen om runeinnskriften her kom inn til Magnus Olsen i 1918. Innskriften stod på en stokk over døren i en fiskebod på en øy i Fullsennvannet. I 1989 og siden i 1991 var James E. Knirk på befarings i området. Foruten innskriften på stokken i fiskeboden (O Fullsennvannet) kunne han dokumentere en rekke navnetrekk skrevet med runer på to trekubber på gården Mellom Ranheim (E50). Dessuten fikk han opplysninger om runer som hadde stått på en stokk i et fjøstak på Ranheimstølen (E51), men som da var falt sammen. I alle runeinnskriftene er det utelukkende navn som er skrevet, og på de to klossene står årstallet 1874 skrevet med arabertall. I alt er det seks forskjellige personer som opptrer i innskriftene og disse er identifisert av Kirsten Nora Ranheim.⁸²

1 Knud Knudsen Mellom Ranum, f. 1852 (E49, E50, E51)

2 Anne Knudsdatter Ranum, 20 år 1865 (E49)

3 Ingeborg = Ingeborg Arnesdatter Brenden, f. 1857 (E50)

4 Tollef Arnesen Bakke = Tollef Arnesen Brenden, f. 1853 (E50)

5 Johannes Tollefsen Bakke, f. 1847 (E50, E51)

⁸¹ Det kommer fram av tabellen at av alle de daterte innskriftene fra 1660 til 1760 er disse tre de eneste som bruker denne t-runen. Men man skal også være klar over at 1 ble mer vanlig på 1800-tallet.

⁸² Kirsten Nora Ranheim, udatert særoppgave (Leira): "Nye runer i Ranheim." Kopi i Runearkivet.

6 Peder Knudsen Ranum, f. 1841 (E50)

Den som har tatt til å skrive med runer på Ranheim, er kanskje Knud Knudsen Ranum, siden han er den som har skrevet navnetrekkene sine flest steder. Det var flere ved dette navnet tilknyttet gården i 1870-årene, men helst er vel dette den yngre broren til Peder Knudsen som eide Ranheim (øvre og mellom) fra 1872. Knud var i 1875 ugift og han jobbet som snekker. Det er kanskje i forbindelse med bygge- eller reparasjonsarbeider at han har hugget navnet sitt i bygningsstokken som nå står i fiskeboden ved Fullsennvannet, og på Ranheimstølen. Dessuten skal navnet hans ha vært risset med runer på en stølsdør i Juksebrekk.

E50 Mellom Ranheim 1c (foto J. E. Knirk)

tÖllaiv
arnesaan
bakkØ
1874

Noen spesielle trekk ved runebruken på Ranheim er blant annet at Knud Knudsen bruker runen $\hat{\text{u}}$ med punkt for u, mens Peder Knudsen bruker formen $\hat{\text{u}}$. En annen forskjell som bør påpekes, er runen for s, som av Knut skrives ζ , av Peder skrives h . Tollef Arnesen Bakke og Johannes Tollefsen Bakke skriver navnet Tollef forskjellig på trekubbene fra Ranheim (E50). De skriver henholdsvis 1 c) **tÖllai** ϕ og 2 a) **tolle** ϕ . Tollef Arnesens skrivemåte *Tøllaiv* ser ut til å være mer preget av dialekten enn Johannes' *Tollef*. Dette synes også å være tilfellet i skrivemåten 1 c) **arnesaan** med dobbel a for å. I så fall er dette et av de få eksemplene på at dialekt har slått gjennom i runeortografien. På slutten av 1800-tallet hadde målgranskningene og Ivar Aasens nynorsk gjort det til mer akseptabelt å uttrykke seg skriftlig på dialekt. Runen ϕ finnes bare i disse to navnene og det er uråd å vite om denne er ment for f eller v.

Det er altså forskjeller både i ortografi og runeformer hos disse skriverene. Og det er ingenting som tyder på at runepraksisen på Ranheim skal være den samme som den som kommer til uttrykk på Nilsestolen, eller de omlag 200 år eldre innskriftene i Vang og Øystre Slidre. Runebruken på Ranheim ha trolig vært begrenset til en generasjon. En på gården har

lært seg runer og så har han lært det til folk i nærmeste omgangskrets. Dette har trolig skjedd rett rundt 1874, og interessen har vel vedvart noen år før den gikk ut igjen. Ingenting ved de andre innskriftene tyder på at de skulle være særlig mye yngre eller eldre enn dem man finner på trekubbene på Mellom Ranheim. Fiskeboden ved Fullsennvannet ble satt opp i 1896, men da ble det brukt gammelt tømmer fra gamle boder i nærheten.

12.6 Øvre Telemark

Fra øvre og sentrale delene av Telemark er det registrert en del innskrifter som flesteparten synes å stamme fra siste del av 1700- og første del av 1800-tallet. Tettheten av innskriftene både temporært og geografisk indikerer at det kan være tale om en lokal runeskriftstradisjon i dette området.

Runeinnskriften E91 Åmotsdal kirkegård står på baksiden av en gravstein. Gravinnskriften på framsiden er for en Aslaug Halvorsdatter Skuldalen født 1825 og død en gang på begynnelsen av 1860-tallet. Olav Bakken, som innrapporterte runeinnskriften for første gang til Runearkivet i 1952, antar at gravskriften er sekundær i forhold til runeinnskriften,⁸³ men det er ingenting som taler for dette. Runeinnskriften er lagt opp slik på steinen at man må anta at steinen var blitt hugget til som en gravstein før runeinnskriften ble påført, og derfor må man anta at runeinnskriften ble påført samtidig med eller etter gravinnskriften.

E91 Åmotsdal kirkegård

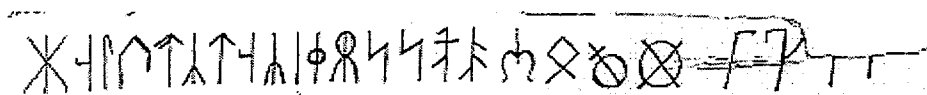
---

⁸³ Brev til M. Olsen fra O. Bakken, 27/9-1952 i Runearkivet.

og trolig er tegningen etter hans egen synfaring på en av disse reisene. Bugge tolker første del av innskriften som navnet “Halvor Tariejsen” og nevner at dennes sønnesønn Halvor Toreson fremdeles levde i Skuldalen (omkring 1864). Den Halvor som Bugge mener har skrevet innskriften, finner man i Tov Flatins bygdebok for Seljord (Flatin III: 301) benevnt Halvor Torgeirson, død 1797, 64 år gammel. Men Flatin angir sønnesønnen Halvor Toresen som forfatter av innskriften på stabburshella. Dette er lite sannsynlig siden Bugge antagelig har vært i kontakt med Halvor Toresen, som i så fall kunne ha fortalt ham at det var han som hadde skrevet innskriften.

E90 Sudbø. S. Bugges avtegning.

halvortariejssøn?ub? ???? / mdcc l???

Også denne innskriften har en rekke uvanlige runer, selv om flere runer har normale former i denne innskriften enn i den foregående. Det er også enkelte tegn her som minner om runene i innskriften fra Åmotsdal kirkegård. Man kjenner igjen n-runen med to kvister (f.eks. E91 f: 8; i Sudbøinnskriften har runen øyensynlig en ekstra liten kvist, eller skade på venstre side av staven), og den ene av de to runene for b i innskriften fra Åmotsdal (h: 11 og i: 5), med form som en ring med en korsstav gjennom,⁸⁵ forekommer også i innskriften på Sudbø (r. 19). Her er det ikke påvist hva tegnet står for. Et annet uvanlig tegn som forekommer i begge innskriftene, er X . I Åmotsdalsinnskriften står tegnet tilsynelatende for u (a: 8) i *epitaphium*, og i Sudbøinnskriften står tegnet rett foran det nevnte b-tegnet fra Åmotsdal kirkegård. Om man i denne innskriften også skulle lese disse tegnene som henholdsvis u og b vil det gi en mulighet for å tolke den uforståelige følgen r. 16-19 som gårdsnavnet “Sudbø”, skrevet **subø** i henhold til uttalen, som er *su'bø*. Dette ville forutsette at to forskjellige runer er brukt for både u og s, men dette synes å være praksis i disse innskriftene (se E90 r. 5 **o** og r. 15 **o**, den siste skal muligens være ø i “-søn”).

På det sydligste bruket på Sudbø, Selsbø, ligger en gammel gravhaug som kalles Glomshaugen (Flatin 1942, I: 52). I 1786 ble det fortalt et sagn i Seljord som gikk ut på at en runestein som da lå som dørhelle foran inngangen til Flatdal kirke, en gang skulle ha stått på

⁸⁵ Tegenet minner om *obit*-tegnet som finnes i blant annet islandske annaler fra middelalderen – uten at det med det er sagt at det skal være noen forbindelse mellom disse.

Glomshaugen (Kaplan 1999). Runesteinen det dreier seg om, er N157 Flatdal kirke, en middelaldersk gravstein. Denne tradisjonen har tilsynelatende vært så sterk at man i 1862 flyttet steinen fra Flatdal kirke og reiste den på Glomshaugen. På Flatdalsteinen finner man et kors i en sirkel som muligens kan være forbilde for b-runen i Åmotsdalinnskriften (E91).

I 1753 ble Hans Amundsen Wille sogneprest i Seljord, og tre år senere skrev han en lengre runeinnskrift på en treplate, som ifølge innskriften har vært oppsatt på en høybod på gården Nattedal i Flatdal, men som senere var oppbevart på Seljord prestegård (E89).

“Denne Høyboe er opbygd 1637 af Prosten vellædle og velærværdige Herr Zacharias Skancke. Og nu af Sognepresten velædle og velærværdige Herr Hans Wille repparert og under bygd i dette Aar 1756. Opsat til Afmindelse ved Høye Natted[al].”

Runene er tydelige og vakkert skåret og minner ikke på noen måte om runene i innskriftene fra Åmotsdal kirke og Sudbø, likevel er det en forbindelse mellom disse i den forstand at interessen for runene trolig var vekket av Hans Amundsen Willes arbeid med runer i Seljord. Han var den første som avtegnet og forsøkte å tolke innskriften på gravsteinen fra Flatdal kirkegård. I sin selvbiografi fra 1765 gjengir han avskrift av innskriften og tolkning. Dessuten skrev han av runene på en middelaldersk klokke i Åmotsdal kirke (N158). Det er tydelig at han var mer enn bare alminnelige interessert i runeinnskrifter i forbindelse med sitt topografiske arbeid. Han tenkte også å utgi en reise i Telemark, hvor han blant annet ville meddele kopier av alle de gamle innskrifter i Telemark som han kjente til. Reiseboken ble aldri noe av, men i 1790 sendte han kopier av 10 innskrifter til P. F. Suhm for å få dem forklart. Og i 1792 sendte han dem også til kapt. Abrahamson i København. Willes avskrifter og kopier er blant de bedre fra hans samtid (Undset 1889: 109). Denne interessen for runer må ha smittet over på hans sønn, Hans Jacob Wille (1756-1808), som trykte sin fars avteininger og gjenga hans tolkninger (kun med små endringer) i sin *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge, tilligemed et geographisk Chart over samme* (København 1786). Merrill Kaplan har vist, at denne tolkningen ligger til grunn for enda en etterreformatorisk runeinnskrift fra området.⁸⁶ På en liten stein fra gården Tveito i Vinje står en runeinnskrift (E102), som synes å inneholde brøker av H. A. Willes tolkning av Flatdalsteinen, sammenblandet med den sagntradisjon som har vært spunnet rundt denne steinen.

Inne i Hjardal kirkes klokketårn er det risset to runeinnskrifter på veggen (E87). Disse lyder “Anun Johannesen” og “Halvor Johannesen skrev dette”. I tillegg står årstallet 1812

skrevet med arabertall. Anun og Halvor var brødre, og 1801 bodde de på gården Uvås i Hjartdal, henholdsvis 11 og 15 år gamle (*Digitalarkivet*). Faren deres, Johannes, skal ha vært skrivefør og lærd, og han skrev blant annet om medisin og folkemedisin, og han skal selv ha laget urtemedisin. Han skal også ha gått i lære hos sogneprest Hans Jacob Wille.⁸⁷ Johannes hadde tilnavnet “kyrkjebyggaren”. Hjartdal kirke ble bygd i 1809, og trolig var Johannes med på byggingen. Slik hadde han vel også adgang til, i 1812, å ta med seg sine to sønner på en omvisning som ledet til at de to guttene skrev navnene sine med runer i klokketårnet. Runene hadde de vel lært av Johannes, som i sin tur igjen kan ha lært dem av Hans Jacob Wille.

På to bergflater på gården Listul i Dyrlandsdalen, rett opp fra Åmotsdal kirkegård, ble det i 1914 funnet runeinnskrifter på to bergflater (E88 Listul). På den ene står det “Halvor Listul, gullsmed. Her står mitt navn” og en linje som kan forstås som “Helge Ælseter”. Den andre bergflaten ligger omlag femti meter unna, og her kan man lese “Halvor Knudsen”. Halvor Knudsen Listul var i 1865, 63 år gammel (*Digitalarkivet*), og Flatin forteller at han var vel kjent som håndverker i Åmotsdal. Han var også visedikter og stevnevitne (Flatin 1942, I: 452). Helge Elseter har det ikke lyktes å identifisere. Det er ingen ting som direkte kan knytte innskriftene på Listul til de andre innskriftene fra området. Runeformene til Halvor Knudsen er relativt standard, med det unntak at yr-runen er brukt for r. Dette er også tilfellet i innskriften på Sudbø (E90), men de fleste andre runene er forskjellige.

Tilsvarende forhold gjelder for flere innskrifter fra området, dvs. de kan ikke knyttes til noen annen innskrift eller tradisjon. Eksempler er innskrifter som årstallet 1783 skrevet med runeromertall på ryggen av en stol fra Manås-Groven (E98), og rosemåler Aslak Nestestogs signatur i runer fra 1787 på Nordigard-Hylland (E101), begge steder i Vinje og i umiddelbar nærhet av Tveito. De er alle fra samme område og samme tidsperiode. Trolig er de også produkter av den samme interessen for runer som ble vekket med Hans Amundsen Willes studie av Flatdalsteinen og andre gamle innskrifter. Men foruten de spesielle innskriftene fra Åmotsdal kirke og Sudbø er det ingen som viser tegn på at de er gått i noen tradisjon. I den forbindelse kan også nevnes runealfabetet på et sel på Jarefjødde (E95), ikke langt fra Høydalsmo. Dette synes å være tatt rett ut av Huitfeldts *Danmarckis Rigis Krønike*⁸⁸ og viser dermed det man kan regne med er tilfellet for flere av disse innskriftene, nemlig at de er produkter av at enkelte personer uavhengig av hverandre har tatt interesse for runer og lært seg å skrive med dem. Men enkelte innskrifter kan ikke forklares på denne

---

⁸⁶ Kaplan 1999. Se også *NlyR* II: 216, note 1, med henvisning til S. Bugges *Norske Runeindskrifter*.

⁸⁷ Opplysninger fra Elise Kleivane i e-post av 21.2.2001.

måten. Det er som nevnt en overbevisende sammenheng mellom de to innskriftene på Åmotsdal kirkegård og på Sudbø. Og tatt i betraktning at den ene trolig er skrevet i 1860 årene og den andre er skrevet av en mann som døde i 1797, må man regne med en tradisjonsoverlevering. Det samme kan være tilfellet for den siste innskriften som skal behandles i denne sammenheng. Det dreier seg om to runeinnskrifter på en liten oval tine fra Håsum i Fyresdal (E94). På oversiden av lokket, i et felt over innskrift 1, står ANNO 1690, og Rolef Gunlicksen i runeinnskriften under kan være en Rolleiv Gunleikson på gården Hærstad, i Fyresdal, som døde i 1708 (Knirk i *NoR* 8 (1993): 23). På undersiden av lokket finner man innskrift 2 med navnet Knudt T. Dette er antagelig den Knud Tarjeisen som ved siden av har skrevet navnet og initialene sine sammen med årstallet 1810.

E94 Håsum, Fyresdal. J. E. Knirks avtegning.

1) ro^Qlef:Gunlick
sen^N

2) knudt^T

I innskrift 1 utgjør andre og siste tegn (**o** og **n**) tilsynelatende ligaturer av runen og dennes latinske ekvivalent. En teori om grunnen til dette er at noen har ønsket å gjøre innskriften forståelig for folk som ikke kunne runer. Runene for r, f, l, e (med store seriffer) og s hadde allerede en slik form at de med litt fantasi kunne leses som latinske bokstaver, og ved å hjelpe litt på **o** og **n** ble også disse forståelige. Innskrift 2 viser ingen umiddelbare fellestrekk med innskrift 1, men det faktum at disse er skrevet på samme gjenstand kan indikere at det er en forbindelse mellom dem.

Ved gjennomgang av disse innskriftene fra Telemark ser man at den store tettheten av innskrifter ikke nødvendigvis betyr at disse bygger på en felles tradisjon. Enkelte innskrifter er tydelig sprunget ut av sagntradisjonen rundt Glomshaugen og Flatdalsteinen, mens andre viser sin klare tilknytning til de to prestene Willes arbeider og interesse for runer. Dessuten har det nok etter hvert utviklet seg en generell antikvarisk bevissthet blant folk i disse områdene ettersom de ble mål for folkelivsgranskning. Men man står igjen med innskriftene

⁸⁸ Punkter i p-runen og kvist på staven av æ-runen mangler, men dette skyldes trolig upresis avtegning.

fra Åmotsdal kirke og Sudbø som tydelig har en form for tradisjonsoverlevering bak seg.
Muligens viser også innskriften fra Håsum tegn på tradisjon.

Kapittel 13 Form og funksjon

13.1.1 Valg av runeformer

Hvilke runeformer man har skrevet med, har naturlig nok først og fremst vært styrt av hvilke kilder man har hatt å bygge på. En må regne med at det var i de tilfellene da kilden ikke hadde alle de runene man ønsket, at en viss grad av valg kunne forekomme. Et illustrerende eksempel er igjen innskriften på forlovelsesringen fra Oslo (E23), nevnt innledningsvis:

|| $\times$ V $\downarrow$ λ $\times$ $\uparrow$ "I love you". Kilden til runene har trolig vært et leksikon der flere runealfabeter har vært oppført. Man har ønsket å skrive med eldre runer, men da det ikke fantes noen rune i det eldre runealfabetet med verdien y, valgte man en middelaldersk form i stedet. Men det er ikke alltid at man har et annet runealfabet å gå til, og da har man måttet løse problemet på egen hånd. Ole Haraldssons notis fra 1773 om hvordan man kan lage rune for ø av o-runen er et godt eksempel på dette (E20 Oslo Katedralskole, se kap. 7.1). Når man måtte lage en rune, eller velge mellom runer på denne måten, synes det som om to forskjellige hensyn har vært gjeldende. Det ene er at man har forsøkt å unngå former som kunne minne om latinske bokstaver. Dette hensynet kan ha vært så viktig at man til og med har endret på normalformer av runene, som hadde likhetstrekk med latinske bokstaver. I runealfabetet på staven fra Druglitrø (E188) er alle runene som til vanlig er like eller ligner på latinske bokstaver, som b, i, p (punktert b forekommer som eneste form for p i samme område), r, s og t, gitt uvanlige former. Dette kan ha vært ønskelig ut fra det hensyn at runen skulle brukes som et hemmelig alfabet, og at man på denne måten gjorde det enda mer uforståelig for andre. Eller det kunne rett og slett bare skyldes en trang til å opprettholde et klart skille mellom de to skriftsystemene. Anders Bæksted mener dette er grunnen til at man i en del innskrifter har valgt å bruke λ framfor R. Han sier det ligger i det forhold "at for mange af de mennesker, der morede sig med at riste og skrive runer, har det været magtpaaliggende, at det frembragte mindesmærke havde saa lidt lighed med latinsk skrift som mulig" (Bæksted 1939: 126). En annen måte man kunne øke runeinventaret på, var å bruke tegn fra andre alfabeter. I E115 Kartevolds alfabet er trolig det greske tegnet ϕ (φ) for bilde for tegnet for f, og i innskriften E205 Ukjent sted er trolig gresk π (Π) for bilde for tegnet som brukes for p.

Den andre retningen løser problemet med manglende runer i inventaret ved å bruke latinske bokstaver. Erstatning av runer for v, ø og y med latinske bokstaver forekommer relativt hyppig i materialet. Et annet trekk som man ser i noen tilfeller, er at de samme prinsipper for dannelsen av nye tegn i latinskriften blir brukt for å lage ny runeformer. Bruken

av tødler må regnes som utgangspunktet for runeformer av typen V for y (ÿ er vanlige latinske bokstaven for y i 1600- og 1700-tallsskrift). Denne formen er brukt blant annet i innskrifter fra Gudbrandsdalen (se kap. 12.4). I alfabetet fra Stemboeng (E177) finner man formen ƿ på plassen for y. Antagelig har forbildet her vært de latinske bokstavene ü eller ÿ, og ikke den punkterte u-runen fra sen vikingtid og middelalder. Et annet eksempel på dette er de mange forskjellige ø-runene som man finner i det etterreformatoriske materialet. Nesten alle bygger på prinsippet om at tegnet for o skal tilføyes en strek på et eller annet vis for å bli ø. Denne formen for modifisering av allerede eksisterende runer kjenner man også fra de stungne runene i middelalderen, men i de etterreformatoriske innskriftene er det klart at det er latinskriftens praksis som ligger bak. Hertil ligger også bruken av binderunen $\widehat{ae}$ for æ.

Der er stort sett gjennomgående i hele materialet av etterreformatoriske runeinnskrifter at det er latinskriftens ortografiske norm som ligger til grunn for runeskriften også. Ekstremt nær latinskriftens bruk kommer man i enkelte innskrifter der det til og med er gjort forskjell på runene for stor og liten bokstav. Dette kommer fram i Marcus Schnabels runeinnskrift i Eidfjord gamle kirke (E137). Her er det brukt stor o-, m-, og s-rune etter latinskriftens skrivemåte av "Ordineret og malet af M. Schnabel, studios". Enda lenger er Niels Juel gått i sin dagbok, (E125), der har han gjort forskjell på hvilken runeform for d som brukes for stor bokstav og liten bokstav.

13.2 Skriveopplæring

Skriveopplæring i forbindelse med de etterreformatoriske runene kan ha foregått på flere måter, men i alle tilfelle må man regne med at eleven allerede kunne skrive og lese latinske bokstaver. Med dette som utgangspunkt er det en enkel sak å lære seg runene også. Det var kun snakk om erstatning av et tegn med et annet, og alt man trengte å lære seg var runealfabetet. Dette hadde samme rekkefølge som det latinske alfabetet og dermed var det ingen ny rekkefølge å forholde seg til. Den relativt store mengden runealfabeter man finner i det etterreformatoriske innskriftsmaterialet forteller at dette må ha vært et vanlig læringsinstrument. Samtidig kan man tenke seg at runealfabetet, når det først var hentet fra de litterære kildene og risset eller skrevet på et brett eller en stave, kunne vandre til flere, og bidra til å spre runekunnskapen.

13.3 Motivasjon

Effekten av oppdagelse av runemonumenter for produksjonen av etterreformatoriske innskrifter er åpenbar i et tilfelle fra Hardanger fra slutten av 1800-tallet. I 1880 og 1883 ble to store steinheller med eldre runeinnskrifter oppdaget på gården Torvik i Strandebarm (Tørvika A og B, se Krause 1966: nr. 91 og 62, og *NIæR* I: 278 ff.). Steinhellene hadde utgjort vegg og tak i et gravkammer fra 5. århundre som man oppdaget nedenfor tunet. I 1970 ble en tredje steinhelle med runeinnskrift oppdaget i kjelleren til hovedhuset på gården (E149 Torvik). Partier av innskriften er sterkt nedslitt og det som er igjen av innskriften, er vanskelig å lese. Også denne ble først tatt for å være en eldre runestein, men ettersom det viste seg at innskriften var skrevet med en blanding av eldre og yngre runeformer og runelignende tegn, forstod de fleste at steinen måtte være fra nyere tid. Senere er deler av innskriften blitt tolket som "... som er eier til denne sten ..." og "... benytte det som bordplate ...". Antagelig har funnene av de eldre runesteinen på Torvik inspirert en på gården til å risse en runeinnskrift på en tilsvarende helle. Kanskje var det en som var med da de eldre steinene ble funnet. Den nye innskriften har i hvert fall ligget en stund i kjellergulvet siden runene er såpass nedslitt.

I Lom stavkirke finnes fire runeinnskrifter malt med tjære på vegger og konstruksjoner som stammer fra da kirken ble reist (*NIyR* I: 80). En av disse (N51) er navnet **sihurþr** *Sigurðr* på en arm av et andreaskors over korbuen. Samme navn finnes også i en innskrift malt med tjære på et stavlæggje over himlingen, i korets nordvegg (E34). Men her står også årstallsangivelsen "ANNO MDCMXXXIII". Årstallet må være feilskrevet, og skal mest sannsynlig være MDCXXXIII (1633). Da kunne innskriften være utført av en arbeider som var med på byggearbeidene under Werners utvidelse av kirken, som ble fullført 1634. Innskriften var ikke kjent for Gerhard Schøning i 1775 da han nedtegnet tre av de andre innskriftene i kirken, men dette kan skyldes posisjonen, godt bortgjemt, høyt oppunder taket. Heller ikke runeinnskriften N52, som er like utilgjengelig, var kjent for Schøning. Det er kun små forskjeller i utførelsen mellom N51 og E34. I den yngste innskriften har runene **r** og **þ** kantet lomme og kvisten å **r** er knyttet til lommen i stedet for staven. I de andre innskriftene er **r** enten åpen eller kvisten møter staven i samme punkt som lommen. Og alle har de buete lommer. Om runerisseren har forstått hva han har kopiert eller ikke, er vanskelig å si, men under navnet har han i hvert fall forsøkt å skrive noe mer i runer, som er uforståelig. Slik kopiering av eldre runeinnskrifter kalles gjerne "refleks" (*NIyR* IV: 70). Et annet eksempel på refleks finnes i Hamre kirke III (N299) der noen tilsynelatende har begynt å kopiere innskrift nr. I (N297) på samme treplate uten å forstå hva innskriften skulle bety.

Andre eksempler på dette er kanskje også innskriftene fra Skjeberg (E3, E4, E5 og muligens E2), som synes å ha flere fellestrekk med N7 Bjørnstad (se kap. 4.3).

13.4 Håndverkere som runerissere

Det kan synes som om håndverkere hadde en særlig interesse for runeskriften. Rosemalere, treskjærere og andre brukte runer i sine signaturer eller rett og slett som ornamentering i form av korte tekster. Ved siden av dette kunne en runeinnskrift bidra til å gi håndverkerens produkt et alderdommelig preg, og dermed øke salgsverdien (jfr. falske innskrifter, kap. 13.6).

Selve bruken av runer kunne også være en form for signatur i seg selv – noe som kjennetegnet en håndverker. Dette synes å være tilfelle for rosemaleren Gunnar Anfinson Årekol fra Hardanger. Selv om han ikke var den eneste rosemaleren i sin samtid som brukte runer i arbeidene sine, må det ha vært et lett gjenkjennelig trekk og kvalitetsstempel som folk i Hardanger på begynnelsen av 1800-tallet sikkert la merke til, og kunne identifisere. Om det var denne effekten Johannes Jonson Kjærland ønsket å oppnå når han i 1832 skrev runeinnskriften i kistelokket på Sekse (E134 Sekse II), er umulig å si, men det ble tilsynelatende bare med denne innskriften. Tanken på å bruke runer i rosemaling kunne Årekol ha fått fra Vinje i Telemark, der en av de store rosemalingskunstnerne fra slutten av 1700-tallet, Aslak Nestestog, hadde signert malearbeidene sine i Nordigard-Hylland med runer (E101). Ellers har en ukjent rosemaler etterlatt seg en tønne med runeinnskrift, som nå finnes i Nordiska Museet i Stockholm (E207 Ukjent sted).

Av de to ferdaskrinene fra Gudbrandsdalen, i Norsk Folkemuseums samling (E45 Ukjent sted, Gudbrandsdalen og E42 Bjølstad) ser man bruken av runene til ornamentering. Runeinnskriftene på lokkene av de to kistene er sirlig utskåret i relieff og danner en vakker ramme rundt bladornamentikken i midtfeltet. Samtidig gir de informasjon om henholdsvis hvem som har laget kisten, og for hvem.

I Gudbrandsdalen var det treskjærerne som også tok til steinhugging da gravmonumenter i kleber kom på moten omkring 1750. Dette kommer til syne gjennom den sterkt akantuspregede ornamentikken, som var så dominerende i treskjærerkunsten, og ved at flere kjente treskjærere også har stått for steinmonumenter. Om man ser på klebersteinspeiser fra samme tid, har de en konstruksjon og utførelse som minner om en tømmermanns arbeide, og det er blitt hevdet at også treskjærere i stor grad stod for hogging av klebersteinspeiser i Gudbrandsdalen på denne tiden (Valen-Sendstad 1957: 74 f.). Det er rimelig at det samme har vært tilfellet rett over Dovre. Fra Rennebu og Meldal kjennes fire peiser i kleberstein og

annen myk stein fra 1700- og 1800-tallet som har innskrifter med runer. Som de fleste innskriftene fra dette området er det også her tale om runeromertall og initialer. Dessverre er tre av peisene ikke godt nok dokumentert i Runearkivet til at man kan si noe om utføring av disse eller innskriftene (E189 Å i Meldal, E192 Ukjent sted, Meldal, og E193 Ukjent sted, Meldal). Men på restene av en peis på Stølsvang turistgård (E185) er innskriften vel dokumentert. Her er runene **ano:mdcclxxx:its**, “Anno 1780, ITS”, skrevet med store, dype, velutformede runer på det som trolig har vært tverrliggeren over selve peisåpningen. Runene har altså utgjort en del av den peisens helhetsinntrykk og trolig også vært peisbyggerens signatur.

Det finnes også en rekke eksempler på at smeder har skrevet med runer. En dørring på hoveddøren inn til skipet i Romnes kirke har innskriften (E84):

DENE RING HAFVERIEG AOS : GIT · RNK 1682 **andersollsen.**

“Denne ring har jeg *Anders Olsen* gitt *RomNes Kirke* 1682 (/1687). *Anders Olsen.*”

Ringene er av jern og den er påstøpt tre knopper av messing, og mellom disse løper innskriften. Man kan anta at det er en smed som har skrevet innskriften og signert med sitt eget navn i runer.

Man kjenner også flere avlettjern med runeinnskrifter. Avlettjern er runde kakejern av lignende type som de som blir brukt til krumkaker. Avlettjernet bestod av to runde, flate, gjerne smidde, jern som kunne hektes sammen i ledd innerst på jernenes håndtak. Stekeflatene var ofte vakkert uthugget med kristne symboler, initialer og fromme tekster som gav avtrykk i den ferdige kaken. Utgangspunktet for avlettjern er, etter all sannsynlighet, oblatjernene som ble brukt til å lage *hostier* eller oblatbrød til kommunionen (‘avlett’ trolig avledet av ‘oblat’ – se Norman 1957: 121).

“Et navn skulle kakene som ble stekt i disse store runde jernene ha, og intet var mer naturlig enn å sette det i forbindelse med de kirkelige oblater. Med forbilde i de små oblater med bibelske motiver laget så smedene avlettjern. Det er mest på grunn av den dypt forankrede kristentro og den store ærbødighet for brødet, at disse jern for en stor del er forsynt med bibelske motiver eller sentenser.” (Norman 1957: 122)

De fleste norske avlettjern stammer fra 1700- og begynnelsen av 1800-tallet, men det finnes også avlettjern som er eldre enn dette (jfr. Norman 1957: 122). Blant 1700-talls jernene er tre jern med runeinnskrifter registrert i Runearkivet.

Et avlettjern fra Langlo i Møre og Romsdal (E165), datert 1733, har initialene MLD og runeinnskriften: **sligefrugterhariuerldedanerkongersnorslefelde**. Teksten er hentet fra omskriften på Christian V's norske daler fra 1693: DANNER KONGIS NORDSKE FIELDE, SLIGE FRUGTER HAR I VÆLDE (Olsen 1933: 110). Samme tekst, men i vanlige bokstaver, finner man også på et avlettjern i Norsk Folkemuseum (NF.1892-0330).

Et annet jern med runeinnskrift finnes i De sandvigske samlinger på Maihaugen (SS-15379). Dette er fra 1749 og har initialene CAS. Runeinnskriften på den ene siden lyder (E209): **∗med:lidet:brød:kand:gud:os:mætte:naar(:)ui:icke:hans:hellige:ord:for:kiætte** (forkjetre). Samme runeinnskrift skal også finnes på et avlettjern fra ukjent sted i Oppland, som nå er i Norsk Folkemuseum (NF.1897-1385).

Tidligere har allerede vært nevnt “Kong Olufs oblat-jern” (N547, *NlyR* V: 150ff.) med runeinnskrift langs kanten, som ifølge D. Fischer sannsynlig ikke kan være eldre enn fra 1400-årene (*NlyR* V: 152). Jernet er benevnt oblatjern, men passer ikke med oblatjern i rett forstand. “Kong Olufs oblat-jern” var med ca. 19 cm i diameter betraktelig mye større enn de kirkelige oblatene. De kirkelige oblatene hadde enkle figurer og sjeldent lengre innskrifter, og oblatjern fra middelalderen hadde oftest bare ornamenten på én side. I tillegg var oblatjernene oftest for flere oblater, gjerne seks (*KLNM* 12: 487). Alt i alt tilsvarer dette jernet jern av gruppen avlettjern. Og en datering til 1400-tallet ville i så fall gjøre det til det eldste kjente avlettjern av denne typen (jfr. Norman 1957: 122).⁸⁹ En tegning av oblatjernet skal ha vært sendt fra Norge til det Kongelige Danske Selskap en gang før 1748. Jernet og originaltegningen er nå tapt, men det finnes to avtegninger av originaltegningen.

Framstillingen av avlettjern har etter alt å dømme vært bestillingsarbeide, og enkelte steder synes det å ha vært egne smeder som produserte disse (Norman 1957: 123f.). At mindre godt utførte avlettjern har vært smidd i gårdssmien av gårdens egne folk er det ingen tvil om, men i hvert fall de to jernene E165 Langlo og E209 Ukjent sted er produkter av godt håndtverk og må antas å være laget av smeder. Også runeinnskriftene viser god presisjon og kunnskap, noe som kreves når innskriftene og runetegnene må speilvendes for at de skal komme rett på de ferdige kakene.

Om smeder har vært en særlig litterat gruppe håndverkere på 1700- og 1800-tallet er vanskelig å si noe om, men de utførte en del arbeider der de hadde bruk for skriveferdigheter. En rekke gravmonumenter, det være seg kors eller plaketter, ble utført i smijern, og selv om

---

⁸⁹ Denne dateringen utfordrer teorien om at avlettjern av denne typen hadde sitt utgangspunkt fra Italia på 1460-tallet (se *KLNM* 12: 487)

smedene hugget innskriftene på disse etter forelegg, må det ha vært en fordel om de faktisk forstod hva de skrev.

Håndverkerne var gjerne på reisefot og bidro på den måten til å spre runekunnskapen. Og de utvekslet lærdom, erfaringer og håndverksteknikker og stiler. Om noen kunne runer og brukte dette i arbeidene sine, er det naturlig at også andre plukket opp dette.

13.5 *Norrøn inspirasjon*

Med nasjonalromantikken og med at kunnskapen om norrønt språk ble mer utbredt, fikk folk det for seg at de skulle skrive runer slik det ble gjort i gammel tid. Det oppstod et ønske om at innskriftene skulle virke så ekte som mulig. Dette kommer til syne ved at enkelt innskrifter i korpus er forfattet i norrønt eller urnordisk språk, eller noe som ligner på dette. Dette ønsket kan ha vært tilstede tidligere, men fordi folk ikke kunne nok, lot det seg ikke gjøre i samme grad. Følgende eksempler illustrerer forskjellige aspekter ved denne framgangsmåten.

Utenfor Høre stavkirke i Valdres står en bautastein (E55). Steinen ble reist i 1882 av medlemmer i historielaget, og det er brødrene Thomas og Hallvard Bergh som har skrevet innskriften. Teksten lyder:

*Gyða, dóttir Eiríks konungs, vas hér at fóstri. Hon hafði sér fyrst í hug eitt Nóregs ríki.
Thomas ok Hallvarðr ristu rúnar þessar.*

Dette må betraktes som et monumentalt produkt av nasjonalromantikken. Hensikten har selvfølgelig vært å markere at det var i dette området Gyða hadde sin fostring.

E63 Moe vevstol fra ca. 1988 har Leif Rovelstad signert med innskriften:

læifrkirpimiksuasmaprhanarstraræusi
Leifr gerði mik. [Sá] vas maðr hannarstr á Reysi.

Siste del av innskriften har han selvfølgelig hentet fra Dynnasteinen (N68), med det lille problemet som fulgte i at innskriften der er myntet på en kvinne. Ordet **mar** *mær* på Dynnasteinen har Rovelstad fått endret til **maþr** og han har møysommelig passet på å få

maskulin nominativ-endelse med yr-runen alle steder der dette trengtes.⁹⁰ Men pronomenet *sú* i femininum har han ikke forstått at også måtte endres.

Videre kan nevnes innskriften E66 Ringåsen der teksten på den ene siden av steinen er **hringur | sigersel | drot**. *Hringur* må forstås som eponymet for Ringerike og Ringsåsen.

Ved siden av at språket skulle være riktig, ønsket man også at formen skulle følge den man fant i gamle runeinnskifter som f.eks. *NN reist rúnar þessar* og *NN reisti stein þenna*. Her var det også enkel å bare fylle inn navnet på den man måtte ønske (jfr. E67 Skollerud *Ole Myhre reist rúnar þessar*; eller med norsk språk som i innskriften E117 Ognå kirke, en gravstein med innskriften “Enok reiste [denne stein etter] sin broder Villem”). Man kunne også ønske å referere til historiske skikkelser fra den tiden da runene var i bruk. I den ellers uforståelige innskriften E27 Tune forekommer **ulr | aw launes**. Dette er muligens ment som *Ulfr af Laufnesi*, en kjent figur som opptrer både i *Historia de Profectione Danorum in Hierosolymam* om korstoget i 1191 og i *Sverres saga*.

13.6 Falske innskifter

De etterreformatoriske runematerialet er i sin helhet blitt betegnet som falskt – falskt i den forstand at innskriftene ikke er fra den ekte runeskriftstradisjonen. Denne holdningen har man nå gått bort fra, og i *Danmarks runeindskrifter* finner man en annen definisjon på falske runeinnskifter (DR I: 801): “Ved en falsk runeindskrift forstås en indskrift, der ikke tilhører den tid, som den palæografisk eller sprogligt udgiver sig for at tilhøre.” Dette er den definisjonen som hovedsakelig benyttes her også, men i tillegg bør enda et moment komme med. Intensjonen med innskriften må være å lede noen til å tro at innskriften er eldre enn den virkelig er. Dette er selvfølgelig vanskelig å bedømme, men for en del runeinnskifter kommer denne hensikten klart fram. Om man ikke skulle hatt denne avgrensningen i tillegg til dem nevnt i *Danmarks runeindskrifter*, ville falske innskifter måtte innbefatte alle de innskriftene som er skrevet i norrønt eller eldre germansk språk selv om det er åpenbart at dette ikke er gjort for å lure noen (jfr. E55 Høre).

Fra 1600-tallet kjenner man Niels Pedersens oppdiktete jyllandske dokument, den såkalte “Taphet tridium”-innskriften som ble laget for å skulle knytte en slektskapsforbindelse mellom det dansk kongehuset og Abrahams ætt. Innskriften ble trykket i Lyscanders historieverk og er

---

⁹⁰ Man må regne med at yr-runen ikke ville bli brukt for R i norske innskifter fra samme tid som Dynnasteinen

et godt eksempel på runer brukt til historieforfalskning. Et annet dokument som ble brukt på denne måten var et tysk håndskrift fra begynnelsen av 1600-tallet, *Das Doberaner Anthyrlied*, som ble omskrevet med runer for å øke dens troverdighet som historisk kildeskrift (Bæksted 1939: 122).

Fra slutten av forrige århundre kommer den kanskje mest kjente falske innskriften, runeinnskriften på Kensingtonsteinen. Denne utgir seg for å være fra 1362, mens den i virkeligheten kom til blant skandinaver bosatt i USA på slutten av 1800-tallet. Fra tidlig på 1900-tallet kjenner man Maria-Saaler-Berg-innskriften, som en utgravningsarbeider skriblet på et bein fra utgravningen i Maria Saaler Berg, og som ble tatt til støtte for teorien om at runene hadde sitt opphav i etruskiske alfabeter.

I det etterreformatoriske innskriftsmaterialet som presenteres i denne oppgaven, finnes det ikke mange eksempler på slike falske innskrifter, og alt i alt er det kun en svært liten del av de etterreformatoriske runeinnskriftene som kan sies å være falske. Når man finner **loragi** (=Anders Lorange, 1847-1888, arkolog og museumsmann, ved Bergen Museum fra 1873) skrevet med en blanding av eldre og yngre runer på en armring fra vikingtiden i Bergen museum (E122 Bergen Museum), er ikke dette en falsk innskrift, men heller en dårlig spøk innad i forskningsmiljøet. Det samme kan man si om en innskrift som ble oppdaget på et lite middelaldersk kar (oljelampe?) av kleberstein under magasinrevisjon i Oldsaksamlingen (E21). Her står innskriften **ek gutormar runor faihido**. Guttorm må være arkeolog og professor i etnologi Gutorm Gjessing ved Oldsaksamlingen. Knirk (1985: 2) nevner en tredje innskrift av denne typen.

En innskrift som trolig er falsk etter definisjonen som er gitt her, er runeinnskriften på et fragment av en gammel klebersteinballe i Oldsaksamlingen (E24 Glomstad). Her står det skrevet **laukar** med eldre runer. Innskriften må regnes for moderne, selv om gjenstanden er gammel, ettersom den riktige formen skulle vært **laukar**. Trolig er innskriften fra tidlig 1930-årene, nettopp i den tiden da det urgermanske ordet *laukaz*, først ble tolket som et vernende ord.

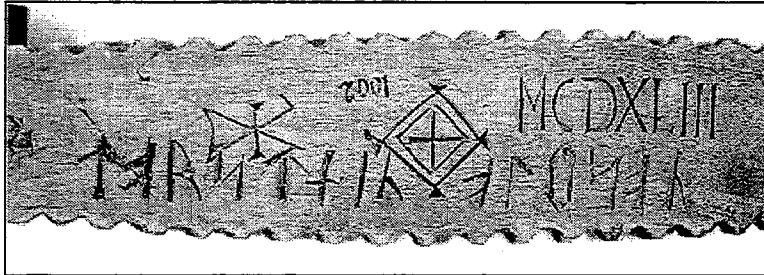
På en sleiv i Norsk Folkemuseum står en innskrift som er falsk i det at innskriften påstår den er eldre enn den i virkeligheten er (E206 Ukjent sted). Sleiva er vakkert utskåret av ett stykke bjørketre, og har et håndtak som er spaltet på langs og som avsluttes med en rektangulær “knopp” på enden. Under håndtaket er det skåret to store bumerker – det ene

---

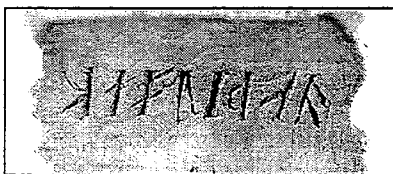
(ca. 1025-1050). Man skulle heller ikke vente æ-rune.

plassert midt på. På hver side av dette står innskriftslinjene a og b. Linje b er tydelig kommet til etter bumerkene. Linje c er risset i en konveks flate på undersiden av “knoppen”.

E206 Ukjent sted, tresleiv (foto: J. Nordby)

- a) MCDXLIII (1443)
- b) **torstein oluson**
“Torstein Olvson”

c) *****

Romertallet i linje a er enkelt og presist skåret, og levner ingen tvil om tolkningen. I linje b er runene skåret grovere, men runene er relativt regulære i formen. Det eneste problematiske tegnet er rune 11. Dette er trolig $\cap$, med et ekstra snitt i underkant av venstre bistav, som får den til å se ut som bokstaven O. Runen må likevel betraktes som en relativt sikker **u**. Dette gir patronymet *Olvson/Oluson* (om dette-se nedenfor). Linje c består av åtte runer/runelignende tegn. Den er i likhet med linje b grovt skåret, men tegnene gir ingen umiddelbar mening.

Innskriftens runeformer tilsier at denne ikke skulle være fra 1400-tallet, etter en kunsthistorisk vurdering av treskurden er det klart at den trolig stammer fra slutten av 1800-tallet, i hvert fall ikke fra 1400-tallet.⁹¹

En pryðøks ble i 1994 innlevert til Runearkivet for undersøkelse. På øksehodet var det gravert “MCDLI” (1451) og med etterreformatoriske runer “Gamel er jeg i mit skæk, der for maa mand mig hænge paa væg” (E205). I arkivet fantes det allerede en omtale av øksen, for det viste seg at samme øks var blitt tilbudt Oldsaksamlingen i 1902. Da hadde man vurdert øksen til å være fra 1700-tallet. I sin rapport⁹² kommer James E. Knirk fram til at innskriften (denne regnes som samtidig med øksens produksjon) og da også øksen er fra tidlig på 1800-tallet. Han spekulerer i om det tidlige årstallet kan skyldes ombytting av bokstavene slik at det

⁹¹ Ellen Marie Magerøy utaler at formen på sleiva, og da særlig utspaltingen i håndtaket, skulle utelukke en datering til 1400-tallet og passer bedre med det man har etter dyktige treskjærere på hver side av 1900 (telefonsamtale 15.03.2001).

egentlig var ment MDCLI dvs. 1651, men også dette synes å være for tidlig ut fra Knirks vurdering av runene. Det synes som om man her har et eksempel på at noen har laget en øks som de ønsket å øke verdien til ved å gi den en datering til middelalderen, og ytterligere bidratt til det alderdommelige uttrykket ved å påføre en runeinnskrift.

I mange tilfeller, slik som dette, har nok hensikten med å skrive en falsk runeinnskrift vært å øke verdien på gjenstanden. Etter hvert som interessen for antikviteter økte var det nok mange som så sitt snitt til å tjene litt ekstra på å produsere forfalskninger. Og disse ble tilbudt både private kjøpere og offentlige museer. På slutten av 1800-tallet fikk Sophus Bugge i stand en ordning med dusør til finneren av viktige runefunn. Dette kan nok ha lokket folk til å produsere sine egne runeinnskrifter.

13.7 Den lærde eliten skriver med runer

Gjennom hele den etterreformatoriske perioden har man sett at det i enkelte lærde miljøer har vært interesse for runeskriften. Trolig var det lærd overlevering som gjorde at runenes verdier fremdeles var kjent da runene ble tatt opp i de tidlige trykte verkene på 1500-tallet, og gjennom 1600- og 1700-tallet har man sett at prester enkelte steder var med på å bringe runekunnskapen inn i folkekulturen. Utover på 1800-tallet får man en bredere gruppe mennesker med høyere skolegang og universitetsutdannelse, og man ser at også blant disse er det noen som tar opp runene.

På en fjellvegg bak Glemmen kirke stod i sin tid en runeinnskrift E1,⁹² med blant annet navnet Frits Skiubeler. I vindeltrappen i tårnet i klosterruinene på Hovedøya står navnet F. Skiubeler skrevet med runer (E17). James E. Knirk, med flere, har antatt at disse to innskriftene er skrevet av samme person og at dette er professor Frederik (Fritz) Christian Schübeler (1815-1892). Schübeler var født i Fredrikstad og innskriften på Glemmen kirke stammer trolig fra hans ungdomstid der. Fra 1833 studerte han ved universitetet i Kristiania og han tok sin embetseksamen i medisin i 1840. Etter et utenlandsopphold 1848-1851 ble han konservator ved Universitetets botaniske museum, og i 1866 ble han professor i botanikk (*NBL* 13: 60). Som professor i botanikk har han hatt en spesiell interesse i alle de forskjellige plantesortene etter klosterbrødrene på Hovedøya i middelalderen.

---

⁹² Rapport til Y96 av 8. juli 1994 i Runearkivet. Se også *NoR* 9 (1994) s. 23.

⁹³ Innskriften syntes i 1987 å være tapt etter byggearbeider (befaringsrapport ved J. E. Knirk, 09.11.1987, i Runearkivet).

Sammen med F. Skiubelers navn på ruinene på Hovedøya står to andre navn i runer: E. Winge og H. Sommerfeldt (E17). E. Winge må være professor Emanuel Frederik Hagbarth Winge (1827-1894). Han var fra Stavørn, men kom til Kristiania før 1845 da han gikk ut fra Katedralskolen. Fra 1846 til 1851 studerte han ved Universitetet, og i 1866, samme år som Schübeler ble utnevnt til professor i botanikk, fikk Winge professorat i medisin (*NBL* 19: 241f.). Den tredje personen som har skrevet navnet sitt på klosteret på Hovedøya, er vanskeligere å identifisere. I Sommerfeldtslekten kjennes fra samme tid som Schübeler og Winge en Hakon Adelsten Sommerfeldt (1811-1888) (*NBL* 14: 177). Han var tollskriver i Kristiania og ekspert på skipsbygging.⁹⁴

Det er sannsynlig at Schübeler og Winge har kjent hverandre helt siden studie tiden, og sikkert senere da begge var ansatt ved Universitet. Hvilken forbindelse de har hatt til Sommerfeldt, vites ikke, men som medlem av Det kgl. Selskap for Norges Vel har Schübeler sikkert hatt en vid omgangskrets av folk fra mange leire.

Av runografiske trekk ved innskriftene til Schübeler kan man merke seg at innskriften på Glemmen kirke (E1) har r ᵇ og s ᵇ i **frits** og r R og c ᵇ i **ckiubeler**. Hva Schübeler har tenkt med de to r-runene er uvisst. Bruken av kortkvistformen og langkvistformen av s kan enten skyldes at ᵇ skulle stå for vanlig s og at ᵇ sammen med k skulle representere en sj-lyd, eller at ᵇ var tenkt som z etter den vanlige skrivemåte *Fritz*, og at ᵇ, som vanlig er i resten av materialet, skulle stå for s. For øvrig har e-runen formen ᵇ i E1 Glemmen kirke og ᵇ på Hovedøya kloster.

I muren på ruinene av det gamle Bratsberg kapell i Skien er det risset en runeinnskrift (omlag en halv meter fra runeinnskriften N144) i eldre runer (E83 Bratsberg kapell). Runeinnskriften er et forsøk på å gjengi innskriften på det ene av de to gullhornene fra Gallehus (KJ 43). H. Holta skrev i 1917 til Magnus Olsen om innskriften. Han mente det kunne være "en av Adjunkt Hansens kolleger som maa ha villet spillet ham et puds da han i 1905 skrev om kirkeruinen".

13.8 Runer i det 20. århundre

"For 8-10 år siden tok fire gutter fra Sandnes – Jon Valen Øgland, Øystein Aase, Oskar Ødegaard og Sverre Vagle (død 1932) – med sig hammer og meisel til

⁹⁴ Han publiserte flere verk om skipsbygging i årene fra 1845 til 1861.

Trollkjørkjo og ristet der sine navn efter runerekken i Løddøens lærebok i historie for folkeskolen.”

Dette skrev Lektor Harald Hveberg i et brev til Magnus Olsen (Sandnes 22/6-1935) etter at det hadde kommet en notis i *Stavangeren* om Olsens undersøkelse av de moderne innskriftene i “Trollkjørko” (E116). Dette er et godt eksempel på hvordan mange av runeinnskriftene fra det siste århundre kan ha kommet til.

Etablering av allmenn skolegang mot slutten av 1800-tallet⁹⁵ førte naturlig nok til en generell heving av allmuens kunnskapsnivå. Og ved at menigmann ble lese- og skrivekyndig, og med store opplag av skolebøker tilgjengelig for alle og trykking av leksikon, ble også runene videre kjent. Det er med dette som utgangspunkt at man får runeinnskrifter av denne typen som James E. Knirk omtaler som “children’s renditions” (Knirk 1985: 1). Og som innskriftene på Trollkjørko er et godt eksempel på. Det samme har vært tilfellet for Bjarne Magnussen som forteller at han brukte runer fra Midgars historiebok som utgangspunkt, da han skrev runene **biorn | runr | rist** på en stein på Grostøl i 1948 (E108).

---

⁹⁵ Skolevesenet ble formelt etablert i 1739, og skolen ga en viss leseopplæring til alle. Skriveopplæring forekom sjelden i skolen den første tiden, så de som kunne skrive, hadde stort sett lært det hjemme eller i forbindelse med arbeid. Bestemmelser om skriveopplæring i Norge kom første gang i skoleloven av 1827. Av statistikk utarbeidet av Kirke- og undervisningsdepartementet i 1843, ser man at det var bare vel en fjerdedel av de barn som gikk på allmueskole på landet eller i byene som på det tidspunkt fikk skriveopplæring (vel 50.000 av knapt 200.000 barn). Og det var først da ny skolelov ble satt ut i livet i 1860 at skriveopplæring slo virkelig igjennom.

Konklusjon

Oppgaven har tatt utgangspunkt i et empirisk materiale som i stor grad ikke har vært vitenskapelig undersøkt tidligere. Dessuten er mange av innskriftene svært dårlig dokumentert, noe som gjør deler av materialet vanskelig å bygge på av kildekritiske hensyn. Likevel ligger det store mengder informasjon i dette materialet som denne undersøkelsen har forsøkt å bringe fram i lyset.

De etterreformatoriske runeinnskriftene viser seg ikke som en enhetlig gruppe runeinnskrifter med rot i en felles runeskriftspraksis. De er i stor grad produkter av enkelt foretak og variasjonene i praksis, men kanskje særlig i form, blir dermed svært stor. Dette siste fører til vanskeligheter når de etterreformatoriske runeinnskriftene skal behandles som gruppe, men kan gi interessant informasjon når enkelt innskrifter vurderes for seg eller mot andre nærliggende innskrifter. Denne variasjonen til tross er det enkelte gjennomgående trekk i runenes form og bruk. Disse trekkene har gjort det mulig å trekke slutninger i undersøkelsens første hovedformål, nemlig vurderingen av de etterreformatoriske runeinnskriftenes forhold til den middelalderske runeskriftstradisjonen.

På grafisk grunnlag har det latt seg gjøre å konstatere at det ikke finnes sikre spor av at de etterreformatoriske runene har fulgt, og utviklet seg i, en tradisjon fra middelalderen. Dette tyder i seg selv på at det har vært brudd i den middelalderske runeskriftstradisjonen i Norge, og at runene så er tatt opp igjen etter reformasjonen. Dette bekreftes igjen av det faktum at det grafiske inventaret i de tidlige etterreformatoriske runeinnskriftene påviselig har den samme karakter som runene i de historiske og vitenskapelige publikasjonene fra 1500- og 1600-tallet. Det er altså disse og ikke en middelaldersk runetradisjon som er utgangspunktet for det grafiske inventaret.

Videre har man kunnet konstatere, gjennom sammenligning med den samtidige Dalrunetradisjonen, at den norske etterreformatoriske runeskriftskulturen ikke har de karakteristiske særdrag som man skulle vente av en levende og kontinuert runeskriftstradisjon fra middelalderen.

Ved undersøkelsen av oppgavens andre hovedformål, nemlig hvilken form runekunnskapen tok etter reformasjonen, har man kunnet konstatere at nye bruksformer for runene er blitt etablert. Her er det mest framtrædende at man har tatt i bruk runene til å gjengi tall og årstall etter romertallsystemet. Det er også blitt vist at den middelalderske praksisen med bruk av runer på primstaver og i kalendere er blitt overført til etterreformatorisk tid

gjennom tradisjon – men da som et isolert komputistisk system uten tilknytning til den øvrige bruken av runer.

Under oppgavens andre hovedformål har det også vært mulig å påvise i enkelte områder en grad av tilbakeføring av runene til folkelig tradisjon. I områder som Hardanger, Dovre og Gudbrandsdalen, og Valdres har man kunnet konstatere en viss form for tradisjonsoverlevering av runene i kortere eller lengre perioder. Også disse tradisjonene hadde sitt utgangspunkt i runer hentet fra trykte bøker. Og det kan virke som om lærde, og da først og fremst prester i de gjeldende områdene, til en viss grad har fungert som formidlere av runekunnskapen, og bidratt til å spre denne til de lavere samfunnslag.

Bruken av runer på 1900-tallet bærer preg av at runen er blitt ren boklig lærdom, uten forankring i lokale tradisjoner. Dessuten er det i større grad blitt et barnas skriftspråk, et leketøy og en hemmelig røverskrift. Med denne utviklingen er det satt en endelig stopper for de tradisjoner – lokale, håndverksmessige og overleveringsmessige – som tydeligvis ble etablert innenfor bruken av de etterreformatoriske runene på 1600-, 1700- og 1800-tallet. De etterreformatoriske runene er nå blitt til et rent bokfenomen.

Katalog: Norske etterreformatoriske runeinnskifter

Katalogen over norske etterreformatoriske runeinnskifter er organisert topografisk ned til og med kommuner. Det vil si at kommunene er oppført i henhold til kommunenummer.

Innskifter fra samme kommune er oppført alfabetisk etter gårds- eller stedsnavn. Gårds- og stedsnavn som her er oppført, skal forstås som funnsted eller sannsynlig opphavssted i den grad dette lar seg bestemme. Nummerrekkefølgen med E foran er innskiftsnummer for denne oppgaven. Numrene med Y foran er de foreløpige innskiftsnumrene i Runearkivets database over etterreformatoriske innskifter (innskifter med latinske bokstaver inkludert). I parentes etter gjenstandstype er oppgitt hvor gjenstanden befinner seg i dag, i de tilfellene dette er kjent.

Translittereringsystemet er forklart i kap. 1.2. Dokumentasjonen som ligger til grunn for translittereringen, er oppgitt i parentes under denne. Når en translitterering, slik den står, er gitt etter en kilde eller forsker, er dette markert ved at en referanse står over translittereringen. I de tilfellen der translittereringen bygger på en kilde eller forskers behandling, er dette oppført som dokumentasjon i parentes under translittereringen.

I en rekke innskifter forekommer det personnavn som det har lyktes å identifisere. Disse navnene er ført i parentes under tolkningen, enten ved hjelp av folketellingen fra 1801, 1865 og 1900 eller gjennom bygdebøker og andre kilder. I de tilfellene der fødselsår er hentet fra folketellingene, er disse hentet fra *Digitalarkivet*. I den grad runerisseren er identifisert, selv om dennes navn ikke forekommer i innskriften, er dette også oppført i parentes under tolkningen. Skrivemåten av navnet i disse tilfellene er hentet fra kilden som er brukt for identifisering og varierer derfor en del (f.eks. -sen, -son eller -søn).

ØSTFOLD

E1 Y103† Fjellvegg
Glemmen kirke, Fredrikstad, Østfold.

- a) **fritsckiubeler**
- b) **†aukl**
(Etter M. Olsens avtegning.)

- a) "Frits Schübler"
(Prof. Frederik Christian Schübeler, 1815-1892, jfr. E17.)

E2 Y101 Grindstolpe i stein
Bjørnstad nordre, Skjeberg, Østfold.

- y?rhy**
(Etter avtegning.)

E3 Y105 Helle
Bø (Stenklopløkken), Skjeberg, Østfold.

- +impi·iirk·Hhekse**
(Etter avgnidning.)

E4 Y109 Berg
Gunnarstorp, Skjeberg, Østfold.

- litp·rk{/g}hukr +**
(Etter fotografi og J. E. Knirks avtegning.)

E5 Y108 Steinblokk
Hornes vestre (Rønningen), Skjeberg, Østfold.

- a) **+ime·k·pHrik:nnrHp̄k**
- b) **+imH?iu?·kk·r**
(Etter fotografi og J. E. Knirks avtegning.)

E6 Y107 Bergvegg ved kilde
Hovin nordre, Spydeberg, Østfold.

- a) **gud:er:din:far**
- b) **jorden:din:mor**
- c) **alle:din:bror**
(Etter fotografi av innskriften opptrukket.)

"Gud er din far, jorden din mor, alle din bror."

E7 Y104 Steinblokk
Borge vestre, Råde, Østfold.

J. E. Knirk:
a) **a.o.s:e.s.s.**
b) **k. | h.g.**

a) Muligens initialene til A[mund] O[l]s[en] (1756-1840)
og E[l]len] S[ofie] S[trømnnes] (1747-1826).

E8 Y100 Dørstein (Norstua, Lundeby)
Lundeby (Falkenbergstua), Råde, Østfold.

falk
(Etter avtegning.)

“Falk”

E9 Y259 Fjell med helleristninger
Ukjent sted, Tune, Østfold.

eos
(Etter avtegning.)

AKERSHUS

E10 Y66 Flyttestein
Drottveien, Ås, Akershus.

finn
(Etter fotografi.)

“Finn”

E11 Y72 Bautastein
Strand, Bærum, Akershus.

1874?

1a) staa	2a) henrik
b) til	b) homan
c) doure	c) satte
d) falder	d) stenen

(Etter fotografi og A. Liestøls avtegning.)

“Stå til Dovre faller! Henrik Homan satte stenen.”
(H. Homan, 1824-1900.)

E12 Y67 Runestein
Ukjent sted, Østenstad(?), Asker, Akershus.

**jostainr·uk·þorsteinn·risti·runar·þessar
uk·riti·stain·þenna**

(Eldre runer. Etter uklart fotografi.)

Jósteinn og Þórsteinn rist[u] rúnar þessar, ok rétt[u] stein þenna.

“Jostein og Torstein ristet disse runer og satte opp denne steinen.”

E13 Y71 Fjell
Borgen gård, Fet, Akershus.

Liv Torunn Wennewold:
“Raumarike”

E14 Y65 Takbjelke
Depotgt. 7, Lillestrøm, Skedsmo, Akershus.

1905

h?rman.mattson. 1 MAY | 1905.
(Etter fotografi.)

“Herman Mattson, 1. mai, 1905.” (Herman Madsen f. 1897)

E15 Y70† Bergrabbe
Vinsnes, Skedsmo, Akershus.

a) **klareek**
b) **irik | 1?0?**
(Eldre runer. Etter avgnidning.)

OSLO

E16 Y60 Liten stein
Brobekkvegen 9b, Oslo.

roger
(Etter autopsi.)

“Roger”

E17 Y64 To steiner i veggen i tårnets vindeltrapp
Hovedøya kloster, Oslo.

a) **f:skiubeler:**
b) **euinge**
c) **hsommerkeldt**
(Etter A. Liestøls avtegning.)

“F. Schübeler” “E. Winge” “H. Sommerfeldt”
(Trolig prof. Frederik Christian Schübeler, 1815-1892, jfr. E1, prof. Emanuel Frederik Hagbarth Winge, 1827-1894 og Hakon Adelsten Sommerfeldt, 1811-1888.)

E18 Y238 På plinten av S. Sindings bronseskulptur "Vølund Smed". 1873
Nasjonalgaleriet, Oslo.

J. E. Knirk:
uauluntr

Vølundr “Vølund”

E19 Y63 Quislings kniv (Norges Hjemmefrontmuseum)
Oslo.

ekwraitarunotalulinalaukar
(Eldre runer. Etter K. Markali og avgnidning.)

Ek wraitha runo[R], alu, lina, lauka[R].

“Jeg skriver runer, øl, lin, løk.”

E20 Y243 Papirhåndskrifter (Runearkivet, Oldsaksamlingen) 1773
Oslo Katedralskole, Oslo.

- 1 a) (Avskrift av "Japhet tridium"-innskriften etter Lyschander 1622: 23)
- b) (Avskrift av "Veses stein" etter Lyschander 1622: 35)
- c) (Avskrift av Tryggevælde-innskriften etter Lyschander 1622: 35)
- d) (Avskrift av Jelling I, a-siden, etter Lyschander 1622: 192)
- e) (Avskrift av Jelling II, a-siden, første fire linjer, etter Lyschander 1622: 193)
- f) (Avskrift av Jelling II, a-siden, siste linje, etter Lyschander 1622: 193)
- 2 a) (Runealfabet sammenstilt av runeformene som forekommer i Lyschander 1622)
- b) **oluf haraldson | i ourdal i ualdris | anno mdccxxuii**
- 3 a) (Avskrift av runealfabet etter Huitfeldt 1603: (xii), med rune for ø i tillegg.)
- b) **==ieg ole haraldson er fød paa en gaard heder
erstad i ourdals præstegild i ualdris
anno mdccxxuii. -
og min hustru elen iensdatter
er fød paa det iarlsbe`r`giske berguerk
i skouge præstegield anno mdccxxxiii.
leuede tilsammen aar mdclxxiii.**
- c) (Avskrift av minuskelalfabet etter Huitfeldt 1603: (xii))
(Etter autopsi.)

2 b) “Oluf Haraldson i Aurdal i Valdres, anno MDCCXXVII (1727)”

3 b) “Jeg Ole Haraldson er født på en gård (som) heter Erstad i Aurdals prestegjeld i Valdres anno MDCCXXVII (1727), og min hustru Elen Jensdatter er født på det Jarlsbergske bergverk i Skoger prestegjeld anno MDCCXXXIII (1743). Levde tilsammen år MDCCLXXIII (1773).”
(Ole Haraldson, 1727-1818.)

E21 Y294 Klebersteinskar (Mag.Rev.181 Oldsaksamlingen)
Oldsaksamlingen, Oslo.

J. E. Knirk *NoR* 2 (1987): 8:
ek gutormar runor faihido

Ek Gutorma[R] runo[R] faihido.

“Jeg Gutorm lagde runene.”
(Arkeolog og professor i etnologi Gutorm Gjessing, f. 1906.)

E22 Y62 Runearkivets fortjenestemedalje i bly. ca. 1987
Runearkivet, Oldsaksamlingen, Oslo.

a) ::hæiþrs:mærki:runa:stofnunar:i:oslo:til:

b) ::ions:arilds:a:stubarupi::agla::

c) agla::iakob:knirk:ber:væti:

*Heiðrsmarki rúnastofnunar í Ósló til Jóns Arilds á Stubbaruði. Agla. Agla.
Jakób Knirk ber vitni.*

“Runearkivet i Oslos hedersmerke til John Arild på Stubberud. Agla. Agla.
James Knirk bevitner.”

E23 Y244 Forlovelsesring
Skøyen, Oslo.

iloVëyou

(Eldre og yngre runer, y=ł. Etter A. Marchlevecz.)

“I love you.”

HEDMARK

E24 Y319 Klebersteinsfragment (Oldsaksamlingen)
Glomstad, Brandval, Kongsvinger, Hedmark.

—:laukar

(Eldre runer. Etter autopsi.)

LaukaR “løk”

E25 Y285 “Knortekjepp” (spaserstokk)
Ukjent sted, Ringsaker, Hedmark.

1) **de.hårdt.hierdta.gør.du.miuk**

2) **.i.o.s.f.**

(Etter autopsi.)

- 1) Sv. "[Ett] hårt hjärta gör du mjuk[t]."
- 2) IOSF (initialer)

E26 Y114 Svafjell
Sand, Nord-Odal, Hedmark.

1962?

1a) **iens hin**

b) **braue**

c) **karpi**

d) **??s???**

e) **disse**

(Eldre runer. Etter autopsi.)

f) **runer**

g) 15-7-62

2a) **iens**

b) **iosePhsen**

c) XV - VII - LXII

- 1) "Jens den tapre gjorde ... disse runer, 15. juli [19?]62."
- 2) "Jens Josephsen, 15. juli [19?]62."

E27 Y242 Stein (Runearkivet, Oldsaksamlingen)
Tune, Trysil, Hedmark.

1 a) **rld nfs um!**

b) **taki akmi !?**

c) **nøli?**

d) **ulr**

e) **aw launes**

2) **ṬOM ATOM AṬOMER**

(Eldre runer. Etter autopsi.)

1) "(Initialer?) ... Ulf (?) av Launes."

(Henviser muligens til *Ulfr af Laufnesi* nevnt flere steder i *Sverres saga* i forbindelse med hendelser fra 1179 til 1186, også i *Profectio Danorum* fram til 1191.)

E28 Y118 Stabbur
Haarseth nordre, Rendalen, Hedmark.

ṭ{/i,s}mYkṛeṇi{/s}*Ṛtt

(Etter avtegning.)

OPPLAND

E29 Y50 Låvevegg(?)
Angård, Dovre, Oppland.

hcN??kinsseN | Hk

(Etter avtegning.)

"(Personnavn på -sen?), HK (monogram?)."

E30 Y251 Smijernskors 1756
Dovre kirke, Dovre, Oppland.

- a) (Lengre gravskrift i latinske bokstaver.)
- b) 18. junius **m̄pcc.lui.**
(Etter avtegning.)

“... 18. juni MDCCLVI (1756).”

(I gravteksten minnes: Simen Paulsen, 55 år, Hans Paulsen, 14 uker og Guri Simensdatter, 6 uker (alder oppgitt etter opplysninger i brev fra E. Killi i Runearkivet).)

E31 Y54 Skysstavle 1799
Haugen søndre, Dovre, Oppland.

anno:mdcc/xxxix:olle:svensen:

(Etter P. Thams kopi av M. F. Arendts avtegning.)

“Anno MDCCLXXXIX (1799). Ole Svensen.”

(Ole Svendsen, 44 år i 1801; *Digitalarkivet.*)

E32 Y53 Trekanne (I 1804 oppbevart på Kirkevold? nord for Dovre.) 1789
Bergseng, Dovre, Oppland.

hans bergseng anno mdccclxxxix

(Etter P. Thams kopi av M. F. Arendts avtegning.)

“Hans Bergseng, anno MDCCLXXXIX (1789).”

E33 Y49 Pengekiste 1574
Hållåkliken, Lesja, Gudbrandsdal, Oppland.

- a) **md(.) sm**
- b) **þd̄llkd̄þd̄**
- c) **k̄d̄d̄a**
- d) 1574
(Etter fotografi.)

a) “MDSM (initialer)” b) “**LKD** (initialer?; * er ornamentale tegn.)”

E34 Y48 Stavlægje
Lom stavkirke, Lom, Gudbrandsdal, Oppland.

a) ANNO | MDCMXXXIII

b) **sihurþr | H̄{ni}ņes**

(Etter fotografi.)

“Anno MDC[?]XXXIII (1683/1633/?).”
“Sigurd, HNES (initialer?).”

E35 Y249 Bergknaus 1985
Furulivegen 3, Lalm, Vågå, Gudbrandsdal, Oppland.

tor şkle??en | tosk
(Etter avtegning. Eldre runer.)

“Tor S. Kleiven, To[r] S. K[leiven].”
(Tor S. Kleiven, f. 1972, jfr. E43.)

E36 Y39 Stabbur (Nørste Råstad, Vågå.) 1730
Megarden-Storvik, Vågå, Gudbrandsdal, Oppland.

annomdcxxx
(Etter avtegning.)

“Anno MDCCXXX (1730).”

E37 Y252 Kiste 1784?
Hågålia, Kvikne, Nord-Fron, Gudbrandsdal, Oppland.

thostenolssøn·haf{/g}elien i qVineannexm̄d̄ccxlxlxxxiv
(Etter fotografi og avgnidning.)

“Thosten Olssøn Havelien/Hagelien i Qvi[k]ne annex. MDCC[XLX]LXXXIV
(1784?).”

E38 Y47 Stølsdør 1727
Morkseter, Fagerlivatn, Nord-Fron, Gudbrandsdal, Oppland.

a) **ehst̄ld**
b) **ccxxV̄j̄j̄**
(Etter A. Liestøls avtegning.)

“EHST (initialer) [M]D | CCXXVII (1727)”
eller “EHS TLD (initialer) | [MD] CCXXVII (1727)”.

E39 Y41 Krakk 1730/1711
Olstadsetra, Nord-Fron, Gudbrandsdal, Oppland.

mDcCxtiXI:P.P.ss
(Etter fotografi.)

“MDCCX+ti+X (1730?)” eller “MDCCX til XI (1710 til ’11)”,
“PPSS (initialer)”.

- E40 Y57 Kiste 1816
Skåbu, Nord-Fron, Gudbrandsdal, Oppland.
- hks-mdcccxvi**
(Etter avtegning.)
- “HKS” eller “HLS” (initialer), “MDCCCXVI (1816)”.
- E41 Y299 Ukjent gjenstand 1788?
Sylte, Nord-Fron, Oppland.
- oleiaçobsønsylte mdccxlxxxviii.**
(Etter avtegning.)
- “Ole Jakobsen Sylte, MDCC[XLX]LXXXVIII (1788?)”
- E42 Y56 Ferdaskrin (NF. 1895-0967 Norsk Folkemuseum) 1730
Bjølstad, Heidal, Sel, Gudbrandsdal, Oppland.
- a) **detteşkrinkommermik**
b) **eldritorsdaatter**
c) **biølstadtil:skrefued**
d) **den:3aprilis:MDCCXXX**
(Etter H. Stigums avtegning, 1966: 154f.)
- “Dette Skrin kommer mig Eldri Torsdatter Bjølstad til.
Skrefved den 3. Aprilis MDCCXXX (1730).”
- E43 Y34 Stein Ca. 1985
Gålå, Sør-Fron, Gudbrandsdal, Oppland.
- J. E. Knirk (*NoR* 7, 1992: 13):
- a) **l ikki tu ssida**
b) **tor ase**
(Eldre runer.)
- a) “Ikkje tur, (eg vil) sitta.”
b) “Tor, Åse.”
(Tor S. Kleiven, f. 1972, jfr. E35.)
- E44 Y55 Treskrin 1714
Ukjent sted, Gudbrandsdal, Oppland.
- 1) **saliker denmand som frukter herren
som hauersaarelysttilhans bud:
af:psalmen: (ir:V:)**
2) **delamicor'recondlia'todiom'e
guardere**

3) **huormange'leierhaf'deIsraels**

bæroærge

(Etter avtegning.)

1) "Salig er den mand som frygter Herren, som haver saare lyst til hans bud.

Af psalmen (... V)." (Burde henvise til salm. 112,1.)

2) "... cor recondita(?) ..."

3) "Hvor mange ... havde Israels ... ?"

E45 Y43 Ferdaskrin (NF.1900-0217 Norsk Folkemuseum.)

1752

Ukjent sted, Gudbrandsdal, Oppland.

1a) **iohanschrisstenermitn**

b) **afndetteskrinhauerieggi**

c) **ormetminegenhand:paadetaar**

d) **mdcclii:ogdauarieg:21:aar**

2) 1753 | J C F

(Etter autopsi.)

"Johans Christen er mit Navn. Dette Skrin haver jeg gjor[t] med min egen Hand, paa det Aar MDCCLII (1752), og da var jeg 21 Aar." "1753, J[ohans] C[hristen] F[?]."

E46 Y307 Tobakksdåse (NF.1918-0042 Norsk Folkemuseum, tidl. C.12250.)

1806

Sørli, Østre Toten, Oppland.

a) **andersols**

b) **søn**

c) **MDCCC6**

(Etter autopsi.)

"Anders Olssøn, 1806."

E47 Y36 Treskrin (Norsk Folkemuseum – tapt?)

Granum (Graner?), Bruflat, Etnedal, Valdres, Oppland.

MCCCLV

t | R | u | o | R

(Etter avtegning.)

"(1355)" (Innskriften er trolig yngre enn årstallet anngir.)

E48 Y303 Stol (NF.1905-0437 Norsk Folkemuseum, tidl. C.3492.)

Fagnær, Nord-Aurdal, Valdres, Oppland.

(Iflg. Oldsaksamlingens hovedkataog: innskrift med runer og runelignende tegn, og årstallet 1448. Stolen antas å være fra 1800-tallet.)

E49 (Y40) Stokk i fiskebu
Fullsennvannet, Nord-Aurdal, Valdres, Oppland.

Ca. 1875

- 1) **knud.k.ranum**
- 2) **-nne(.)?(.) ranu?**
(Etter fotografier og J. E. Knirks avtegning.)

- 1) "Knud K[nudsen] Ranum"
- 2) "... Anne K[nudsdatter ?] Ranum"
(Knud Knudsen, jfr. E50 og E51, Anne Knudsdatter, 11 år i 1865.)

E50 Y40 To trekubber
Ranheim mellom, Nord-Aurdal, Valdres, Oppland.

1874

- 1a) **knud | ?nudsen | ranum.1874**
- b) **ingebaar | knu**
- c) **tÖllaiiv | arnesaan | bakkØ | 1874**
- d) **ande**
- 2a) **iohanes tollev | bakkÖ 1874 | toll**
- b) **ingeb | iO**
- c) **peder | knnud | sen | ranum**
(Etter fotografier.)

- 1) "Knut Knudsen Ranum, 1874. Ingeborg. Knu[t], Tollef Arnesen Bakke 1874"
- 2) "Johannes Tolleff[sen?] Bakke 1874. Peder Knudsen Ranum."
(Jfr. 0 og E51.)

E51 (Y40) Stokk i fjøstak
Ranheimstølen, Nord-Aurdal, Valdres, Oppland.

- 1) **knud knudsen | ranum?**
- 2) **iohanes**
(Etter fotografier og avtegning.)

- 1) "Knud Knudsen Ranum"
- 2) "Johannes"
(.... jfr. 0 og E50.)

E52 Y308 Treeske
Mattisgarden, Nørdre Jørstad, Øystre Slidre, Valdres, Oppland.

1584/1634

- a) **MPLXXX4 Ts kgs**
- b) **ots**
- c) **KOD**
(Etter M. Olsens tegning.)

"MDL[/C]XXX[strektegn: 4] (1584/1634), TS, KGS, OTS, KOD (initialer)."

E53 Y33 Fjellparti "Klæsberget" 1914?
Moen, Heggenes, Øystre Slidre, Valdres, Oppland.

- 1) **gudbrand:knutson:alfstad** | 1895-1905 | **moen:1914**
- 2) **suein:hegge**
(Etter fotografier og J. E. Knirks avtegning.)

- 1) "Gudbrand Knutson Alfstad 1895-1905- Moen, 1914."
- 2) "Svein Hegge"
(G. K. Alfstad 1853-1918; S. Hegge 1899-1922)

E54 Y44 Stol "Nilsestolen" (Kunstindustrimuseet) 1685?
Onstad, Øystre Slidre, Valdres, Oppland.

- a) **dene•stol•høre•mik•iek•siker•uil•niells•tolef•søn•røe•til•m•d•C•l•XXX•V•**
- b) NILS TØLEF SØN 1 6 8 5
(Etter autopsi.)

- a) "Denne Stol høre mig, jeg sige vil,
Niels Tollefsøn Røe til, MDCLXXXV (1685)."
- b) "Nils Tølefsøn 1685."
(Nils Tollefsen Røe f. 1656, levde 1718. Iflg. Trond Gjerdi (1969) kan ikke stolen
være eldre enn fra 1800-tallet.)

E55 Y38 Bautastein 1882
Høre stavkirke, Kvien, Vang, Valdres, Oppland.

- J. E. Knirk (*NoR* 5, 1991: 21):
- 1a) **gupa•tutirairikskununks:uashirat:fustri**
  - b) **hunhafpisirfurst:ihuk:aitnuriks:riki:**
  - 2c) **pumas:auk:halvarprristurunar:pisar**

*Gyða, dóttir Eiríks konungs, vas hér at fóstri. Hon hafði sér fyrst í hug eitt Nóregs ríki.
Thomas ok Hallvarðr ristú rúnar þessar.*

- 1) "Gyða, datteren til kong Eirik, var her til oppfostring. Hun var den første til å
forestille seg et (samlet) Norges rike."
- 2) "Thomas og Hallvard ristet disse runene."
(Thomas og Hallvard Bergh.)

E56 Y58 To steinheller (Stein nr. 1 befinner seg i Bergen Museum)
Remme, Vang, Valdres, Oppland.

- 1) **neduardi:x:tibud** | **seskreune baa**
- 2) **baastentaulertolleikkifso-** {/tallelleksan}
(1 etter I. Undsets avtegning og 2 etter M. Olsens tegning.)

- 1) "Ned var de X, ti, bud skrevne på"
- 2) "på to stentavler, Tollef [Tollefsøn?]."
(Tollef Tollefsen, f. 1658, levde 1738, jfr. E58.)

E57 Y37 Lysstokk (DT 496 Drammens museum) 1696
Skammestein, Vang, Valdres, Oppland.

1a) **dene:lÿs:stok:hører:mig:til:alf:thø**
b) **sten{<a>:søn:DEN:10:MARTIVS:ANNO:**
2a) 1696:AT:ats:egn:hand:min:
3a) **siel:nu:lofuer:heren:oc:alt:i:**
b) **mig`er`:hans:helig:nafn:**
(Etter autopsi.)

“Denne lysstokk tilhører meg Alf Thøstensøn. Den 10. mars anno 1696. AT
(monogram), A[lf] T[hørsten]S[øn] egen hånd. Min sjel nu lover Herren og alt i meg
er hans hellige navn.”
(Alf Torsteinssøn, levde 1680, d. 1719.)

E58 Y31 Tavle (Bergen Museum) 1694
Thomaskirken, Filefjell, Vang, Valdres, Oppland.

H. Alsviks gjengivelse 1980: 37f.:
Denne Tafle hafue Tollef tollesøn remme forerret Til S. Tommas Kircke paa Fielle
fiel Gut til l erre oc Lo[f] oc **gushl-**

Iflg. Christies exceptbok nr. III:
“...Guds hus til prydelse.”
(Tollef Tollefsen, f. 1658, levde 1738, jfr. E55.)

E59 Y312 Avlettjern (kakejern) (NF.1897-1385 Norsk Folkemuseum)
Ukjent sted, Oppland.

(Iflg. Norsk Folkemuseums gjenstandsdatabase med runeinnskrift tilsvarende E209.)

BUSKERUD

E60 Y29 Tittelside i kokebok 1784
Bragernes, Drammen, Buskerud.

dafiþ.pietrichs..
(Etter fotografi.)

“David Diedrichs” (f. 1765)

E61 Y3 Eggesteinen (N 103) 1689
Eggemoen I, Ringerike, Buskerud.

m:dc:lxxx:ix:den:xxiu:mãrti:
(Etter fotografi.)

“MDCLXXXIX (1689), den XXIV (24.) mars.”

E62 Y59 Etterligning av Eggesteinen (N103) 1991
Eggemoen II, Ringerike, Buskerud.

- a) **aptr.reisti.mcmlxxxxi**
- b) **n.m.sørenssen**

a) *Aptr reisti, MCMLXXXI.*
"Ristet (reist?) på nytt, 1991, N[ils] M[althe] Sørenssen."

E63 Y11 Vevstol Ca. 1988
Moe, Ringerike, Buskerud.

læifrkirþimiksuuasmaþrhanarstraræusi
(Etter uklart fotografi.)

Leifr gerði mik. Sú [feil for sá] vas maðr hannarstr á Reysi.
"Leif laget meg. Han var den hendigste mannen på Røyse."
(*Leif* er Leif Rovelstad)

E64 Y25 Bjelke
Norderhov kirke, Ringerike, Buskerud.

htangberg
(Etter fotografi.)

Muligens "H. Tandberg"

E65 Y26 Bergnabb
Ringkollkapellet, Ringkollen, Ringerike, Buskerud.

- 1) **warg**
  - 2) **gorm**
- (Eldre runer. Etter fotografi.)

"Varg" "Gorm"

E66 Y4 Stein
Ringåsen, Ringerike, Buskerud.

- 1a) **hringur**
  - b) **sigersel**
  - c) **drot**
  - 2) **grndgsewar**
- (Etter fotografi. Eldre runer.)

- 1) "Hringur (kong Ring), seiersæl drott."
- 2) Muligens "grense var".

E67 Y5 Helle
Skollerud, Ytre Ådal, Ringerike, Buskerud.

a) **olemyhreræistrunarþessar**

b) **skoller??**

(Etter avgnidning og tegning.)

a) *Ole Myhre reist rúnar þessar.*

“Ole Myhre ristet disse runer. Skollerud?”

(Muligens agronom Ole Myhre, f. 1877.)

E68 Y9 Ukjent gjenstand 1734
Hyttestølen, Nesbyen, Nes, Buskerud.

den·sim·mig·føder·det·

er·gud·min·herre·mdcc

xxxii

(Etter avtegning.)

“Den som mig føder det er Gud, min Herre. MDCCXXXIV (1734).”

E69 Y22 Skap 1735
Ukjent sted, Nes, Buskerud.

H. Alsvik (1980: 36):

(Runeinnskrift med årstallet 1735.)

(Muligens samme som E68 Hyttestølen, Buskerud.)

E70 Y15 Stein
Oset, Gol, Buskerud.

(Flere innskrifter i eldre runer. Gir tilsynelatende ingen mening.)

E71 Y12 Grindstolpe
Ål kirke, Ål, Buskerud.

mari

(Etter avtegning.)

“Mari”

E72 Y19 Vev (Hallingdal Folkemuseum) 1791
Skurdalen, Hol, Buskerud.

:iod:m.d.c.c(.)l.xxxxii g{/k}bs(·) I:O:D B 1791

(Etter fotografi.)

“IOD (initialer), MDCCLXXXII (1791), GBS (initialer). IODB (initialer), 1791.”

E73 Y306 Blekkhus (NF.1918-0046 Norsk Folkemuseum, tidl. C.8079.) 1758
Ukjent sted, Hallingdal.

oletollag{/f}sens

(Etter avtegning i Oldsaksamlingens hovedkatalog.)

“Ole Tollagsens” eller “... Tollagsen S.”

E74 Y27 Dokument
Hassel (Rypås), Modum, Buskerud.

H. Alsvik (1980: 33):

(Runealfabeter i to versjoner og en runeinnskrift kopiert fra Lyschander 1622.)

“Hans Hansen Rypaas, O(?)le Pedersen - Berte Hansdatter.”

(Folketellingen 1801: Hans Hansen 21 år, Ole Pedersen 37 år og Berthe Hansdatter 25 år.)

E75 Y6 Skjenkekar (NF.1918-0043 Norsk Folkemuseum, tidl. C.8033.)
Såsen, Haug, Øvre Eiker, Buskerud.

a) **for di ieg lidener skal ingen mig kortænre**

b) **guds gau̅uerdet dog er som ieg mon eder skæ̅enke.**

(Etter autopsi.)

“Fordi jeg liden er skal ingen mig [f]ortæn[k]e (bebreide),
Guds gaver det dog er som jeg mon eder skænke.”

E76 Y28 Stein
Kjølbergkollen, Lyngdal, Flesberg, Buskerud.

august halfarson

(Etter uklart og opptrukket fotografi. Eldre runer.)

“August Halvarson”

E77 Y14 Geværløp (De Sandvigske Samlinger. Tidl. C.5374) 1663
Gjerde, Flesberg, Numedal, Buskerud.

christian-roch·LXIII:

(Etter avtegning.)

“Christian Roch 63” (1663)

(Sorenskriver Christian Christoffersen Rock, 1631-1708.)

VESTFOLD

E78 Y90 Teglsteiner
Tønsberg bibliotek, Vestfold.

ca. 1990

(Runeinnskrifter på teglsteiner i bygningen med innskriftene A39 og A63 som utgangspunkt.)

E79 Y89 Brynestein (Wennerøds saml./Oldsaksamlingen?) 1791/1611
Belgu, Sande, Vestfold.

hrui | 1791 (opp-ned kan tallet leses 1611)
(Etter fotografi.)

E80 Y93 Bergrabbe
Teie, Sande, Vestfold.

meg
(Etter P. Hernæs i top.ark. Eldre runer.)

“(Initialer, personnavnet *Meg* eller pronomenet *meg*.)”

E81 Y92 Bolle av brent leire
Ruteig, Våle, Vestfold.

a) **reknarlutbruk**
b) **turaburkarhiurt**
(Etter uklart fotografi.)

a) “Ragnar lodbrok”
b) “Tora borghjort”
(Jfr. E160.)

TELEMARK

E82 Y288 Fjell
Hydrostranda, Porsgrunn, Telemark.

(Runelignenede tegn.)

E83 Y228 Stein i muren
Bratsberg kapell, Skien, Telemark.

ek:leiwagastiRholtar??or????ido
(Eldre runer. Etter avtegnning og autopsi.)

Etterligning etter gullhorninnskriften:
Ek HleiwagastiR holtijAR horna tawido.

E84 Y86 Dørring 1682/87
Romnes kirke, Nome, Telemark.

DENE RING HAFVERIEG AOS : GIT · RNK 1682 andersollsen
(Etter autopsi.)

“Denne ring har jeg A[nders] O[l]S[en] gitt R[om]N[es] K[irke] 1682 (/1687).
Anders Olsen.”

E85 Y304 Bjelle (NF.1918-0096 Norsk Folkemuseum, tidl. C.5626) 1700
Klever, Sauherad, Telemark.

in·nmni·iesu ANNO 1700
(Etter autopsi.)

“In N[o]m[i]n[e] Jesu, Anno 1700.”

E86 Y81 Stokker i laftevegg
Tessungdalen, Tinn, Telemark.

a) **d*su?k*iasdis**Nih**
b) **i*fCuiKV*dkhu*s*kk***
(Blanding av eldre runer og merkelige tegn. Etter avtegning.)

E87 Y271 Veggplanker i klokketårn 1812
Hjartdal kirke, Hjartdal, Telemark.

1) **anon johanne·sen**
(Etter fotografi.)
2) (E. Kleivane:) **halvor johannesen skrev dette**

1) “Anun Johannesen”
2) “Halvor Johannesen skrev dette.”
(Folketellingen 1801: Anun Johannesen Uvås 11 år, Halvor Johannesen Uvås 15 år.)

E88 Y82 Fjell
Listul, Dyrland, Seljord, Telemark.

1a) **hålvor liistuēlkulsmid**
b) **herstørmitnaunn**
2) **hålige ælsieter**
3) **hålvorknudsēn**
(Etter fotografi og avtegning.)

1) “Halvor Listul, gullsmed. Her står mitt navn.”
2) “Helge Elseter(?)”
3) “Halvor Knudsen”
(Halvor Knudsen Listøl, 63 år i 1865)

E89 Y232 Fjel (C.3499 Oldsaksamlingen) 1756
Seljord prestegård, Seljord, Telemark.

a) **:den·ne:hØy·boe:er:op·bygd:1637:af·pro·sten:uel·æd·le:og:uel·æer·uaer=**
b) **=di(·)ge:herr÷Za·ca·ri·as:skanc·ke:·:og:nu:af:sog·ne:[ ]/pre·sten·**

c) uel·æd·le:og:uel·æer·uaer·di:ge:herr÷hans:uil·le:rep·pa·rert:og·

d) un·der:by`e`gd:i:det·te:aar:1756:op·sat:til:af·min·del·se:ued:hØye:nat·te(·)d
(Etter autopsi.)

“Denne Høyboe er opbygd 1637 af Prosten vellædle og velærværdige Herr Zacharias Skancke. Og nu af Sognepresten velædle og velærværdige Herr Hans Wille reppareert og under bygd i dette Aar 1756. Opsat til Afmindelse ved Høye Natted[al].”
(Sogneprest Hans Amundsen Wille, 1714-1799.)

E90 Y264 Stabburshelle
Sudbø, Åmotsdal, Seljord, Telemark.

1750-1789?

halvortariejssøn?ub? ???? / mdcc l???

(Etter avtegning.)

“Halvor Tarjeisønn Sudbø / 175?.”
(Halvor Torgeirson, 1733-1797.)

E91 Y87 Steinhelle
Åmotsdal kirkegård, Seljord, Telemark.

a) efi·tafiuṃ

b) nltfor·andres

c) skal·tilstøvvi

d) er·fra·støv·ogblir

e) til·støv·men·ikkeun

(Etter autopsi.)

f) der·dødens·magt

g) blev·sielen·lagt·til

h) evighedd(·)en·blev

i) frem·bragt.

“Epitafium. Alt forandres skal til støv, vi er fra støv og blir til støv,
men ikke under dødens makt ble sjelen lagt, [men] til evigheten ble frembragt.”

E92 Y80 Dørbeslag på et gammelt bur
Åseim, Seljord, Telemark.

(Blanding av runer og merkelige tegn. Trolig etterligning av runer.)

E93 Y224 Laftestokk
Grøssæ søndre, Fyresdal, Telemark.

aslak saufall

(Etter avtegning.)

“Aslak Saufall”

E94 Y226 Tine
Håsum, Fyresdal, Telemark.

1690 og 1810

1) roQlef:Gunlick | senN

2) knudtT

(Etter fotografi.)

1) "Rollef Gunlekssen"

2) "Knud T[arjeissen]"

Andre innskrifter: "Anno 1690", "Svenung Gunlikssen Hustöl 1809", "Svenung Iverssen Weum", "Knud Tarjeissen", "KTSH 1810 MDCCCX", "MDCCCIV"

E95 Y83 Sel

1808?

Jarefjødde ved Langesæ, Eidsborg, Tøkke, Telemark.

a) **abcdefghijklmnob**

b) **qrstuxyzæø**

(Etter avtegnning.)

"(Runealfabet)"

E96 Y84 Bergflate

Langesæ, Tokke, Telemark.

hks

(Etter fotografi.)

"(Initialer)"

E97 Y231 Stein

Skafså ved Sveigen, Mo, Tokke, Telemark.

khsb ??DB

(Etter avtegnning.)

"(Initialer)"

E98 Y73 Stolrygg

1783

Groven Manås-, Vinje, Telemark.

dommi. m.p.c.c.l.x.x.i.i.i.

(Etter avtegnning.)

"[Anno] dom[in]i(?) MDCCLXXXIII (1783)."

E99 Y78 Stein

Haukeli, Vinje, Telemark.

M. Olsen:

ofæigr?

Mannsnavnet *Úfeigr*, evt. adj. *úfeigr*.

E100 Y74 Steinfragment (C.28563 Oldsaksamlingen)

Hustveit, Vinje, Telemark.

hg{/o}—

(Eldre runer. Etter A. Liestøl.)

E101 Y295 Vegg
Hylland Nordigard-, Vinje, Telemark.

1787

Ø. Vesaas (1954: 209):

“Aslak”

(Aslak Nestestog 1758-1830)

E102 Y85 Stein (C.24287 Oldsaksamlingen)
Tveito nordre, Vinje, Telemark.

1a) **hem ??ile?**

b) **biorn gunrḁ**

c) **gud haue saa**

d) **lehans amen**

2a) **her ligeg raa+**

b) **—? afrystn**

(Etter autopsi.)

c) **med sama+**

d) **tnre u gud**

e) **taḁ mig ind**

f) **i dit saale**

g) **gama(+)**

1) “Her [hviler?] Bjørn Gun(?). Gud have saale (sjelen) hans. Amen.”

2) “Her ligg eg, Raa[mund?] af Rystn med sama (*same* kan i Telemark bety passende, tilbørlig). [Store/Tore/Kjære] o Gud, tag mig ind i dit saalegama (sjelegammen/sjelelykke).”

AUST-AGDER

E103 Y220 Bryne(?)
Garte, Søndeled, Risør, Aust-Agder.

?ab

(Eldre runer? Etter A. Liestøl.)

E104 Y219 Stein
Kokkeplassen, Hisøy, Aust-Agder.

jOhan jOhnsEn

fra Ekstrand

(Eldre runer. Etter A. Liestøl.)

“Johan Johnsen fra Ekstrand.”

E105 Y216 Steinblokk
Tingsbekk, Lillesand, Aust-Agder.

siak{/g}eland

(Etter fotografi.)

“(Gårds-/personnavn på *-land.*)”

E106 Y223† Trestrykke(?)
Gjevedal kirke, Gjøvdal, Åmli, Aust-Agder.(?)

nis·iuhnsen

(Etter kopi av M. F. Arendts avgnidning.)

“N[?] J[ohn]S[en], Johnsen.”

E107 Y260 Klebersteinsplate (AAM 5365 Aust-Agder-Museet)
Årdal?, Bygland, Aust-Agder.

eller

a) rodhal	rod?al
b) men	hen
c) kamlæo	gamlæo
d) ok	ok
e) størkæ	størkæ

(Etter J. E. Knirks avtegnning.)

Rodal-menn, gamlæ og størkæ eller *Rodal hen(hin) gamlæ og størkæ*
“Rodal-menn, gamle og sterke” eller “Rodal den gamle og sterke”.

VEST-AGDER

E108 Y209 Stein
Grostøl, Kristiansand, Vest-Agder.

1948

biorn | runr | rist

(Etter A. Liestøl.)

“Bjarne ristet runer.” (Bjarne Magnussen)

E109 Y201 Stein
Justvik, Kristiansand, Vest-Agder.

eiik

(Etter avtegnning.)

E110 Y204 Tresverd
Litland(?), Farsund, Vest-Agder.

J. E. Knirk (*NoR* 9: 23):

- seier=runer·skal·du·kunne·hvis ::: ·du·vil·seier·**
- have·og·paa·sverdets·hefte ·::: ·dem·riste·nogle·paa·beltet·····**
- nogle·paa·beslaget·····gode ·::: ·trullekvad··**

- d) ·gode·trullekvad·.....
 2) ·gledende·runer·

Teksten er tatt fra Finn Magnusens oversettelse av *Sigrdrífumál*.
 Magnusen 1823 IV: 44.

Str. 5:

*Gode Tryllegvad
 Og glædende Runer.*

Str. 6:

*Sejer-Runer skal du kunne,
 Hvis du vil Sejer have,
 Og paa Sværdets Fæste (hefte) dem riste;
 Nogle paa Beltet,
 Nogle paa Beslaget,*

E111 Y240 Fjell
 Kråketona, Flekkefjord, Vest-Agder.

sti n??????????
 (Etter fotografi.)

E112 Y205 Stein
 Kvarstein, Vennesla, Vest-Agder.

J. E. Knirk (etter fotografi):
 ?{/r,b,p}ah{/ni}l{/t}t{/l}jweig eller KAĤ?TGPMIX

E113 Y203 Stein
 Sandtvedt, Hægeland, Vennesla, Vest-Agder.

Ôtst | bÔbPs
 (Etter avtegning.)

“(Initialer?)”

E114 Y211 Stein (Bygdemuseet på Tingvatn) 1754
 Nerstøl, Hægebostad, Vest-Agder.

a) DENE(·)STEN·ER·TAGEN·VED·GEISTEBVDMYREN·I·VERDA—

b) Ano mōðo c) 1754 KNVD

d) —ue?dal ?eye(:)ær:stenen:tagen

(Etter fotografi.)

a) “Denne sten er tagen ved Gjestebudmyren(?) i Verda[l].”

b) “Anno ...” (eller muligens en forkortet form av *Domini*, event. romertall for 1754.)

c) “1754, Knud” (Etter sigende lensmann Knud Ellingsen Nerstøl)

d) “... Verdal ... stenen tagen.”

ROGALAND

E115 Y286 Stav (Sandnes bibliotek)
Sandnes, Rogaland.

1895-1922

- a) **tor**
- b) **abcdeø ghik**
- c) **lm?opr tu??**
- d) (Diverse innskrifter i lat. bokstaver, årstall og figurer.)
(Uvanlige runetegn. Etter fotografier.)

- a) "Tor"
- b-c) "(Runealfabet)"
(Utført av Mauritz Kartevold 1833-1922)

E116 Y199 Fjellvegg
Trollkjørkjo, Høyland, Sandnes, Rogaland.

Ca. 1926

- M. Olsen (*Stavangeren* 21.06.1935):
"Jon"
"Ødegaard"

E117 Y283 Gravstein
Ogna kirke, Ogna, Hå, Rogaland.

1919

1a) enokreiste	2a) VILHELM
b) de?n??tein	b) FUGLESTAD
c) e??e?sin	c) F.1903 D.1919
d) broder	
e) willem	

(Eldre og yngre runer. Linjene skrevet nedenfra og oppover. Etter fotografi.)

- 1) "Enok reiste [denne stein etter] sin broder Villem."

E118 Y198 Klippeblokk
Grødem, Randaberg, Rogaland.

- mrkş??llto**
(Etter fotografi.)

E119 Y193 Stein i murvegg
Utstein kloster, Sørbo, Rennesøy, Rogaland.

- arne uestrhaimr**
(Etter fotografi.)

"Arne Westrheim"

E120 Y197 Fjell
Åmøy, Lunde, Rennesøy, Rogaland.

elemnrtiais

(Etter avtegning.)

E121 Y195 Brev, dokumenter
Stakkastad, Tysvær, Rogaland.

Ca. 1860

Innskripter behandlet i artikkel av J. R. Hagland (1989).

1) (Runealfabet: ill. 1, s. 93)

2 a) **dennebog | tilhører | migundert | øgnedeung | karelknud. |
iohaneshans | knudsen. | stakkestad.** (Etter ill. 2, s. 94)

b) **ialterdet 46spd 18skiling.** (Etter translitt. s. 95)

3) (Runealfabet: ill. 3, s. 96)

4) **ole iakob, stakkestad** (Etter ill. 4, s. 97)

† 5) "Men De maa ikke lade nogen se den (i.e. rekninga)
thi det er tolv skilling billigere end almindelig" (s. 95, ref. til Steinsnes 1972)

† 6) "Lad ikke Mangela høre noget om dette" (s. 96, ref. til Steinsnes 1972)
(I tillegg skal det ha vært seks andre dokumenter fra perioden 1861-75 der det var
brukt runeskrift. Disse er nå tapt.)

HORDALAND

E122 Y159 Armring i sølv fra vikingtid (B. 482 Bergen Museum)
Bergen Museum, Bergen, Hordaland.

1873-1888

A. Liestøl:

loragi

(Eldre og yngre runer, o=⚔, a=ǀ og ŋ=ᚷ.)

"Lorange"

(Anders Lorange, 1847-1888)

E123 Y287 Merkelapp i skinn
Nesttun, Bergen, Hordaland.

1995

"himmel ok helvete"

(Eldre runetegn v=ᚱ. Etter fotografier.)

"Himmel og helvete."

E124 Y179 Bautastein (Bergen Museum)
Meling, Bremnes, Bømlo, Hordaland.

1811?

a) *****i

b) **baltur**

(Etter avtegning.)

- a) mulig tolkning: “MD-CCCXI (1811)”
 b) *Baltur* “Balder”
 (Reist ved skolehuset på Meling 24. juni 1811.)
- E125 Y176 Niels Juels dagbok 1848-1850
 Halsnøy kloster, Kvinnherad, Hordaland.
 (27 kortere og lengre runepartier.)
- E126 Y175 Furustolpe 1720
 Halsnøy kloster, Kvinnherad, Hordaland.
mdccxx
 (Etter avtegning.)
 “MDCCXX (1720)”
- E127 Y178 Stokk
 Brattabø, Øvre Krossdalen, Jondal, Hardanger, Hordaland.
 a) —?N?—??UË HAVER IEG·LARS BERIESEN·BRATABØ·LADET·?—
 b) —?MERMÆND·VAR IOHANNES·LARSEN·SEVERHAUEN·PEDER·OG·IVER·
 PEDER·SØNN? —
 c) **iohans·lar·sen·berge**
 (Etter autopsi.)
 a) “... [stue] haver jeg Lars Bergesen Brattabø ladet [bygge?] ...”
 b) “... [tøm]mermenn var Johannes Larsen Severhagen, Peder og Iver Pedersønn ...”
 c) “Johannes Larsen Berge”
 (Lars Bergesen Brattabø 1733-1816; Johannes Larsen Sæberhagen 1733-1821;
 Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E141, E144, E145, E146 og E150.)
- E128 Y300 Gravstein, muligens middelaldersk 1792
 Odda kirke, Odda, Hardanger, Hordaland.
 a) **her·under·yiler·elias·lars·søneyæ**
 b) M̄CCCL 4 2
 c) mdcc*x·xxxii
 (Etter avtegning.)
 “Her under ligger/hviler Elias Larssøn Eye (Eide).”
 “MDCC[strektegn: 4 og 2] (1792), MDCC[bumerke og L]XXXXII (1792).”
 (Runene skal være utført av Ommund Sjursen Sexe, 1769-1864.)
- E129 Y275 Kiste (Nr. 1005 Greves saml., Hardanger folkemuseum.) 1816
 Aga(?), Ullensvang, Hardanger, Hordaland.
 a) Helie Niels Søn Age
 b) **malet ano 1816**

(Etter autopsi.)

b) "Malet Anno 1816."

(Hellje Nielssen Aga, 3 år i 1801. Rosemaler Gunnar Anfinsen Årekol, 1784-1855, jfr. E133, E135, E136, E142, E151 og E152.)

E130 Y184 Bete (bjelke) 1827
Kvalvik indre (Mjøstølen), Ullensvang, Hordaland.

o.i.k.*: d.xxV.i.d.Vii:m:mdcccxxVii:

(Etter autopsi.)

*O[la] J[onson] K[valvik] [bumerke?]. D[en] XXV i d[en] VII m[åned],
MDCCCXXVII.*

"Ola Jonson Kvalvik [Mjøstølen?]. Den 25. juli 1827."

(Ola Jonsen Kvalvik, f. 1799.)

E131 Y253 Bete (bjelke) 1797
Råe ytre I, Ullensvang, Hardanger, Hordaland.

danne stue haVer ieg ladet bygge anno MDCCXCVII: iohannes torbjørn søn.

(Etter autopsi.)

"Denne stue haver jeg ladet bygge, anno MDCCXCVII (1797), Johannes Torbjørnsøn." (Johannes Torbjørnsen fra Hauso, 42 år i 1801, inngiftet til Råe.)

E132 Y35 Skuff (Nordre Aurlien, Lillehammer, Oppland.) 1803
Råe ytre II, Ullensvang, Hardanger, Hordaland.

1a) **dese ord ere**

b) **bænkens rætte eyer**

c) **mans naVn**

2a) **ioseph iohannes søn**

b) **røen anno I M DCCCIII**

(Etter autopsi.)

"Disse ord er (angir) benkens rette eier, mann[en]s navn [er] Joseph Johannessøn Røen. Anno ? MDCCCIII (1803)."

(Joseph Johannesen Råen, 10 år i 1801.)

E133 Y272 Kiste 1813
Sekse I, Ullensvang, Hardanger, Hordaland.

1a) Dene Kistes Eiermand er

b) **viglek:hans:sen:sexe**

2) Welagte Danne Mand Weglich Hanssøn Sexe Ano 1813

(Etter autopsi.)

1) "Denne Kistes Eiermand er Vigleik Hanssøn Sexe."

(Rosemaler Gunnar Anfinsen Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E135, E136, E142, E151 og E152.)

E134 Y266 Kiste 1832
Sekse II, Ullensvang, Hardanger, Hordaland.

- a) **denne kiste er bekostet af vikleik**
  - b) **hansen sexe og tilhører vikleikvikleik**
  - c) **søn sexe**
  - d) **malet aar MDCCC32 af iisk.**
- (Samme tegn brukes for f og g. Etter fotografi.)

- a) "Denne Kiste er bekostet af Vigleik Hanssøn Sexe og tilhører Vigleik Vigleiksøn Sexe."
- b) "Malet Aar MDCCC[strektegn: 32] (1832) af J[ohannes] J[on]S[on] K[jærland]."

E135 Y265 Runebrett fra en jakt (Kopi i Tørvikbygd Bygdemuseum) 1832
Sørfjorden/Årekol, Ullensvang, Hardanger.

- a) **abcdefghijklmnopqrstuvwxyzæø.**
  - b) **mdcccxxxii.**
  - c) **gunderanfinsen øvreqvale.**
  - d) **LB.**
- (Etter autopsi av kopien.)

- a) "ABCDEFGHIJKLMNQRSTUWXYZÆØ"
  - b) "MDCCCXXXII (1832)"
  - c) "Gunder (Gunnar) Anfinsen Øvre Qvale (Årekol)"
  - d) "L[ars] B[erge]"
- (Originalen ved rosemaler Gunnar Anfinsen Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E133, E136, E142, E151 og E152.)

E136 Y273 Øløse (1699) (BD. 8496/X. 126.17 Bergen Museum) 1807
Vines, Kinsarvik, Ullensvang, Hardanger, Hordaland. (Lote, Ullensvang.)

Naar du sider ved Giæste Lag da Tenk vel På din Døde Dag + Thi Den Som Her har giort Øsen han dødde i Femaars Krigen hen | **gunder(:)anfjn(:)søn:øvre qvale**
(Etter fotografi.)

"... Gunder Anfinsen Øvre Qvale"
(Rosemaler Gunnar Anfinsen Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E133, E135, E142, E151 og E152.)

E137 Y269 Altertavle 1765
Eidfjord gamle kirke, Eidfjord, Hardanger, Hordaland.

- 1a) **ordin`er`et(.)og.malet.af.m:schnabel.studios:**

- b) ANNO
 586 589 590
 587 593 585
 592 583 590

- 2a) DENNE ALTAR=TAVLE ER AAR 1765 GIVET TIL
 b) GUDS HUSES PRYDELSE HER I EIDFIORD AF KIRKE=EIEREN
 c) VELAGTE CHRISTOPHOR SIURSEN HIELTNES DE 3/4, OG 1/4 AF EN
 d) DANNEMAND HER I SOGNET AGTBARE T:N.S:L:
 (Etter autopsi.)

“Ordineret og malet af M. Schnabel, studios.”
 (Sogneprest Marcus Schnabel, 1744-1780.)

E138 Y180 Treplate (VFV 124 Voss folkemuseum) 1762
 Ukjent sted (Tillung?), Voss, Hordaland.

- a) a b c d d e f g h i k l m n o b q r s t t u v h z y
 b) A B C D D E F G H I K L M N O P Q R S T T U V X X Y
 c) ABCD·`ē` ANO·MDCCLXII·`M1000`
 d) IBI V5 X10 L50 C100 D500
 (Etter direkte fotokopi av gjenstanden.)

- a) “(runelafabet)”
 b) “(transkribering av runene)”
 c) “ABCDE Anno MDCCLXII (1762)”
 d) “ibi (det er): V=5 X=10 L=50 C=100 D=500 M=1000”

E139 Y297 Stokk 1805-1839
 Aksnes, Kvam, Hardanger, Hordaland.

- a) siur knud*sennedre axnesano MDCCCXXXIX
 b) siur MDCCCV | 1805
 c) nilrk KNUDT ??87
 d) nedre B axnes | 815
 e) ABCDEFGHIJKLMNOPQRSTUVWXYZÆØ
 (Etter autopsi.)

- a) “Siur Knudsen Nedre Axness, anno MDCCCXXXIX (1839).”
 b) “Siur, MDCCCV, 1805.”
 c) “(?) Knudt”
 d) “Nedre Axnes 1815”
 e) “(Gotisk majuskelalfabet)”

E140 Y268 Felehus (Tørvikbygd Bygdemuseum) 1785?
 Berge (i Tørvikbygd), Kvam, Hardanger, Hordaland.

- abcdefghijklmnopqr | stuVxyzæø g h t ð | z e o E
 (Etter autopsi.)

“(Runealfabet med nummererte runer og åtte tilleggstejn. Tilleggstejnene er transkribert i innskriften med henholdsvis: 7 (for nr. 7 i alfabetet som er *g*), H, $\overline{\text{TH}}$, $\overline{\text{TH}}$, Z, E, O og E.)”

E141 Y315 Stokk 1776
Breievne, Kvam, Hardanger, Hordaland.

- a) INIF * ANNO † STJ
- b) **iohannes·larsen·berge·ILSB**
- c) MDCLXXVI
- (Etter O. Tveitens avtejnning.)

“... Anno [† = *mortis*?] STJ. Johannes Larsen Berge ILSB. MDC[C]LXXVI (1776).”
(Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E127, E144, E145, E146 og E150)

E142 Y317 Runebrett (Tørvikbygd Bygdemuseum) 1832
Drage (i Tørvikbygd), Kvam, Hardanger, Hordaland.

*cde *

- a) **abcdefghijklmnpqrstuvxyzæø**
- b) **ole larsen drage**
- c) **mdcccxxxii**
- d) **gunder anfinsen øvreqvale**
- (Etter autopsi.)

- a) “runealfabet”
- b) “Ole Larsen Drage”
- c) “MDCCCXXXII (1832)”
- d) “Gunder (Gunnar) Anfinse Øvre Qvale (Årekol)”
(Rosemaler Gunnar Anfinse Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E133, E135, E136, E151 og E152.)

E143 Y267 Trebrett 1874
Heradstveit, Kvam, Hardanger, Hordaland.

- a) **fra.aaret.mcc.**
- b) **abcdefghijklmnpqrstuvxyzæø:**
- c) **mdccclxxiii**
- d) **tosten. nilsen.herrestvedt.**
- (Etter autopsi.)

- a) “Fra Aaret MCC (1200).”
- b) “(runelafabet)”
- c) “MDCCCLXXIII (1874)”
- d) “Tosten Nilsen Herrestvedt”

E144 Y270 Bete (bjelke) 1779
Linga store, Kvam, Hardanger, Hordaland.

1) MAY· ANO 1779 $\widehat{\text{HRS}}$

2) **iohannes·l(·)·s·e(·)h**

(Etter autopsi.)

1) “Mai, anno 1779. H[ans] R[asmus]S[en]”

2) “Johannes L[ar]se[n]” eller “... L[ar]s[en] EH(?)”

(Hans Rasmussen, 63 år i 1801. Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E127, E141, E145, E146 og E150)

E145 Y318 Bergknaus i utmarka
Linga litle, Kvam, Hardanger, Hordaland.

(Runeinnskrift antatt skrevet av Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E127, E141, E144, E146 og E150. Trolig tapt.)

E146 Y316 To steiner i grunnmur til en gammel røkstue
Røyrvik I, Kvam, Hardanger, Hordaland.

1793?

1) **iohans.la rsen**

2a) IVER STENSSEN RØR

b) VIG·ANO.1793.

c) **marta.hans.dater**

d) **stor·linga**

(Etter autopsi.)

1) “Johannes Larsen”

2) “Iver Stenssen Røyrvig, anno 1793. Marta Hansdatter Store Linga.”

(Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E127, E141, E144, E145 og E150.)

E147 Y185 Stein “Knutsteinen”
Røyrvik II, Kvam, Hardanger, Hordaland.

1a) **skam u?r**

b) **du uær pul**

c) **te mek hær**

2a) **?no mæk**

b) **om s? ska du şiaaen un**

c) **derlig si?m guld**

3a) **knute**

b) **stein**

(Etter avtegning og oppkrittete fotografier.)

1) “Skam ... du ... pulte meg her.” 2) “ ... du (sjå en)? underlig ... guld (/slim-fuld).”

3) “Knutestein”

E148 Y188 Stein
Bakka, Kvam, Hardanger, Hordaland.

knut | sandhauk

(Etter avtegning.)

“Knut Sandhaug”
(Politioverkonstabel Knud Sandhaug f. 1847.)

E149 Y177 Skiferplate
Torvik, Kvam, Hardanger, Hordaland.

- a) **n—? s?tø??ig?n.som.er.eier.til.denne.sten?**
b) **—?n{/e}in{/e}e{/d}l?ubenatetet.som.bortkladeiegk**
c) **t{/r}i?lle{/n}b ??n{/e}m**
d) **HP**
(Eldre og yngre runer. Etter autopsi.)

- a) “... som er eier til denne sten ...”
b) “... benytte det som bordplate ...”
d) “HP (monogram)”

E150 Y183† Stokk 1791
Tveit, Kvam, Hardanger, Hordaland.

- a) **—?ils. | tiden.foruæres.gå—tid.frem:ok:ikke:tilbage:igien:**
b) **—larsen.berke af·standebar—xcxi MDCCXCI**
(Etter avtegning.)

- a) “... J[ohannes] L[ar]S[en]. Tiden forverres g[aar all]tid frem og ikke tilbake igjen.”
b) “... Larsen Berge av St[r]andebær[m mdc]xcxi, MDCCXCI (1791).”
(Johannes Larsen Berge, 1749-1813, jfr. E127, E141, E144, E145 og E146.)

E151 Y314 Ølkjenge (NF.1898-0610 Norsk Folkemuseum) 1819
Ukjent sted, Hardanger, Hordaland.

Norsk Folkemuseums katalog:

- a) Drik alle Tider med Forstand saa æres du af alle
m gode vener besøger mig En god Drik saa giver Jeg Dig.
b) (Runelign. tegn: ...) ANO Domini ein Tausend acht Hundert und neunzehn.
(Muligens et arbeid av rosemalar Gunnar Anfinssen Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E133, E135, E136, E142 og E152.)

E152 Y274 Kiste (BD. 9938/X. 152.62 Bergen Museum) 1814
Revne, Strandvik, Fusa, Hordaland. (Leirstein, Kvinnherad, Hordaland.)

- 1) Guro Torchels Datter | LEERSTEN MDCCCXIV
2a) In Jar nach | Chris Geburt
2b) 1814 ist Die | Ser kastlein | malet von mir | **guner anfin·sen**
(Etter fotografier.)

- 1) “Guro Torkelsdatter Lersten, 1814.”
2) tysk: “I år 1814 etter Kristi fødsel er denne kisten malt av meg, Gunnar Anfinssen.”

(Rosemaler Gunnar Anfinnsen Årekol, 1784-1855, jfr. E129, E133, E135, E136, E142 og E151.)

E153 Y187 Bergside
Særvoll, Os, Hordaland.

1964

haga | kurt | leon
(Eldre runer. Etter uklare bilder.)

“Kurt Leon Haga”

E154 Y182 Handaklede (tørkle båret av kv. ved altergang) (Historisk Museum, Bergen)
Ukjent sted, Hordaland(?).

†hithfm
(Etter autopsi.)

H. Dyvik: *H(elgi) J(ésús) d(róttinn) h(elga) f(ru) M(aria).*
“Hellige Jesus herre, hellige fru Maria.”

SOGN OG FJORDANE

E155 Y170 Fjøl på kvernhus
Aven, Høyanger, Sogn og Fjordane.

a) **dethemmellge**
b) **hus**
(Eldre runer. Etter avtegning.)

“Det hemmelige hus.”

E156 Y167 Stein
Notsete, Sogndal, Sogn og Fjordane.

a) **ekwiwar:Yftrwuo**
b) **l̥sa·-uY̥la{/f}8ZLuaw(:)o**
(Etterligning av innskriften på Tune-stenen. Eldre runer. Tilsynelatende skrevet bustrofedon.)

E157 Y168 Fast fjell
Yksendalsvatn, Bremanger, Sogn og Fjordane.

Efrh̥kuaksfnemuw̥fir
(Eldre runer. Etter fotografier.)

E158 Y172 Steinhelle
Selje kloster, Selje, Sogn og Fjordane.

m?sii:

(Etter avtegning.)

E159 Y166 Stein
Selje prestegård, Selje, Sogn og Fjordane.

auirm?ā?

(Etter avtegning.)

E160 Y171 Bolle av brent leire
Nordfjordeid, Eid, Sogn og Fjordane.

a) **reknarlutbruk**

b) **turaburkarhiurt**

(Etter fotokopier.)

a) "Ragnar lodbrok"

b) "Tora borghjort"

(Jfr. E81.)

E161 Y173 Ukjent gjenstand
Moldsvor, Hornindal, Sogn og Fjordane.

knutmuldsuor

(Etter avtegning.)

"Knut Muldsvor"

E162 Y169 Drikkehorn (m.a. 110 Bergen Museum)
Breim, Gloppen, Sogn og Fjordane.

a) **þrekarþrekkurotþurtaoeilheilþur**

b) Funden i en Høye paa Bræum R F A C G J Nordfjord Ao 1443

a) W. F. K. Christie i *Urda* II.1 (1837[-1842]) s. 42-43:

"Drekar drengur Otin sendur ta o(k) ein heil Thur."

"Drikker Gutter! Odin sender det og den hellige Thor."

MØRE OG ROMSDAL

E163 Y160 Vevlodd/senke av stein (T. 15806 Vitenskapsmuseet i Trondheim)
Fuglset, Bolsøya, Molde, Møre og Romsdal.

?or | wite

(Eldre runer. Etter fotografi.)

E164 Y164 Stein
Haddal, Ulstein, Sunnmøre, Møre og Romsdal.

A. Larsen etter J. E. Knirks lesning:
dls{/æ}h??

“DLSH (initialer; H for Haddal)”

E165 Y161 Bakkelsjern (Furset, Stranda)
Langlo, Stranda, Sunnmøre, Møre og Romsdal.

1733

1 a) M L D

b) **sligefrugterhariuerldedanerkongersnorslefielde**

(Etter gjengivelse i Olsen 1933: 110.)

2) 1733

1 a) “(Initialer.)”

b) “Slige Frugter har i Velde Danerkongers norske Fjelde.”

(Teksten er hentet fra omskriften på Christian V's norske daler fra 1693:

DANNER KONGIS NORDSKE FIELDE, SLIGE FRUGTER HAR I VÆLDE.)

E166 Y165 Steinhelle
Horgheim turisthotell, Rauma, Romsdal, Møre og Romsdal.

llihoi·khi{/l,t}m

(Etter avtegning.)

E167 Y163 Kornbøre (kornkiste)
Hånde, Eresfjord, Nesset, Romsdal, Møre og Romsdal.

po

(Etter avtegning.)

Iflg. I. H. Johnson (1958: 20) kan det være at tegnene på børen skal stå for en
“Thorckell” muligens “Oluffson” som overtok gården en gang på 1550-60-tallet.

E168 Y158 Signet
Leirvoll, Eresfjord, Nesset, Romsdal, Møre og Romsdal.

a) IO SD

b) **isaK:Olsen:dOlrasenius:**

(Etter fotografi og A. Liestøls lesning. Innskriftene er speilvendt.)

a) “(Initialer)”

b) “Isak Olsen Dolrasenius”

SØR-TRØNDELAG

E169 Y138 Bogtre
Horg, Trondheim, Sør-Trøndelag.

a) OVDTOMHĒSFDMADnPotš{/R}{*}NŦOP{/I}OĞDN

- b) ****NVNEDHOOHAERT**
 c) - **HALNT**
 d) **THSLEISL[*]NkOIPGLN{/V}**
 (Etter avtegning.)

E170 Y135 Sørportalen
 Nidaros domkirke I, Trondheim, Sør-Trøndelag.

h?rvilblive·godt·athvile
 (Etter avtegning.)

“Her vil blive godt at hvile.”

E171 Y281 Sørportalen
 Nidaros domkirke II, Trondheim, Sør-Trøndelag.

1870-1880-årene

ir | hrrikaart | tansk
 (Etter J. E. Knirks kalkering.)

“Kr. Richardt, dansk.”
 (Dikter Ernst Chr. Richardt 1831-1892)

E172 Y133 Steinblokker
 Ryvatnet, Bjugn, Sør-Trøndelag.

a) **gudmund rut**
 b) **innmari | ekk**
 (Eldre runer. Etter avtegning.)

a) “Gudmund, Rut”
 b) “Innmari ekk[el(t)?]”

E173 Y142 Skiferstykke
 Stallvik, Bjugn, Sør-Trøndelag.

A. Liestøl:
tor
 (Eldre runer.)

“Tor”

E174 Y134 Tregjenstand
 Bjørnvasslia, Oppdal, Sør-Trøndelag.

1822

1a) **mdcccxxii**
 (Etter fotografi.)

J. R. Hagland:
 b) **MDCCCXXII**

2) 1822

“MDCCCXXII (1822)”

E175 Y139 Fjøl over stabbursdør
Drivstua, Oppdal, Sør-Trøndelag.

1774?

a) **a·n·o:mdc·c·l·x·x·iiu**

b) Den **x.x.i.x.aprill**.

(Etter avtegning.)

a) “Anno MDCCLXXIII (1774?).”

b) “Den XXIX (29.) april.”

E176 Y279 Skrivestein
Eldåa, Oppdal, Sør-Trøndelag.

a) **IoSR MIDR 18?? fKSS PHDR**

b) **joSH IoSH 18{/9}14 oMSR IIoSN EH**

c) **joS joS**

(Etter fotografi.)

“(Initialer: fornavn, eventuelt mellomnavn, farsnavn, -son/-datter og gårdsnavn.)”

E177 Y282 Alfabetstikke (Nr. 473 Oppdal bygdemuseum)
Stemboeng, Oppdal, Sør-Trøndelag.

a) **·abcdefghijklmno·prstuvxyzæø**

(Etter fotografi.)

a) “(Runealfabet)”

b) “(Alfabet av merkelige tegn.)”

E178 Y140 Alfabetstikke
Storli, Oppdal, Sør-Trøndelag.

1736?

a) (Alfabetet fra A til T i gotiske bokstaver og opplysninger om penge- og måleenheter.)

b) (Alfabetet fra U til Ø i gotiske bokstaver.) **annomdcccvvvxi·sas·?**

(Etter fotografi.)

b) “Anno MDCCVVXI (muligens 1736). SAS (initialer)”

E179 Y149 To bøker
Sæther, Oppdal, Sør-Trøndelag.

1812, 1815

1) **mdcccxii**

2) **mdcccxv**

(Etter E. Haugens avtegning.)

- 1) "MDCCCXII (1812)"
- 2) "MDCCCXV (1815)"

E180 Y239 Trebenk 1840
Vindal (Buslettet), Oppdal, Sør-Trøndelag.

- J. E. Knirk:
- a) **uenb?enk.**
  - b) **ci cas**
  - c) **hans ionsenhauge?**

- a) "vennebenk".
- b) "CAS (initialer)"
- c) "Hans Johnsen Haugen"

E181 Y280 Skrivestein
Duggursknappen, Rennebu, Sør-Trøndelag.

- a) **IjSHjIVŞR oNSR RISK**
  - b) **İK?Ş oRSR +**
  - c) **IPSS jo ?IS?**
  - d) **DADD IoKSK**
- (Etter fotografi og avtegning.)

"(Initialer)"

E182 Y146 Stein 1881
Eldåskaret, Nerskog, Rennbu, Sør-Trøndelag.

- a) **IPjSH oISR**
  - b) 1881
- (Etter fotografi og avtegning.)

- a) "(Initialer)"

E183 Y255 Skap 1797
Innset, Rennebu, Sør-Trøndelag.

mdccxcf2
(Etter fotografi.)

"MDCCXCVII (1797)"

E184 Y278 Tømmervegg 1884
Nerskog, Rennebu, Sør-Trøndelag.

- a) **AoDM 18??**
- b) **joSS AKSR ojSS IISS oS?**

c) 1884 oLSj Io?

d) K̅oSM K̅oSM

(Etter fotografi.)

“(Initialer)”

E185 Y132 Peis 1780
Stølsvang turistgård, Gisnadalen, Rennebu, Sør-Trøndelag.

ano:mdcclxxx:its

(Etter fotografi.)

“Anno MDCCLXXX (1780), ITS (initialer).”

E186 Y148 Grind 1904
Ukjent sted, Rennebu, Sør-Trøndelag.

MoS 1904

(Etter E. Størens lesning 1921: 21.)

“(Initialer)”

E187 Y277 Tretavle (Nordly-samlingen?)
Ukjent sted, Rennebu/Meldal, Sør-Trøndelag.

(Runealfabet behandlet av E. Støren 1921: 21.)

E188 Y131 “Ronstav” (runestav) (M.B. 3442 Meldal bygdemuseum)
Druglitrø?, Meldal, Sør-Trøndelag.

abcdefghijklmnpqrstuxyæ***.ob.

(Etter avtegning.)

“(Runealfabet)”

E189 Y152 Peis 1821
Å, Meldal, Sør-Trøndelag.

ann·o·mdcccxxi·s·s

(Etter avtegning.)

“Anno MDCCCXXI (1821) SS (initialer).”

E190 Y154 Høvel 1772
Ukjent sted, Meldal, Sør-Trøndelag.

(Runeformene gjengitt i tabell hos E. Støren, 1921: 20f.)

“1772”

E191 Y153 Kastpjell (kornskuffe) 1791
Ukjent sted, Meldal, Sør-Trøndelag.

(Runeformene gjengitt i tabell hos E. Støren, 1921: 20f.)

“1791”

E192 Y256 Peis 1811
Ukjent sted, Meldal, Sør-Trøndelag.

:anno·mdccxi·s·ls·

(Etter avtegning.)

E. Støren 1901: 936:

“Anno MDCCXI (1711, feil for 1811), S[iur] L[ars]S[en].”

E193 Y257 Peis 1821
Ukjent sted, Meldal, Sør-Trøndelag.

mdcccxxi hrs

(Etter avtegning.)

E. Støren 1901: 936:

“MDCCCXXI (1821), H[aldor] R[asmus]S[en].”

E194 Y157 Skriveberg
“Jutulberget”, Fannrem, Orkdal, Sør-Trøndelag.

1 a) **iegdig rister rune**

b) **arnt.olsen.eklie.**

2 a) **hye**

3 a) **renser.eders.siaele.i.ly=**

b) **dighed.formedelst.aanden**

4 a) **iotunheim.**

b) **hymers.bolig.**

c) **aekli**

5 a) **gabriel arnt**

b) **sen e?klie**

(Etter fotografi og avtegning.)

1) “Jeg deg rister rune, Arnt Olsen Eklie.”

3) “Renser eders sjele, i lydighet formedelst ånden.”

4) “Jotunheim, Hymers bolig. A. Eklie.”

5) “Gabriel Arntsen Eklie.”

E195 Y151 Høvre 1760?
Ukjent sted, Orkdal, Sør-Trøndelag.

·m·D·+c·clp{/x}

(Etter avtegning.)

“MDCCLX ? (1760)”

E196 Y282 Bergside
Silbreidalen, Midtre-Gauldal, Sør-Trøndelag.

a) **Im??**

b) **BID?**

“(Initialer: fornavn, farsnavn, -son/-datter og gårdsnavn.)”

E197 Y147 Drikkehorn 1777
Melhus, Melhus, Sør-Trøndelag.

anders essten søn anno mdclxxvii den f maiu

(Etter M. Olsens(?) avtegnning.)

“Anders Esstensøn, anno MDCCLXXVII (1777), den V mai.”

E198 Y136 Gravstein (Nerlia, Krokstad, Melhus.) 1829
Høllonda kirke, Melhus, Sør-Trøndelag.

Her forvares det jordiske l af en agted Mand Ingebrigt l Olsen Biorsæt. Døde 20. Nov.
1829 82 Aar gammel. Han l efterlade Kone 5 Søner og 5 Døtre. Oprigtige Nabo l kvil i
Roe. Naar Gud vil l maa ieg Hos dig Boe l

af ole strand

(Etter fotografi.)

“... av Ole Strand.”

NORD-TRØNDELAG

E199 Y124 Stein
Eide (“Påssåhaugen”), Ytterøy, Levanger, Nord-Trøndelag.

þossn

(Etter A. Liestøl.)

E200 Y129 Stein i vestveggen
Værnes kirke, Stjørdal, Nord-Trøndelag.

nokf?iode

(Eldre runer, k=stavsatt. Etter avtegnning.)

E201 Y130 Drikkehorn 1851
By, Stjørdal, Nord-Trøndelag.

J. E. Knirk:

l a) **drekirdrelkuralseldur**

- b) **taoeilheildur**
2) **kōr amik**

- 1) (Etterligning av innskrift på runehorn fra Nordfjord. Jfr. E162 samt J. E. Knirks rapport vedr. gjenstanden.)
2) (Etterligning av en innskrift på et kjent men tapt horn, jfr. N434 i *NlyR* IV: 251. Her har man latt **kōr** *Kárr* gjøre nytten for "Karl". Innskriften var ment å tolkes som "Karl (Løchen) eier meg".)

NORDLAND

E202 Y122 Skrivestein
Nerlien, Susendalen, Hattfjelldal, Nordland.

olaf
(Etter fotografi.)

"Olaf"

E203 Y121 Tømmerstokk i peisestueveggen i messen i Sulitjelma Gruver
Sulitjelma, Fauske, Nordland.

elds.er.þørf
þeims.inn.er.kominn
.ok.aa.kne.kalinn
matar.ok.váada
er.manni.þørf
þeim.er.hefir.um.fjall.farit
(Eldre runer. Skrevet fra høyre mot venstre. Etter avtegning.)

Håvamål 3:
Elds er þørf
þeims inn er kominn
ok á kné kalinn
matar ok váða
er manni þørf,
þeim er hefir um fjall farit.

TROMS

E204 Y120 Fast fjellvegg
Kvernmoen, Gratangen, Troms.

enb rtmeḥ
(Eldre runer. Etter fotografier.)

UKJENT STED

E205 Y96 Øksehode
Ukjent sted (Larvik?, Vestfold).

- 1a) **gamel er ieg i mit**
  - b) **skaek der for maa**
  - c) **mand Mig haenge**
  - d) **Πaa vaeg**
- 2) Ao MCDLI

- 1) "Gammel er jeg i mitt skjegg, derfor må man meg henge på vegg."
- 2) "Anno 1451" Årstallet kan ikke være riktig, tidlig 1800-tall ville passe bedre (Knirk NoR 9 (1994): 23).

E206 Y97 Tresleiv (NF.1918-0041 Norsk Folkemuseum, tidl. C.1002.)
Ukjent sted.

- a) **torstein oluson**
  - b) MCDXLIII
  - c) *****
- (Etter autopsi.)

- a) "Torstein Olvson"
  - b) "MCDXLIII (1443)"
  - c) (runelignende tegn)
- (Innskriften er trolig ikke samtidig med årstallet.)

E207 Y98 Tønne (Nordiska Museet) 1831
Ukjent sted.

drikmensdulystertønden har en syster=1831
(Etter fotokopier av fotografier.)

"Drikk mens du lyster, tønner har en syster. 1831."

E208 Y298 Ølkrus 1770
Ukjent sted.

- a) **annomdcclxx**
  - b) Anno 1770
- (Etter fotografi.)

"Anno MDCCLXX (1770)"

E209 Y311 Avlettjern (kakejern) (SS-15379 De sandvigske samlinger) 1749
Ukjent sted.

- 1) **÷med:lidet:brød:kand:gud:os:mætte:**

naar(:)ui:icke:hans:hellige:ord:for:kiætte

2) ✧ANNO✧I1749✧CAS

(Etter fotografi. Innskriftene speilvendt.)

“Med lite brød kan Gud oss mette, når vi ikke hans hellige ord forkjetre (stemple som kjettersk).”

“Anno i 1749, CAS (initialer).”

(Tilsvarende runeinnskrift skal finnes på avlettjern i Norsk Folkemuseum, se E59.)

E210 Y313 Mangletre (NF.1910-0503 Norsk Folkemuseum.)

Ukjent sted, (Møre og Romsdal?).

aluko

(Eldre runer. Etter autopsi.)

Kopi av innskriften på Førde runesøkke, Sogn og Fjordane (KJ 49), funnet 1874:
Aluko – urn. kvinnenavn i diminutiv? (Krause 1966: 109f.)

E211 Y289 Ukjent gjenstand

Ukjent sted.

a) **kemacht{/i}**

b) **ak.**

c) † **alkundser.**

(Etter M. Olsens tegning.)

“Gjort (ty. *gemacht*) af (?) allkundstner(?) ”

E212 Y302 Stav

Ukjent sted.

heil ok sel hin se ir inan tur þesar kemr

Heill ok sæll hann sé er innan dyrr þessar kemr.

Karin F. Seim:

“Frisk og lykkelig måtte den være som innenfor denne døra kommer!”

E213 Y290 Ukjent gjenstand

1998

Ukjent sted.

susan gokstad goksør 1098

(Etter avtegning.)

“Susan Gokstad Goksør 1998”

Litteratur

A + nummer = runeinnskrift fra Norge utenom Bergen registrert etter 1960 og ennå ikke trykt i *NIyR*.

Alsvik, Henning. 1981. "Lysstokken med runer fra Valdres." *Årbok, Drammens Museum: Fylkesmuseum for Buskerud* 1980, 30-42.

B + nummer = runeinnskrift fra Bergen (oftest Bryggen i Bergen) registrert etter 1960 og ennå ikke trykt i *NIyR*.

Bang, A. Chr. 1902. *Norske Hexeformularer og magiske Opskrifter* (Skrifter udgivne af Videnskabselskabet i Christiania 1901, II. Historisk-filosofisk Klasse.) Christiania.

Berge, Olav. 1966. "Runer og Bumerke." I *Hardanger*, bd. 4 (Hardanger historielag). Utne 1962-66, 541-44.

Brate, Erik. 1908. *Nordens äldre tidsräkning* (Inbjudning till öfvervarande af årsexamen vid h. allm. läroverket å Södermalm vårterminen 1908). Stockholm, 28 s.

—. 1928. *Sveriges runinskrifter* (Natur och Kultur 11). Stockholm.

Bugge, Sophus. Påbegynt 1864. *Norske Runeindskrifter* (upublisert notatbok). [I Runearkivet.]

Bugge, Sophus. 1900. "Runeindskrift på en stol fra Lillhärdal." *Svenska fornminnesföreningens tidskrift* 10, 30-37.

Bureus, Johan Thomas (1568-1652). 1599. "Runakänslanäs Lära-span" [tittel i runer]. Ubsaliæ.

—. 1611. *Runa ABC boken* (...). Stockholm.

—. 1612. *Prima juventutis christianæ institutio literaria*. Stockholm.

—. 1624. *Monumenta Sveo-Gothica hactenus exsculpta*. Uppsala.

Bæksted, Anders. 1939. "Vore yngste runeindskrifter." *Danske Studier* 1939, 111-38.

Böethius, Johannes, Lars Levander & Adolf Noreen. 1906. "Dalska runinnskrifter från nyare tid." *Fornvännen* 1, 63-91.

Derolez, R. 1954. *Runica Manuscripta: The English Tradition* (Rijksuniversitet te Gent, Werken uitgegeven door de faculteit van de wijsbegeerte en letteren, 118). Brugge.

~~Digitalarkivet. Edb-registrert arkivmateriale i Riksarkivet og statsarkivene gjort tilgjengelig over Internett i samarbeid mellom Riksarkivaren og Universitetet i Bergen.~~

~~<http://www.hist.uib.no/arkivverket/>~~

DR + nummer = runeinnskrift fra Danmark trykt i *DR*.

DR = Danmarks runeindskrifter, Atlas, Text. Ved Lis Jacobsen & Erik Moltke. København 1941-42.

E + nummer = etterreformatorisk runeinnskrift med i korpuset i denne oppgaven.

Erixon, Sigurd. 1915. "Runinskrifter från Dalarna." *Fataburen: Kulturhistorisk tidskrift* 1915 (Stockholm).

Fett, Harry. 1944. "Folkekunst: Fra et større arbeid." *By og Bygd: Norsk Folkemuseums Årbok* 1945, 1-42.

Ey, Tore. 1916. *Vang og Slidre: Ei nokre or um garadn der og fylket, som har but på dei, i dei siste tvo hundre år før 1865*. Kristiania.

Flatin, Tov. 1942. *Seljord*, bd. I-III (Seljord kommune). Oslo 1942-54.

Friesen, Otto von. 1933. "De svenska runinskrifterna." I *Runorna* (Nordisk Kultur VI). Stockholm osv., 146-248.

—. 1934. "Sv. göra: En formhistorisk utredning." *Nysvenska studier* 14, 123-64.

Gjerdi, Trond. 1969. "Remme-stolen fra Valdres: Et dateringsproblem." *By og Bygd: Norsk Folkemuseums Årbok* 1968-69, 89-100.

Grefstad, Ola. 1978. "Ronstav og roning?" *Årbok for Meldal historielag* 1978.

GR = *Gotlands runinskrifter*, bd. 1-2. Ved Sven B. F. Jansson & Elias Wessén. (*Sveriges runinskrifter*, bd. 11-12; Kungl. vitterhets historie och antikvitets akademien.) Stockholm 1962-1978.

Gustavson, Helmer. 1995. "Runorna som officerens hemliga skrift och allmogens vardagsvara." I *Sverige 1628: Bilder och texter kring ett årtal*, red. Christine Östling. Stockholm/Malmø, 17-26.

— & Sven-Göran Hallonquist. 1985. *Runor i Dalarna*. Karlstad.

— & Sven-Göran Hallonquist. 1994. "Dalrunorna." I *Runmärkt: Från brev til klotter: Runorna under medeltiden*, red. Solbritt Benneth, Jonas Ferenius, Helmer Gustavson & Marit Åhlén. Stockholm, 157-76.

Hagland, Jan Ragnar. 1989. "'Dei yngste runene' i ein variant frå Karmsund." I *Festskrift til Finn Hødnebo 29. desember 1989*. Oslo, 91-101.

Hallonquist, Sven-Göran. 1994. "Primstaven: en runalmanacka." I *Runmärkt: Från brev til klotter: Runorna under medeltiden*, red. Solbritt Benneth, Jonas Ferenius, Helmer Gustavson & Marit Åhlén. Stockholm, 177-93.

Haugen, Einar. 1980. "Runer i Oppdal." *Bøgda vår. Oppdal historielag* 1980, 34-37.

—. 1981. "The youngest Runes: From Oppdal to Waukegan." *Michigan Germanic Studies* (Ann Arbor) 7.1, 148-175.

Hauglid, Roar. 1959. "Litt stolmystikk fra Valdres." *By og Bygd: Norsk Folkemuseums Årbok* 1957-58, 125-36.

Hovdhaugen, Einar. 1974. *Gardar og slekter i Fron*, bind II: *Nord-Fron*. Fron historielag.

Huitfeldt, Arild (1550-1609). 1603. *Danmarckis Rigis Krønike, fran Kong Dan den første, oc indtil Kong Knud den 6. (...)*. Kiøbenhaffn.

Ihre, Johannes. 1770. *D.D. Dissertatio De Runarum Patria et Origine*. Uppsala.

IR = Islands Runeindskrifter. Ved Anders Bæksted. (Bibliotheca Arnamagnæana 2.) København 1942.

Jansson, Sam Owen. 1947. "Runstavsproblem." *Rig* 30, 168-81.

Jansson, Sven F. B. 1963. *Runinskrifter i Sverige*. Uppsala; 2. utg. 1977.

Johnson, Inger Helene. 1958. "To romsdalske kornbører." *Romsdalsmuseet Molde, Årbok 1954-1957*, 16-22.

Kaplan, Merrill. 1999. "Runestones and Legends in Telemark: the weird case of the Flatdal and Tveito inscriptions" (upublisert foredrag). [Kopi i Runearkivet.]

KJ + nummer = innskrift med eldre runer trykt i Krause 1966 (Krause/Jankuhn).

KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder fra vikingtid til reformasjonstid. 22 bd. Oslo osv. 1956-78.

Kloster, Robert. 1946. "Gunnar Anfinnsen Årekol: Innledende studier i Hardingmalingens historie." *Bergens Museums Årbok 1944, Historisk-antikvarisk rekke* nr. 3. Bergen, 28 s.

Kolsrud, O. 1914. "Bunde-Regler." I *Norske folkeminner*, bd. I. Kristiania, 9.

Knirk, James E. 1985. *Censoring of Runic Inscriptions: Abstract* (upublisert innlegg ved Det andre internasjonale symposiet om runer og runeinnskrifter, Sigtuna, 1985). [Kopi i Runearkivet.]

—. 1993. "Runes and Runic Inscriptions: 1. Introduction & 3. Norway." I *Medieval Scandinavia: an Encyclopedia*, red. Phillip Pulsiano & al. New York/London, 545-52; 553-54.

—. 1994. "Runic Inscriptions Containing Latin in Norway." I *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung: Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.-9. August 1995*, red. Klaus Düwel (Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15). Berlin, 476-507.

—. 1997. "Nyare tids runeinnskrifter frå Vindal Negard (Buslettet)." *Bøgda vår, årbok for Oppdal historielag 1997*, 95-98.

Krause, Wolfgang. 1966. *Die Runeninschriften im älteren Futhark*, med bidrag av H. Jankuhn (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften in Göttingen, Philologisch-Historische Klasse, Dritte Folge, Nr. 65). Göttingen.

Levander, Lars. 1910. "Nya runinskrifter från Dalarna." *Fornvännen* 5.

Liestøl, Aslak. 1964. "Runer frå Bryggen." *Viking* 27 (1963), 5-53. [Oppt. Bergen 1964.]

—. 1969. "Runer." *KLNM* 14, 471-82.

—. 1977. "Runeinnskriftene frå 'Mindes tomt'." I *De arkeologiske utgravninger i Gamlebyen, Oslo*, bd. 1: *Feltet "Mindets tomt"*. Ved Helge I. Høeg & al. Oslo, 214-224.

Liestøl, Knut. 1923. "Aktstykket til søga um nordisk folkeminnegransking." *Maal og minne* 1923, 97-118.

Liljegren, Johan Gustaf. 1832. *Run-Lära*. Stockholm.

Linné, Carl v. 1960. *Carl v. Linnés Dalaresa / Iter Dalekarlium*. (Levande litteratur, Natur och kulturs klassikerserie.). Stockholm.

Lithberg, Nils. 1953. *Computus: med særskild hänsyn till runstaven och den borgerliga kalendern*, utg. Sam Owen Jansson (Nordiska Museets Handlingar 29). Stockholm.

Loman, Bengt. 1965. "Rökrunorna som grafematiskt system." *Arkiv för nordisk filologi* 80, 1-60.

Lund, Juel. 1944. *Primstaven eller messedagsstaven og runestaven: med alle dei merke(teikn eller krims) som ein finn på vanlege stavar, og alle kjende merkedagar i året: dertil gamle vessar og vermerke*. Rpt. Oslo 1983.

Lund, Wilh. 1916-17. *Aarsberetning, Bygningmuseet for Trondheim* 1916-17.

Lyschander, Claus Christophersen (1558-1624). 1622. *Synopsis Historiarum Danicarum / En kort summa offuer Den Danske Historia fra Verdens Begyndelse til Neruerendis oc nu Regerendis Stormectige Førstis, Herr Christian den Fierdis Danmarkis, Norgis, Vendis oc Gotis & c Konnings Tid oc Regemente Forfattede udi De Danske Kongers Slectebog (...)* København.

Magnus, Johannes. 1554. *Historia (...) de omnibus Gothorum Sveonvmque regibus*. Romae.

Magnus, Olaus. 1555. *Historia de Gentibus Septentrionalibus (...)*. Romae.

Magnusen, Finn (Finnur Magnússon). 1821-23. *Den ældre Edda: en Samling af de nordiske Folks ældste Sagn og Sange, ved Sæmund Sigfussön, kaldet hin Frode*, bd. I-IV. Kjøbenhavn.
—. 1841. *Runamo og Runerne* (Det kgl. danske Vidensk. Selskap. hist. og philos. Afhandl. 6). København.

Marstrander, Carl J. S. 1947. "Bredsideinnskriftene på Alstadstenen." I *Festskrift til Professor Olaf Broch på hans 80-årsdag* (Avhandlingar utgitt av Det Norske Vitenskaps-Akademi i Oslo. II, Hist.-filos. klasse 1947). Oslo, 105-44.

Miltzow, Gert H. 1679. *Presbyterologia Norwegico-Wos-Hardangriana*. København.

Moltke, Erik. 1958. *Jon Skonvig og de andre runetegnere: Et bidrag til runologiens historie i Danmark og Norge*, bd. II: *Skildring og kommentar* (Bibliotheca Arnamagnæana, Supplementum 2). København.

—. 1985. *Runes and their Origin: Denmark and Elsewhere*. Copenhagen. [Engelsk, revidert utg. av *Runerne i Danmark og deres oprindelse*, Copenhagen 1976]

—. 1982. "Falske runeindskrifter". *Nationalmuseets Arbejdsmark* 1982, 5-12.

Monsen, Marit. 1979. "Broderte runer. Universitetet i Bergen." *Godbiter fra samlingene* 49, 7. [Særtrykk av *Bergens Tidende* 25. feb.-16. des. 1978]

Musset, Lucien. 1965. *Introduction à la Runologie* (Bibliothèque de Philologie germanique 20). Paris.

N + nummer = runeinnskrift trykt i *NIyR*.

NBL = *Norsk biografisk leksikon*, bd. 1-19, red. Edvard Bull & al. Oslo 1923-83.

NF = *Norske folkevisor*, bd. I-III. Folkeutgåve ved Knut Liestøl og Moltke Moe. Kristiania 1920-24. [I: nr. 15(omkvedet), 17 (str. 2,3,7,8), 30 (5), 31 (16,20); II: nr. 25 (11,12), 60 (12,13), 61 (39); III: nr. 113 (svevnrunic), 114 (Stigliten), 138 (3).]

NG = *Norske Gaarnavne: Oplysninger samlede til brug ved matrikelens revision*, bd. 1-19, utg. Oluf Rygh. Kristiania/Oslo 1897-1936.

NIyR = *Norges innskrifter med de yngre runer*, bd. I-VI. Ved Magnus Olsen, Aslak Liestøl & Ingrid Sanness Johnsen; red. James E. Knirk. Oslo 1941-90.

NIæR = *Norges Indskrifter med de ældre Runer*, bd. I-III. Ved Sophus Bugge & Magnus Olsen. Christiania 1891-1924.

NoR = *Nytt om runer: Meldingsblad om runeforskning*, red. James E. Knirk. Oslo 1985-.

Noreen, Adolf. 1906. Se Böethius, Johannes, & al.

—. 1913. "Runinskrifter från nyare tid." I *Spridda studier*, saml. 3. Stockholm, 48-57.

Norman, G. A. 1957. "Gamle kakejern." *Maihaugen* (Lillehammer) 1953-1956, 101-50.

NS = *Norske Sigiller fra Middelalderen*, utg. H. J. Huitfeldt-Kaas. Kristiania 1899.

Næss, Anders, & Olav Kolltveit. 1981. *Strandebarm og Varaldsøy i gamal og ny tid*, bd. 1: *Bygdesoga*, 2. oppl. Nordheimsund.

Odelberg, Wilhelm. 1995. "Jacob Berzelius and Antiquarian Research." *Laborativ Arkeolog: Journal of Nordic Archaeological Science* 8, 5 ff.

Olsen, Magnus, & G. Morgenstjerne. 1920. "Småstykker VI. Et bakkels-jern med runeindskrift fra 1733." *Maal og Minne* 1920, 116-18.

—. 1932. "Kingigtórsoak-stenen og språket i de grønlandske runeinnskrifter." *Norsk Tidsskrift for Sprogvitenskap* 5, 189-251.

—. 1933. "De norrøne runeinnskriftene." I *Runorna*, red. Otto v. Friesen (Nordisk kultur 6.) Stockholm, 83-113.

—. 1935. "Det var runer som stod i Trollkjørkjo i Høyland." I *Stavangeren*, 21.06.1935.

—. 1941. "To nye fund av urnordiske runer, 2. Fugiset." I *Det Kgl Norske Videnskabers Selskabs Skrifter* 1940, nr. 1. Trondheim, 7-16.

Palm, Rune. 1996. "Runkunskap under medeltid – en analysmodell och några resultat." I *Nordisk språkhistoria: Föredrag från det 1:a studentkollokviet i nordisk språkvetenskap, Berlin, 7-9 juni 1996*, red. Jurij Kusmenko & Sven Lange (Kleine Schriften des Nordeuropa-Institutes 7). Berlin, 6-18.

Petri, Olaus. *Samlade skrifter*, bd. 4. Uppsala 1917.

Ramus, Jonas. 1735. *Norriges Beskrivelse*. København.

Rundata = *Samnordisk rundatabas*, Uppsala.
(<http://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm>)

Run. Mon. = George Stephens. *The Old-Northern Runic Monuments of Scandinavia and England*, bd. I-IV. Kjøbenhavn 1866-91.

Schroeter, J. Fr. 1926. *Haandbog i kronologi*, bd. II. Oslo.

Schück, Henrik. 1888. "Några småskrifter af Olavus Petri." *Samlaren* 1888, 5-26.

Seim, Karin Fjellhammer. 1982. *Grafematisk analyse av en del runeinnskifter fra Bryggen i Bergen* (Hovedoppgave i nordisk ved Universitetet i Bergen, høsten 1982).

—. 1998. *De vestnordiske futhark-innskiftene fra vikingtid og middelalder – form og funksjon* (Doktoravhandling (dr.philos.), Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet (NTNU), Trondheim 1999).

Skard, Vemund. 1967. *Norsk språkhistorie*, bd. 1: *Til 1523*. Oslo.

Sletbak, Nils. 1977. *Fjellstuene på Dovrefjell*. Oslo.

Snædal, Thorgunn. 1998. "Gotlands runinskrifter, bd. 3: Inskriftsförtsckning" (upublisert). [Kopi i Runearkivet.]

Spurkland, Terje. 1994. "K and B: One Grapheme or Two?" I *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions, Grindaheim, Norway, 8-12 August 1990*, red. James E. Knirk (Runrön 9). Uppsala, 269-78.

Steinsnes, Svein. 1972. "Ein runemeister frå Karmsund." *Dagbladet Rogaland* nr. 297, 22.12.1972. Stavanger.

Stiernhjelm, Georg. 1685. *Anticluverius, sive Scriptum breve, Johanni Cluverio Dantisco-Borusso oppositum: gentis Gothicae originem et antiquissimam in Scandia vel Scandinavia Sedem vindicans, ut & ejusdem de Hyperboreis dissertatio brevis*. Holmiae.

Stigum, Hilmar. 1966 "Eldri Bjørnstads skrin." *By og Bygd: Årbok for Norsk Folkemuseum* 1966, 154-55.

Støren, Eilert. 1901. "Hygieniske meddelelser." *Tidsskrift for Den norske lægeforening*, ny rekke 1901, 935-36.

—. 1921. "Runerne og deres efterkommere i Meldalen og Rennebu." *Orkdølafylket: samlingsblad for sagn og saga. Aarbok 1920* (Svorkmo), 19-21.

SR = *Sveriges runinskrifter*, bd. 1- . Ved Sven Söderberg & al. Stockholm 1900- .
[For henvisning til svenske runeinnskrifter brukes forkortelse for landskapsbetegnelser, f.eks. G = Gotland eller Vg = Västergötland, pluss innskriftsnummer.]

Svärdström, Elisabeth. 1963. *Kalenderstickan från Lödöse* (Antikvariskt arkiv 21). Stockholm.

—. 1966. *Nyköpingstaven och de medeltida kalenderrunorna* (Antikvariskt arkiv 29). Stockholm.

—. 1969. "Runristningar om nykterhet." *Sörmlandsbygden* 1969, 63-66.

—. 1971. "Om vikinga- och dalrunor." I *Från kulturdagarna i Bonäs bygdegård, den 28-30 juni 1971*. Uppsala.

—. 1972. "Svensk medeltidsrunologi." *Rig* 55, 77-97.

—. 1982. *Runfynden från gamla Lödöse* (Lödöse – Västsvensk medeltidsstad 5). Stockholm.

Söderberg, Barbro, & Larsson, Inger. 1993. *Nordisk medeltidsliteracy i ett diglossiskt och digrafiskt perspektiv* (Meddelanden från Institutionen för nordiska språk vid Stockholms universitet, MINS 39). Stockholm.

Tham, Per. 1817. "Anmärkningar i anledning af Herr Prof. Müllers Afhandling om Guldhornen, utgifven i Köpenhamn år 1806." Stockholm.

Thorsen, P. G. 1877. *Det Arnamagnæanske Haandskrift No 28, 8vo : Codex Runicus, udgivet i fotolitografisk Aftryk af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat* (Arnamagnæanske Haandskrifter i fotolitografiske Aftryk). Kjøbenhavn. [Inkluderer: *Om Runernes Brug til Skrift udenfor det monumentale.*]

Tveiten, Olav. 1986. "Litt om runeinnskrifter i Kvam." *Hardanger: Tidsskrift for Hardanger Historielag* 1986 (Utne), 11-13.

Tønnesen, Allan. 1985. "Bomærker og runer." *Heraldisk tidsskrift* 6 (mars 1985, nr 51), 23-34.

Undset, Ingvald. 1889. "Ældre arbeider med de gamle norske indskrifter." I *Akademiske afhandlinger til Professor dr. Sophus Bugge ved hans 25-aars jubilæum den 2den mai 1889*. Kristiania, 99-114.

Valdres Bygdebok, bd. I, red. Ivar Aars. Fagernes 1979-.

Valen-Sendstad, Fartein. 1957. "'Fred med dit Minde': Gravmæler av kleber i Gudbrandsdalen." *Maihaugen* 1953-1956 (Lillehammer), 53-100.

Vannebo, Kjell Ivar. 1984. *En nasjon av skriveføre* (Oslo-studier i språkvitenskap 2). Oslo.

Vesaas, Øystein. 1954. *Rosemaling i Telemark*, bd. I (Norske minnesmerker). Oslo 1954.

Wille, Hans Jacob. 1786. *Beskrivelse over Sillejords Præstegield i Øvre-Tellemarken i Norge, tilligemed et geographisk Chart over samme*. Kjøbenhavn.

Wimmer, Ludvig F. A. 1887. *Die Runenschrift*, overs. F. Holthausen. Berlin.

- Worm, Ole (1588-1654). 1626. *Fasti Danici* (...). Hafniæ. 2. utg. 1633; 3. utg. 1643.
— . 1636. *Runer* [skrevet med runer] *seu Danica literatura antiqvissima* (...). Hafniæ. 2. utg. 1651.
— . 1643. *Danicorum monumentorum libri sex* (...). Hafniæ.
— . 1650/1651. *Additamenta ad Monumenta Danica*. [København.]

Y + nummer = etterreformatorsk innskrift registrert i Runearkivet.

Åhlén, Marit. 1986. "On the younger and the youngest runic Inscriptions in Sweden." *Saga-book* 22.1, 73-79.

Aarflot, Sivert. 1949. *Runetrolldom og ringstav: Frå etterleivde manuskript og prent*, red Maurits Aarflot. Volda.